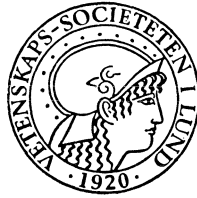

Vetenskaps societeten i Lund

Årsbok 1983

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1983

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

CWK Gleerup

*CWK Gleerup är produktlinjenamnet för vetenskapliga skrifter
utgivna av LiberFörlag Lund*

*Tryckt med ekonomiskt stöd från Humanistisk-
samhällsvetenskapliga forskningsrådet*

*Redaktör: Bo Westerhult, Södervidinge prästgård, 244 00 Kävlinge,
tel. 046/733 444*

Formgivning: Lars Tempte

Omslagsbild: Ektrappan i Lundagårdshuset från 1732.

Foto: Erik Liljeroth, Allhems förlag

ISBN 91-40-04887-X

Berlings, Arlöv 1983

Innehåll

Artiklar

- 5 *Esaias Tegnér*: Om skrattets orsaker. Översättning från latinet, jämte inledning och anmärkningar, av Arvid G:son Elg
- 19 *Bengt Löfstedt*: Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden
- 41 *Christian Callmer*: Samlingar av tryckta böcker i Lund före universitetsbibliotekets tillkomst
- 65 *Hans Sjöbäck*: Villfarelsers bevekelsegrunder. Tänkarens åsikter från antiken till upplysningen
- 103 *Torsten Weimarck*: »Konst är det som håller gudabilden levande när den är död som gudabild». Om idoler och bilder, gudabilder och avgudabilder

Minnesord

- 131 Michael Postan av *Oscar Bjurling*
- 135 Gunnar Carlsson av *Sven Lundström*
- 143 Einar Mörck av *Ake Ståhlbrandt*
- 145 Johan Åkerman av *Björn Thalberg*
- 153 Kristján Eldjárn av *Gösta Holm*
- 159 Jan Pinborg av *Birger Bergh*
- 163 Gunnar Hedström av *Sven Benson*
- 167 Karl Ragnar Gierow av *Carl Fehrman*

Vetenskapssocieteten i Lund

- 173 Matrikel
- 184 Verksamheten 1982
- 186 Räkenskaper
- 189 Revisionsberättelse
- 190 Stadgar
- 194 Skriftförteckning

Esaias Tegnér

Om skrattets orsaker

Översättning från latinet, jämte inledning och anmärkningar,
av Arvid G:son Elg.

Inledning

Sedan Esaias Tegnér den 4 oktober 1799 hade inskrivits vid Lunds universitet, utvecklade han en rastlös arbetsiver. »Vanligtvis studerade jag 18 till 20 timmar på dygnet», skriver han.¹ För ekonomiens skull tog han i maj 1800 kondition hos friherre Abraham Leijonhufvud på Yxkullund i Småland, men efter en konflikt med denne återvände han till Lund, där han i november 1801 blev e.o. amanuens vid universitetsbiblioteket och i december avlade kandidatexamen.²

Under våren 1802 började han sin magisteravhandling *De caussis ridendi*. Mitt under arbetet drabbades han av budet om att hans äldste broder Lars Gustaf den 8 maj hade avlidit.³ Sorgen kom honom att avbryta arbetet. »Då jag sörjde en den bästa och käraste broder . . ., uthärdade jag icke längre att skriva om skrattet», säger han i det avslutande stycket. Avhandlingen blev därför av mindre omfång, än Tegnér synes ha avsett, endast 11 trycksidor. Den 12 juni disputerade han på den och blev vid magisterpromotionen primus. Avhandlingen hade han tillägnat friherre Abraham Leijonhufvud och dennes maka.⁴

Redan vårterminen 1800 hade Tegnér skrivit en dissertation *pro exercitio* om skalden Anakreons levnad; den trycktes dock först 1801. I denna skrift är språket tämligen högstämt och retoriskt, men i gradualavhandlingen är stilen stram och elegant. Avhandlingen bedömdes av brodern Elof med följande ord: »jag tycker mycket om din rena klassiska stil däri, och även ämnet är intressant.»⁵ Elof var själv en framstående latinare: »han ansågs tala latin bäst och med den mest klassiska renhet», citerar Böök.⁶ Desto mera auktoritativt är Elofs omdöme.

Att analysera innehållet i Tegnér's avhandling har jag icke ansett vara min uppgift: detta överlämnar jag åt filosofer och *viris doctis*. Här vill jag blott anföra ett par definitioner av komiken, som Tegnér givit.

Den första återfinnes s. 13: . . . *nihil fere esse per se ridiculum, sed cum aliquid judicatur tale, id plerumque ad locos, tempora personasque relate judicari*: »nästan intet är i sig komiskt, men då något anses för sådant, bedömes det mestadels i relation till platser, tider och personer».

Den andra definitionen gör Tegnér s. 15: . . . *nihil ridiculum esse possit nisi sit idem ineptum quodammodo & subabsurdum, . . .*: »intet kan vara komiskt, om det icke samtidigt på något sätt är orimligt och absurt». Det är intressant att jämföra denna med en definition hos Bergson: »Man finner alltid ett komiskt uttryck, om man i den formade frasens lägel ingjuter en förryckt idé.»⁷ Överensstämmelsen i tanke är slående.

Till grund för min översättning har jag haft en xeroxkopia av originalet i Lunds UB. Avhandlingen finns omtryckt i *Opuscula latina, primum 1801–1820 edita, Holmiae 1875*, s. 12–19. Jag har icke upptäckt någon felaktighet däri. – Av reproduktionsskäl återger den latinska texten den omtryckta upplagan, varför de halvfeta siffrorna i marginalen, liksom mina hänvisningar ovan, syfta på denna. S. 9–10 i min översättning återge däremot s. 1–2 i originalet, som saknar motsvarighet i den omtryckta upplagan.

Noter till inledningen

1 Citat från C. W. Böttigers Lefnads-teckning i hans utgåva av Tegnér's Samlade skrifter 1847, bd 1 s. XXXVIII.

2 Böttiger s. XXXIX f.

3 Lars Gustaf Tegnér föddes 1771, blev fil. mag. 1796 och teol. lic. 1801. Vid sin bortgång var han v. pastor i Millesvik.

4 Om dessa se anm. 4 och 5 till min översättning.

5 Citerat av Fr. Böök, Esaias Tegnér. En levnadsteckning utarbetad på uppdrag av Svenska Akademien, Stockholm 1946, bd 1 s. 57. – Elof Tegnér, Esaias' näst äldste broder, 1774–1815, blev 1797 docent i estetik i Lund och 1805 lektor i Karlstad.

6 Böök s. 55.

7 Henri Bergson, *Skrattet*. En undersökning av komikens väsen. Till svenska av Algot Ruhe. Stockholm 1910, s. 98.

DE CAUSSIS RIDENDI.

(1802)*).

Si quis erit forte, qui nostrum de ridiculo scribendi consilium reprehendat, nec istam materiam dignam satis aut gravem judicet; illi respondebimus, quae per se levia sint, si modo hominum usu celebrata et frequentata erunt, levia non amplius esse habenda. Quid vero ridiculo in omni vita frequentius? De quo ideo haud inepte diceretur illud, quod paullo aliter de officio dixit Tullius, "nullam fere vitae partem, neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si agas quid, neque si scribas, illo vacare solere." Quod tamen haud ita intellectum volumus, quasi crederemus omnia, quaecumque praebet vita humana, esse ridenda; neque probare possumus illud nostris temporibus haud ita rarum hominum genus, qui ridiculis semper consectandis, inepti et contemnendi existunt, cum tamen se ingeniosos et egregie in sermone facetos putent; illud enim levitatis est, quae verae sapientiae adversatur maxime. Quare etiam, si verum est quod de Democrito memorat, eum semper, et in seriis et in jocosis, risisse,

* Dissertatio quam — praeside ANDR. LINDBER, aeth. Prof., pro laurea exhibet auctor ESALIAS THORST, Amanuens. Biblioth. Extrord. Die XII Jun. A. MDCCCII.

14

Quae vero non nisi temporum locorumque ratione ridentur, ea omnia morum institutorumque varietati subjecta sunt, nec aliud cur rideantur habent, quam quod a consuetis et solitis abhorrent. Variat igitur et fluctuat totum hoc genus; nec constantem quandam aut certam materiam habere potest. Est tamen aliquid, omni ridiculo conveniens, et quod in eo, quaecumque erit, semper et ubique cernatur, idque non tam in re, quae ridetur, positum, quam in persona, quae ridet. Vis enim et quasi natura ridiculi in hoc maxime inest, ut ridenti inexpectatum quoddam et subaeurum, nec ei loco conveniens et aptum, continere videatur; quo cum animus varie afficitur et quasi in diversa trahitur, et invicem repugnantia conciliare conatur, nec tamen potest, fit ut risus erumpat. Sic ridemus omnia quaecumque dissimilitudinem quandam et discrepantiam praebent, sive inter consilium et id quo efficeretur, sive inter causam et id quod exinde sequitur, sive inter sententias et verba, sive, quod fere latissime patet, inter personam, dignitatem, famamque alicujus, et orationem, facta, totumque vivendi habitum; omninoque ridetur quod vile, contemnendum parvumque est, si magno, gravi, magnifico, dignitatis majestatisque pleno opponitur. Hinc etiam fit, ut plerumque stulte et perverse facta, modo ne sint atrocitas et funesta, risum moveant; haec enim fere omnia abhorrent seu a recto et honesto, seu ab usu solitaeque vivendi ratione. Illud vero observandum est, limites et quasi regionem, quibus continentur et in qua dominetur ridiculum, non ultra id quod leve nec magni ponderis putetur, se extendere; cetera enim, quamvis sint a recto solitaeque discrepantia, si tamen graviora aut funesta nobis vel aliis futura videntur, ut si est miseria insignis aut horrendum scelus, non amplius ridentur. Ex quo intelligitur, quod turpe quodammodo et absurdum, nec suo loco positum reperiat, et cui levitatis parvae pretii species quaedam insit, id esse ad risum movendum aptissimum.

rem egit in eo vir bonus perinutilem, perque absurdam. Illud enim *Vita est fabula* non eo valet, ut Comoediae tantum, sed etiam ut Tragoediae similitudinem habeat; et addi potest, esse etiam quaedam, his interjecta, quae nec fieri nec rideri debeant. Discernere vero, quid risum requirat, quid lacrimas, quid neutrum, in eo maxima pars sapientiae humanae continetur. Quid enim aliud est quam videre quid in omni re sit honestum, rectum, decorum; quid contra turpe, perversum, discrepans? Ex quo intelligi potest, qui recte rideat, recte sapere; et esse risum qui gravissimis et sapientissimis viris tribuendus sit. Est vero et alius, ab hoc satis abhorrens, vulgaris ille et omnibus communis, qui nec sapientiae praeceptis subjectus, nec a justa rerum humanarum aestimatione profectus, totus quasi vi et impetu quodam naturali concitetur, nec in isdem rebus idem semper sit, sed per personarum, temporum, locorumque ratione variat. De hujus causis et quasi legibus nonnulla dicemus.

Hoc igitur recte nobis videtur dicere, nihil fere esse per se ridiculum, sed cum aliquid judicatur tale, id plerumque ad locos, tempora, personasque relate judicari. Neque enim aliter intelligi potest, quid sit, quod, cum semper risum fuerit, et in simili omnium natura, tam dissimiles res ridendi materiam praebuerint. Risu exagretur, si quis nostris temporibus victum cultumque majorum imitaretur; ridemus mores peregrinorum; hi rursus nostros; et in eodem populo, eodemque vivendi modo, non eadem omnibus ridicula videntur. Reperies tamen nonnulla ejusmodi, ut omni loco, omnique tempore rideantur; qualia sunt in primis ea, quae ostentationis specie praebent, aut quae majorem quandam perversitatem continent; ut Terentianus ille miles qui, cum timidissimus et ignavissimus esset, nihil non praclarum et animosum pollicetur; aut si quae erunt alia his similia. Neque tamen haec ipsa per se ridicula sunt, sed tantum ad personam relate; si enim ejusmodi grandia verba forti et strenuo viro tribuantur, non sane risum movebant.

15

Cum igitur risus non nisi in levioribus rebus sedem et domicilium habeat, facile intelligitur, quare ab omni fere vehementiori animi motu abhorreat. Est enim signum leviter affectae, non turbatae, mentis. Quo factum est, ut putarent ex omnibus affectibus nullum cum risu conjungi posse, praeter contentum¹⁾. Et certe quos contemnimus eos ridemus, nisi forte erunt nobis timendi, aut si sceleris magnitudine indignationem et iram afferat. Neque enim in summo timore aut in magno odio ulla, quamvis perversa, rideri solent. Est vero et alius animi affectus, a risu non abhorrens, in aestimando et diligendo maxime positus; quo modo fieri potest ut amemus magnique faciedum arbitremur, quem ridemus. Illud vero in ejusmodi facta vel dicta potissimum cadit, quae, cum per se mira aut inepta sint, innocentiae tamen integritatisque speciem habent, quaeque a candida vitisque solitis adhuc intacta mente profecta intelligimus. Ridemus in his insolita aut perversa, ea tamen plerumque ab incitiae quadam usus solitaeque vivendi generis et ab incurpata simplicitate orta; diligimus vero et honoramus quae praecclare, quae candidae quae honeste facta aut cogitata videntur. Est in hoc naturae bonitas, sive non adjuvata aut polita, quae ridetur. Fit vero interdum, ut simplicitas illa naturae, sive agendo sive loquendo declarata, ei cui inest, ubese possit; tum vero miserationem aut alium ejusmodi affectum movere solet; gravitas enim rei, metusque periculi tollit ridendi laetitiam²⁾.

Sed parum est quod ridemus; delectamur etiam ridendo; quod, ut multa hujusmodi, melius sentiri quam explicari solet. Neque enim causa in promptu est. Nam mirandum videtur et via intelligi potest cur, cum nihil ridiculum esse possit nisi sit idem ineptum quodammodo et subaeurum, id tamen voluptatem

¹⁾ Home's Essay on Criticism, cap. 7.

²⁾ De hac re videndus erit Mendelssohn, "Philos. Schriften 2 Theil, über das Naive" p. 218 240.

afferat. Illud quidem certum est, animum humanum non tam perversum esse, nec tam pravitatis diligentem, ut turpia et a recto solitoque discrepantia per se eum delectarent. Sed cum risus moveri nequeat, nisi si aderunt in mente contrariae cogitationes, sibi que in vicem repugnantes, fit ut stupeat quodam modo animus et miretur has conjunctas invenire, cum tamen sint diversissimae; quod equidem primum esse credo, quare ridendo delectatur. Omnia enim, quaecumque nova et inexpectata menti obveniunt, non parum jucunditatis habere solent, nisi forte erunt per se tristitia aut timenda. Altera causa delectationis, quam et gravissimum judico, haec esse videtur, quod cum ridiculum praebet res dissimilimas, conjunctas tamen et copulatas, quaerimus conjunctionis causas; in quo vagatur animus inter eas, nec potest consistere; rationem enim consociationis quaerenti, obstant dissimilitudo rerum et diversitas; quo fit ut agitetur animus, leniter tamen et sine impetu; quae maxima est delectatio. Habet enim similitudinem quasi lusus; et ut ludendo corpus reficitur, ita etiam mens delectatur. Accedit interdum, quod vitia eorum, quos ridemus, cum nudata et patefacta apparent, quasi augere videntur nostram praesentiam; quo ipso nihil homini gratius esse potest. Fuerunt sane qui in hoc uno omnem voluptatis causam, quam ridentes sentire solemus, inesse crediderint¹⁾; ita ut nemo ridere posset, nisi gauderet idem vitium apud alios animadvertens, quaeque ipse non haberet, aut non habere putaret. Sed neque haec voluptatis perceptae causa, si sola in ridendo esset, satis digna foret homine; nam quod aliorum laudi detrahitur, suae gloriae accedere putare, invidiae et parvulae mentis est; neque ad omnia ridendi genera pertinet. Est enim cum ridemus, neque de aliorum vitio, neque de nostra praesentia cogitantes, sola mentis occupatione facili et libera delectati; quod dici potest de omnibus fere ridendi materiis, quae non

¹⁾ Ut Hobbes in "Discours on Human Nature."

sentit quantum distent, quamque diversae sint ridendi voluptas et voluptas titillando percepta? Haec enim non nisi ad corpus pertinet, illa etiam ad animum. Quid? si quis cogeret risum tenere, nec erumpere sineret, quod sane saepissime facere necesse est, nonne tamen tacite ei mens delectaretur, cum nulla corpora delectatio esse posset? Et quod ridiculum videtur, id animo primum obvium, non corpori, esse solet; quo fit ut utrique communis sit ridendi voluptas.

Pertinet ad risus cognitionem videre, qui sit usus ejus in vita humana, quidve utilitatis et gratiae afferat; quam equidem maximam judico. Id enim ipsum, quod ad delectandum valet, utile est, minimeque contemnendum; confert enim ad felicitatem, ad quam omnes vi et impetu trahimur. Eam vero non tam in exteris aut fortunae bonis positam scimus, quam multo etiam magis in vacuitate animi ab angoribus, mentisque alacritate; signum autem alacritatis risus esse solet. Nam illud, quod interdum fit, ut in summa miseria, desperatis rebus nostris, rideamus, ex eo oriri videtur, quod praesentem fortunam conferimus aut cum praeterita, aut cum sperata, aut etiam cum merita; quae cum valde inter se discrepant, nec ullo modo conveniunt, communem praebent et solitam ridendi causam. — Sed non solum ad delectandum risus valet, sed etiam ad reprehendum; neque fere reperies in rebus humanis quod omni stultitiae omnibusque vitio magis timendum sit et inimicum; adeo ut ultor et vindex veritatis virtutisque dici possit. Est enim eo magis timendum, quo minus virum et impetus ad pugnam afferre videtur; nam ludendo interficit. Quo factum est, id quod tamen recto justoque maxime adversatur, ut nemo fere esset qui, si delinquendi potestatem haberet, non mallet in vitio esse, quam videri ridiculum. Quod viderunt sapientissimi et optimi viri, qui cum ingenii vi valeret et praecipua per jocum irridendi facultate, eam omnem in stultitiam hominum et vitia converterunt; sive ea quae eorum temporibus maxime frequentabantur, sive ea quae a pravitatem

a personis aut vita et moribus hominum petuntur. Ex quo intelligitur, illud de universo genere dictum ad partes quasdam potius revocandum esse, nec hanc in ridendo primam esse et communem delectationis causam, sed secundariam et quasi adventitiam. Quo ex numero etiam est illud, cum gaudemus perversitatem et stultitiam aliorum ridendo juste et apte reprehensam; fit enim haud raro; sed non est ad ridendi laetitiam necessarium. — Ceterum, ut non omnes sunt aequae ad ridendum prae, ita nec omnium ex ridendo aequa voluptas; et vix dici potest, quam varie in una eademque re ridenda afficiantur ridendum animi; dominatur enim in his, ut in ceteris, naturae et ingenii diversitas.

Sed duo sunt, si impetum et vehementiam spectes, risus genera; alterum in ridendo, alterum in subridendo positum; neque ulla alia re differunt, quam quod illud, e rebus valde ridiculis profectum, vehementius et fortius est, hoc vero ex minus ridendis visis ortum, tranquillius et submissius. Utrumque vero sequuntur varii corporis motus. Videmus enim subridendum ora dilatari, levari malas, supercilia propius coire, totamque faciem mutari. In ridendo vero concutuntur praeterea diaphragma, et qui muscoli ad spirandum pertinent, mutatur halitus, unamque inspirationem plures expirationes sequuntur; neque ut alias aer, quem spiramus, aequo flumine ex pulmonibus emanat, sed excutitur vibicus se invicem deinceps excipientibus, quasi fluctuans; estque hic motus toto corpori gratissimus; potest tamen, si nimis erit vehementis et diuturnus, nocere. Quae omnia Physiologia et doctis viris explicanda relinquimus; non enim ad nostrum consilium pertinent. Illud vero haud satis mihi verum esse videtur, in quo probando Cel. Kant¹⁾ multus fuit, omnem ex ridendo voluptatem esse hanc corporis, nullam animi. Oritur enim ex titillatione idem corporis motus qui et ex risu libero; quis vero non

¹⁾ "Critik der Urtheilskraft" p. 228 seqq.

naturae humanae profecta ad omnes nationes omniaque tempora pertinent. Quae posteriora adgredi omnique ratione debilitare, magis constantem et fere sempiternam laudem habet; nam quod in priora dicitur, quamvis sit praecelsum, tempore amittit vim suam et salem. Illud vero odiosum est, quod, qui praecipuum irridendi facultatem habuerunt, summamque in jocando gratiam et leporem, si haud raro aut odio et invidia ducti, aut stulta quadam famae cupiditate, vim istam omnem in summos et clarissimos viros verterunt. Quo factum est ut nonnulli, qui, ut fit saepissime, abusu rei ab usu discernere non valerent, omnem istam illudendi facultatem, omnemque jocum, qui ad irridendum pertinet, quasi injustum et gravitatis hominis indignum condemnarent, totumque ex scriptis exsulare vellent. Quod si de his meae sententiam quaeritis, quaero rursus vestram de his, qui cum incensia plurimamque mala facta viderent igne, omnem ideo in terra ignem extinguendum esse praeciperent?

Haec fere scripseram, cum gravissimus mihi que luctuosissimus casus scribendi finem repente attulit; ita ut neque incepta perficere, neque jam scripta politiora aut certe incompta minus reddere possem. Neque enim, cum fratrem optimum, mihi que carissimum, praecceptorem eundem et amicum lugerem, in summo et justissimo dolore, de risu amplius scribere sustinebam. Aptum quidem fuisset, fortunaeque scribentis egregie conveniens, consilium inceptum mutare, et flendi, non ridendi causas describere; sed tempus instabat, et aliquid edendum erat. Quae necessitate ductus haec valde festinata et imperfecta protuli. Quae omnia ad excusationem valebunt; quam hoc mihi paratiorem futuram spero, quo magis scio hujusmodi opellas in obscuritate et oblivione hominum versari; ut difficile dictu sit, in utrum magis saeviat vis temporis, nomen auctoris an opus. Mihi vero, in his ut in ceteris, oblivio haud ingrata erit.

Om skrattets orsaker

Avhandling

om

SKRATTETS ORSAKER

vilken,

med samtycke av Vittberömda Filosofiska Fakulteten

under presidium av

*ANDR. LIDBECK*¹

Bibliotekarie vid Carolinska Akademien och

Kungl. och ordinarie professor i estetik,

för lagerkransens vinnande² framlägges av

Författaren³

ESAIAS TEGNÉR

Extraordinarie biblioteksamanuens,

Den 12 juni år 1802.

LUND,

Berlingska Tryckeriet.

Esaias Tegnér

Tillägnad

Herr Baronen

ABRAHAM LEIJONHUFVUD⁴

Överstelöjtnant, Riddare av Svärdsorden,

och

Fru Baronessan

ANNA BEATA
LEIJONHUFVUD,⁵

Född Baronessa

GYLLENGRANAT

av

FÖRFATTAREN

Om det råkar finnas någon, som klandrar min avsikt att skriva om 12
det komiska och icke anser detta ämne nog värdigt eller viktigt, vill
jag svara honom, att vad som i och för sig är obetydligt, icke längre
bör anses obetydligt, om det verkligen är allbekant och vanligt genom
människors användning därav. Men vad är vanligare i hela livet än det
komiska? Därom skulle alltså rätt passande kunna sägas, vad Cicero
under litet andra förhållanden har sagt om plikten: »Nästan intet område
i livet brukar vara utan sina plikter, vi må nu bekläda ämbeten eller
föra ett enskilt liv, vi må sysselsätta oss med allmänna ärenden eller
med vår hushållning, vi må arbeta eller skriva.»⁶ Jag vill dock icke att
man skall förstå detta så, som om jag skulle mena, att man bör skratta
åt allt, som livet bjuder. Icke heller kan jag gilla detta i vår tid rätt
vanliga slags människor, som genom att alltid jaga efter kvickheter
framstå som enfaldiga och föraktliga, fastän de själva dock anse sig
snillrika och utomordentligt spirituella i sitt tal. Detta är nämligen ett
tecken på ytlighet, som i högsta grad strider mot den sanna visheten.
Om det är sant, vad man berättar om Demokritos,⁷ att han alltid
skrattade, både i allvarliga och skämtsamma situationer, gjorde denne 13
utmärkte man alltså därvidlag något mycket olämpligt och absurt. Ty
det bekanta uttrycket »Livet är ett skådespel»⁸ går ut på att livet har
likhet icke blott med en komedi utan även med en tragedi. Och tilläggas
kan, att det finns vissa saker mellan dessa, som man varken bör gråta
eller skratta åt. Men att bedöma, vad som kräver skratt eller tårar
eller intetdera, däri ligger största delen av mänsklig vishet. Ty vad
annat är denna än att inse, vad som i varje situation är hederligt, rätt
och passande, eller vad som tvärtemot är skamligt, vrångt och avvikan-
de? Av detta kan man inse, att den som skrattar rätt, också förstår
rätt, och att det finns ett skratt, som bör tillerkännas allvarliga och
visa män. Men det finns även ett annat, vilket är helt olikt detta, näm-
ligen det vanliga och för alla gemensamma skrattet, vilket varken är
underkastat vishetens föreskrifter eller har sitt ursprung i någon form-
lig bedömning av de mänskliga förhållandena, utan helt framkallas
s. a. s. av ett slags naturlig kraft och under samma förhållanden icke

alltid är detsamma utan växlar med hänsyn till personer, tider och platser. Om detta skratts orsaker och s. a. s. lagar skall jag säga några ord.

Jag tycker mig alltså med rätta kunna påstå, att nästan intet i och för sig är komiskt, men att när något anses för sådant, det mestadels bedömes i relation till platser, tider och personer. Ty på annat sätt kan man icke förstå, vad det finns för skäl till att så olika saker ha givit anledning till skratt, trots att människor alltid ha skrattat och allas natur är likadan. Man skulle skaka av skratt, om någon i våra dagar efterliknade våra förfäders liv och levnadssätt. Vi skratta åt utlänningars seder, och omvänt dessa åt våra, och hos samma folk, och trots samma levnadssätt, synas icke samma saker komiska för alla. Man kan dock finna åtskilligt sådant, som man skrattar åt på varje plats och vid varje tid, såsom framför allt yttranden, som röja skrytsamhet, eller som innehålla någon större dårskap, såsom den bekante soldaten hos Terentius, som utlovade alla möjliga lysande och modiga dåd, trots att han var mycket ängslig och feg av sig,^o eller andra liknande exempel. Dock äro dessa företeelser icke i sig själva komiska, utan blott i relation till personen. Ty om dylika stora ord läggas i munnen på en tapper och modig man, skola de verkligen icke väcka skratt. Men vad man skrattar åt med hänsyn blott till tider och platser, allt detta beror på olikheter i seder och bruk, och det finns intet annat skäl till att det väcker skratt, än att det avviker från det invanda och brukliga. Hela detta slags komik varierar alltså och skiftar och kan icke ha något oföränderligt och för alltid bestämt innehåll. Det finns likväl någonting, som passar in på allt komiskt, och som alltid och överallt skönjes däri, hurudant detta komiska än är beskaffat, och det är snarare betingat av personen, som skrattar, än av den sak, som han skrattar åt. Ty det komiskas väsen och s. a. s. natur ligger särskilt däri, att det för den skrattande synes innehålla något oväntat och absurt, som icke passar in på situationen. Då sinnet påverkas av detta på olika sätt och s. a. s. drages åt motsatta håll och försöker förena sinsemellan motstridiga element utan att dock lyckas därmed, så blir följden, att man brister i skratt. Sålunda skratta vi åt allt, som uppvisar något slags olikhet och motsägelse, det må vara mellan avsikten och medlet för dess förverkligande, mellan orsaken och dess verkan, mellan tankarna och orden eller – vilket väl är vanligast – mellan någons personlighet, värdighet och rykte och hans tal, handlingar och hela levnadssätt. Och överhuvudtaget skrattar man åt vad som är simpelt, föraktligt och obetydligt, om det ställes gentemot det upphöjda, högtidliga, storslagna, det som

är uppfyllt av värdighet och majestät. Härav följer även, att de flesta dåraktiga och absurda handlingar, blott de icke äro hemska och sorgliga, väcka skratt, ty nästan allt sådant avviker antingen från det rätta och hederliga eller från sedvänja och vanligt levnadssätt. Men man bör lägga märke till att de gränser, inom vilka det komiska ligger, och s. a. s. den sfär, vari det härskar, icke sträcka sig utöver det, som anses för oväsentligt och betydelselöst. Ty allt annat må vara hur avvikande som helst från det rätta och vanliga; om det likväl synes skola bliva alltför smärtsamt och sorgligt för oss eller andra, t. ex. om det är en påtaglig olycka eller ett gräsligt brott, så skrattar man icke vidare åt det. Härav inses, att det som på något sätt befinnes skamligt och absurt och icke är på sin rätta plats, och som har ett visst sken av oväsentlighet och obetydlighet, är mest ägnat att väcka skratt.

Då skrattet alltså har sin plats och hemvist endast i oväsentligare sammanhang, inses lätt, varför det är oförenligt med nästan varje häftigare sinnesrörelse. Det är nämligen tecken på ett obetydligt påverkat, icke ett upprört sinne. Man har därför kommit att anse, att av alla affekter ingen kan förenas med skrattet utom föraktet.¹⁰ Och helt visst skratta vi åt dem vi förakta, om vi icke möjligen måste frukta dem eller de visat stor brottslighet, som vållar vår harm och vrede. Ty under djup fruktan eller starkt hat brukar man icke skratta åt något, hur förryckt det än må vara. Men det finns även en annan sinnesstämning, som icke är oförenlig med skrattet, och som främst är grundad på uppskattning och kärlek, och på detta sätt är det möjligt för oss att älska den vi skratta åt och anse honom värd att skattas högt. Men detta blir särskilt fallet i fråga om sådana handlingar och ord, som visserligen i och för sig äro underliga och orimliga men dock röja oskuld och oförvitlighet, och som vi inse hava sitt ursprung i ett rent och av vanliga laster ännu alltjämt orört sinne. Härvidlag skratta vi åt det ovanliga och absurda, vilket likväl mestadels härrör från en viss okunighet om sedvänja och vanligt levnadssätt och från en ofördärvad naivitet. Men vi älska och ära det, som vi se vara ädelt, redligt och hederligt gjort eller tänkt. Det vi härvidlag skratta åt, är den naturliga godhet, som icke har närts eller förfinats av någon förkonstling. Men stundom händer det, att denna naturliga naivitet, vare sig den lagts i dagen genom handling eller genom tal, kan skada den, hos vilken den finnes. Men då brukar den väcka medlidande eller någon annan dylik känsla, ty sakens allvar och fruktan för fara taga bort glädjen av att skratta.¹¹

15

16 Men det är icke nog med att vi skratta, vi finna även nöje i att skratta. Men detta, liksom mycket annat liknande, brukare lättare förnimmas än förklaras, eftersom orsaken icke ligger i öppen dag. Det synes nämligen underligt och kan knappast begripas, att ehuru intet kan vara komiskt, om det icke samtidigt på något sätt är orimligt och absurt, detta förhållande likväl ingiver en känsla av lust. Den saken är säker, att människohjärtat icke är så vrångt eller älskar det vrånga så högt, att det, som är skamligt och avviker från det rätta och brukliga, i och för sig skulle förnöja det. Men då skrattet kan framkallas, endast när motsägande och mot varandra stridiga tankar finnas i sinnet, händer det, att man på något sätt blir bestört och förundrar sig över att finna dessa tankar förenade, ehuru de dock äro helt oförenliga; och för min del tror jag, att detta är främsta anledningen till att vi finna nöje i att skratta. Ty alla nya och oväntade intryck, som möta sinnet, bruka äga ett icke ringa behag, så framt de icke råka vara i och för sig sorgliga eller ge anledning till fruktan. En andra anledning till nöje, som jag också anser vara mycket viktig, synes vara den, att ehuru det komiska uppvisar de mest olika element, som dock äro förenade och förbundna, söka vi efter orsakerna till deras förening. Tanken letar bland dessa orsaker utan att kunna komma till ro, ty när den söker skälet till föreningen, utgöra olikheten och oförenligheten ett hinder för den. Härav blir följden, att tanken eggas, dock lugnt och utan upphetsning, vilket är det största nöje. Ty detta har på sätt och vis likhet med leken, och liksom kroppen vederkvickes av att leka, så förnöjes även sinnet därav. Härtill kommer understundom, att felen hos dem, åt vilka vi skratta, synas s. a. s. öka vår egen förträfflighet, när de blottas och avslöjas, och ingenting kan vara angenämare för en människa än just detta. Det har förvisso funnits de som mena, att i denna omständighet ligger hela orsaken till den lustkänsla, som vi bruka erfara i skrattet,¹² så att ingen skulle kunna skratta, om han icke tillika gladde sig åt de fel, som han iakttagit hos andra, och som han själv icke hade eller trodde sig icke ha. Men denna orsak till den erfarna lustkänslan skulle icke vara nog värdig en människa, ifall det vore den enda orsaken till vårt skratt, ty att tro, att vad som tages ifrån andras beröm, tillföres ens egen ära, tyder på en missunnsam och småskuren karaktär; icke heller gäller denna orsak för alla slags skratt. Det finns nämligen tillfällen, då vi skratta utan att tänka vare sig på andras fel eller på vår egen förträfflighet, roade enbart av sinnets behagliga och sorglösa sysselsättning. Detta kan sägas om nästan allt det vi skratta åt, om det icke

hämtas från personer eller från människors liv och vandel. Härav inses, att det som ovan sagts om saken i allmänhet, hellre bör hänföras till vissa underavdelningar, och att den nämnda orsaken icke är den främsta och allmängiltiga orsaken till vår förnöjelse, när vi skratta, utan en sekundär och s. a. s. tillfällig. Till denna kategori hör också, när vi glädja oss över att andras förryckthet och enfald på ett tillbörligt och lämpligt sätt ha klandrats genom vårt skratt. Detta händer icke sällan, men för glädjen i att skratta är det icke nödvändigt. – För övrigt, liksom icke alla äro lika hågade för att skratta, så ha icke heller alla lika nöje av att skratta, och det går knappast att beskriva, hur olika de skrattande påverkas, när de skratta åt en och samma sak. Ty i dessa, liksom i övriga avseenden, är olikheten i karaktär och kynne en dominerande faktor.

Men det finns två slags skratt, om man tager hänsyn till häftighet och våldsamt. Det ena består i att skratta, det andra i att le, och de skilja sig endast däruti, att det förra, som har sin orsak i mycket komiska omständigheter, är häftigare och våldsammare, men det senare, som härrör ur mindre skrattretande sinnesintryck, är lugnare och stillsammare. Men båda åtföljas av olika reaktioner hos kroppen. Ty vi se munnen bli bredare hos dem som le, kinderna lyftas, ögonbrynen dragas samman och hela ansiktsuttrycket förändras. Men vid skrattandet skakas dessutom mellangärdet och de muskler, som höra till andningen, andhämtningen förändras, och på en inandning följa flera utandningar, och luften, som vi andas, flyter icke såsom annars i en jämn ström ur lungorna utan pressas ut stötvis, liksom i vågor. Och denna reaktion är mycket behaglig för hela kroppen men kan dock vara skadlig, ifall den blir alltför häftig och långvarig. Men allt detta lämnar jag åt fysiologer och lärde att förklara, ty det hör icke till min plan. Men följande påstående, som den vittberömde Kant¹³ vidlyftigt sökt bevisa, synes mig vara icke fullt riktigt, nämligen att denna lustförmälselse av att skratta är helt och hållet kroppens och till ingen del själens. Av en kittling uppstår nämligen samma kroppsliga reaktion som av ett sorglöst skratt, men vem har icke märkt, huru långt de stå ifrån varandra, och huru i grunden olika lustkänslan av att skratta och den lustkänsla, som erfares av en kittling, äro? Den senare har nämligen avseende endast på kroppen men den förra även på själen. Vidare, om någon bleve tvungen att hålla skrattet tillbaka och icke läte det bryta ut, något som det verkligen mycket ofta är nödvändigt att göra, skulle han då icke i alla fall i sitt stilla sinne vara road, fastän det icke kunde

vara fråga om någon kroppens förnöjelse? Och det som synes komiskt, brukar först möta själen, icke kroppen. Härav framgår, att lustkänslan av att skratta är gemensam för bägge.

Det hör till en undersökning av skrattet att överväga, huru det används i människolivet, och vilken nytta och glädje det medför, vilken jag för min del anser vara mycket stor. Ty just detta, som tjänar till att roa, är nyttigt och ingalunda att förakta. Det bidrager nämligen till den lycka, som vi alla så ivrigt söka. Men vi veta, att lyckan ligger icke så mycket i det yttre eller i samhällsställningens företräden som fastmera i själens frihet från melankoli och i sinnets glättighet; och ett tecken på glättighet brukar skrattet vara. Ty detta, som stundom sker, att vi skratta trots stor olycka och efter att ha givit upp hoppet, synes ha sitt ursprung däri, att vi jämföra vår förhandenvarande situation antingen med en föregående eller med en efterlängtdad eller rent av med en som vi förtjänat, och när dessa högeligen motsäga varandra och på intet sätt stämma överens, erbjuda de en allmängiltig och vanlig orsak till skratt. – Men skrattet tjänar icke blott till att roa utan även till att klandra, och nästan aldrig skall man i tillvaron finna en för varje dårskap och alla lastbarheter mera fruktansvärd fiende, till den grad att skrattet skulle kunna kallas en sanningens och dygdens hämnare och försvarare. Det är desto mera att frukta,¹⁴ ju mindre våldsamt och häftighet det synes tillföra en tvist; det dödar nämligen genom löjet. Härav kommer det sig – något som dock i högsta grad strider mot vad som är rätt och tillbörligt – att nästan var och en, om han hade möjlighet att välja, hellre skulle vilja vara klandervärd än synas löjlig. Detta ha kloka och redbara män förstätt, vilka ha varit överlägsna i begåvning och särskilt i förmågan att förlöjliga genom skämt, och som därför ha riktat denna förmåga helt mot människors dårskap och lastbarheter, antingen sådana, som voro särskilt vanliga på deras egen tid, eller sådana, som ha sitt ursprung i den mänskliga naturens ondska och äro giltiga för alla nationer och alla tider. Att angripa dessa senare och på varje sätt försvaga dem vinner en mera beständig och nästan evig berömmelse, ty vad som säges mot de förra, kan visserligen vara högst förträffligt men förlorar dock med tiden sin kraft och krydda. Men det tråkiga är, att de som ägt en särskild förmåga att förlöjliga och det största behag och esprit i sitt skämtande, icke sällan, antingen av hat och avund eller av något dåraktigt begär efter ryktbarhet, ha riktat hela denna förmåga mot höga och lysande män. Härav har följderna blivit, att åtskilliga, vilka, såsom ofta sker, icke förmått skilja en saks missbruk från dess

bruk, ha ogillat hela denna förmåga att gyckla och varje skämt med syfte att förlöjliga, såsom något obilligt och under en människas värdighet, och ha velat helt och hållet bannlysa det från skrift. Men om ni fråga om min åsikt om dem, som så tycka, frågar jag å min sida, vad ni anse om sådana, som sett att bränder och många olyckor ha vållats av eld, och som för den skull tillrådde, att varje eld borde släckas på jorden?

Ungefär detta hade jag skrivit, då en smärtsam och för mig ytterst sorglig händelse plötsligt gjorde ett slut på mitt skrivande, så att jag icke kunde vare sig fullborda, vad jag påbörjat, eller bättre utarbета, vad jag redan skrivit, eller åtminstone göra det mindre konstlöst. Ty då jag under största och rättmätigaste smärta sörjde en broder, som varit mig så god och kär och som dessutom varit min lärare och vän, uthärdade jag icke längre att skriva om skrattet. Det skulle visserligen ha varit lämpligt och utmärkt passande för författarens olycka att ändra den påbörjade planen och beskriva gråtens, icke skrattets orsaker, men tiden brådskade, och någonting måste jag offentliggöra. Nödsakad härav framlägger jag detta högst skyndsamt utförda och ofullkomliga verk. Allt detta får gälla som ursäkt, och jag hoppas, att denna skall bliva desto lättare för mig att erhålla, som¹⁵ jag vet, att dylika små arbeten äro hemfallna åt obemärkthet och människors glömska, så att det är svårt att säga, mot vilketdera tidens inverkan går hårdast fram: författarens namn eller hans verk. Men för mig skall glömskan icke vara ovälkommen, i dessa liksom i övriga avseenden.

Anmärkningar

(Tegnér's fotnoter äro inkluderade; de markeras med T:)

- 1 Anders Lidbeck, 1772–1829, blev 1799 bibliotekarie och 1801 professor i estetik vid Lunds universitet.
- 2 Eg. »för lagerkransen», näml. vid magisterpromotionen.
- 3 Genom ordet »auctor» anger Tegnér, att det är han själv och icke preses, som har författat avhandlingen. Till befattningen som biblioteksamanuens kallades han den 10 november 1801 av Lidbeck.
- 4 Friherre Abraham Leijonhufvud på Yxkullund, 1750–1842, blev överstelöjtnant 1798. I maj 1800 fick Tegnér kondition hos denne som informator för sonen Abraham, sedermera president i Göta Hovrätt, död 1844.
- 5 Friherrinnan Anna Beata Leijonhufvud, 1753–1835, blev 1799 gift med Abr. Leijonhufvud. Hon var dotter till dåvarande majoren, sedermera generalmajoren Friherre Hans Gustaf Gyllengranat. Tegnér's »de» framför Gyllengranat är kanske en artighet.
- 6 Cicero de officiis I: 2. Översättningen följer i huvudsak Nils Salanders översättning av M. T. Ciceros Afhandlingar om Menniskans pligter. . ., Stockholm 1817, s. 4.

Esaias Tegnér

- 7 Demokritos från Abdera, o. 460–370 f.Kr., atomteoriens och den filosofiska materialismens grundläggare.
- 8 Källan till detta uttryck har icke kunnat identifieras.
- 9 Soldaten Thraso i Publius Terentius' komedi Eunuchus, i prologen vers 31 kallad *miles gloriosus*, »den skrytsamme soldaten».
- 10 T: a) Home's Essay on Criticism, Kap. 7. – Henry Home, Lord Kames, 1696–1782, engelsk filosof. Troligen avses Elements of Criticism, 2 vol., Edinburg 1762–65, vilken Encyclopaedia Britannica kallar »remarkable in the history of aesthetics for its attempt to equate beauty with what is pleasant, to the natural sense of sight and hearing».
- 11 T: b) Se härom Mendelssohn, Philos. Schriften, 2. Theil, om det naiva, s. 218–240. – Moses Mendelssohn, 1729–1786, tysk-judisk filosof. Hans Philosophische Schriften utkom i 2 vol. i Berlin 1777.
- 12 T: c) Såsom Hobbes i Discours on Human Nature. – Thomas Hobbes, 1588–1679, engelsk filosof.
- 13 T: d) Critik der Urtheilskraft s. 228 ff. – Tegnér synes följa bokens andra upplaga, tryckt i Berlin 1793.
- 14 Texten har neutrum *timendum*, liksom om *ridiculum* (»det komiska») och inte *risus* (»skrattet») vore subjekt.
- 15 Textens *quo magis* torde vara en lapsus för *quod*, som ger en klar och logisk tankegång.

Bengt Löfstedt

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

Im folgenden benutze ich die in der Weimarer Gesamtausgabe von Luthers Werken erschienenen Ausgaben der Tischreden (von E. Kroker, 1912–1921) und der Briefe (von O. Clemen, 1930–1948), und zwar werden die Tischreden nach Band, Seite und Zeile, die Briefe nach Band, Nummer und Zeile zitiert.

Natürlich haben sich in erster Linie Theologen, Historiker und Germanisten mit Luthers Tischreden und Briefen beschäftigt, in weit geringerem Masse Latinisten. Das Latein der Tischreden ist nur in Untersuchungen über Luthers Zweisprachigkeit berücksichtigt worden¹, und eine eingehende Würdigung seines Lateins im allgemeinen und des in Tischreden und Briefen im besonderen verwendeten ist ein Desideratum. In der Weimarer Ausgabe der Tischreden finden sich viele Erläuterungen zu Luthers Deutsch, aber das Latein wird dort ebenso wie in der Brief-Ausgabe fast gar nicht kommentiert.

Ferner werden in der Weimarer Ausgabe zwar die Bibelzitate recht gewissenhaft vermerkt, aber sowohl was patristische als auch klassische Zitate betrifft, ist sehr viel nachzuholen. O. G. Schmidts Arbeit 'Luthers Bekanntschaft mit den alten Klassikern' (1883) enthält viel Material, ist aber zu ergänzen; für die Kirchenväter bleibt fast alles zu tun.

Im ersten Abschnitt dieses Aufsatzes werde ich den Quellenapparat der Weimarer Ausgabe der Tischreden und Briefe ergänzen; im zweiten gebe ich eine allgemeine Charakteristik des Lateins dieser Texte; im dritten sind sprachliche Einzelbemerkungen zusammengefasst.²

1. Quellen

Luther war kein Humanist in demselben Ausmass wie Erasmus oder Melanchthon. Er hatte eine scholastische Ausbildung erhalten (was er mehrmals als Zeitverschwendung bedauert). Aber er hatte eine intime Kenntnis wenigstens der lateinischen klassischen Autoren, und er preist mehrmals die humanistischen Studien, vgl. z.B. Briefe 3 Nr. 596, 21 ff. *Ego persuasus sum, sine literarum peritia prorsus stare non posse sinceram theologiam . . . Quin video, nunquam fuisse insignem factam verbi Dei revelationem, nisi primo, velut praecursoribus Baptistis, viam pararit surgentibus et florentibus linguis et literis. Plane nihil minus vellem fieri aut committi in iuventute, quam ut poësin et rhetoricen omitant.*

Es folgt ein Verzeichnis einiger in der Weimarer Ausgabe fehlenden Quellennachweise. Meistens handelt es sich um lateinische Klassiker, aber auch einige Bibelzitate konnten nachgetragen werden.³

Tischreden Bd. 1 S. 387, 27 ff. *Mundus habet opinionem, quae est rerum praesentium, et quidquid inde evenit, dicit: Non putaram. Fides autem est rerum futurarum et absentium; ideo Christianus non dicit: Non putaram.* Der Ausdruck *non putaram* in diesem Zusammenhang stammt aus Cic. off. 1, 23, 81 *illud . . . ingenii magni est . . . constituere . . . nec committere, ut aliquando dicendum sit: Non putaram.* Diese Cicero-Stelle wird von Luther mehrfach zitiert, z.B. auch 1 S. 233, 15 f.; S. 439, 9; 3 S. 246, 30; 4 S. 261, 20. An einigen dieser Stellen werden die Formen *putarant* und *putassem* statt *putaram* benutzt; der Zusammenhang und der Gebrauch einer kontrahierten Form zeigt aber, dass Luther dieselbe Cicero-Stelle im Kopfe hatte.

1 S. 395, 6 *summum ius ideoque etiam summa iniuria.* Dieses häufig zitierte römische Sprichwort begegnet u.a. bei Cic. off. 1, 10, 33; s. weiter A. Otto, Die Sprichwörter der Römer (1890; Neudruck 1965) 179 f.

1 S. 399, 3 ff. *Haec carmina hodie mane in lecto de Erasmo composui: Qui Satanam non odit, amet tua carmina, Erasme, / atque idem iungat Furias atque mulgeat Orcos; dieselben Verse S. 195, 6 f. Vgl. Verg. ecl. 3, 90 f. Qui Baviium non odit, amet tua carmina, Maevi, / atque idem iungat vulpes et mulgeat hircos.*

2 S. 233, 11 und 263, 11 *Amor vincit omnia:* Verg. ecl. 10, 69.

2 S. 340, 3 ff. *Aiunt aquilam marem pullos suos involucres ferre in aërem et radiis solis opponere; quos ubi videt aciem oculorum tenere*

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

immotam contra solis radios, agnoscit ut suos . . . Vgl. Plin. nat. 10, 10; Tert. anim. 8, 4; Isid. etym. 12, 7, 11.

2 S. 474, 23 f. *Sic est commentarius Bucolicorum, ubi Virgilius dicit: Felices nimium agricolae, bona si sua norint*. Vgl. Verg. georg. 2, 458 f. *O fortunatos nimium, sua si bona norint, agricolas*.

2 S. 509, 18 f. *Istis sesquipedalibus verbis Fridericus dux moveri non potuisset; sesquipedalibus verbis* auch 4 S. 383, 25. Vgl. Hor. ars 97 *sesquipedalia verba*.

3 S. 92, 9 *videbunt in quem transfixerunt*: Ioh. 19, 37.

3 S. 200, 34 f. *Cadant in foveam, quam sibi parant papistae*. Vgl. Prov. 26, 27 *Qui fodit foveam, incidet in eam*; u.a.

3 S. 557, 12 *Alte sapere*. Vgl. Rom. 12, 16 *alta sapientes*.

3 S. 597, 22 f. *Scipio optime praevidit, quia flens respexisse ruinam Carthaginis dicitur: So wirts Rom auch ergehen*. Vgl. Polyb. hist. 38, 22, 1 ff. u.a.

3 S. 684, 27 f. *Noster sermo debet esse: Est, Non*. Vgl. Iac. 5, 12 *Sit autem sermo vester: Est, est; Non, non*.

4 S. 190, 1 f. *laterem lavabunt*. Zu diesem Sprichwort vgl. Ter. Phorm. 186 *purgem me? laterem lavem*, und Otto a.O. 187.

4 S. 375, 16 f. . . . *sicut et Cornelius Tacitus de Germanis inquit: Nos docuimus eos pecuniam accipere*: Tac. Germ. 15.

4 S. 393, 21 f. *Si mihi parvulus Aeneas luderet in aula, qui te tantum ore referret*: Verg. Aen. 4, 328 f. (fast identisch).

4 S. 534, 1 f. *Sicut Chremes apud Terentium dicit: Non volo mea Bachidi dare*: Ter. Haut. 1050 *mea bona ut dem Bachidi dono sciens?*

5 S. 408, 11 f. *Oportet patremfamilias esse vendacem, non emacem*: Cato agr. 2, 7.

5 S. 442, 24 f. *Cicero dicit: Dulce nomen pacis, res vero ipsa periculunda et salutaris*: Cic. Phil. 13, 1, 1 (fast identisch).

5 S. 525, 18 ff. Die Geschichte vom Eremiten, der an der Gerechtigkeit Gottes zweifelte und von einem Engel eines Besseren belehrt wurde, stammt aus den Gesta Romanorum Nr. 80 (ed. Oesterley S. 396, 31 ff.).

5 S. 552, 23 ff. Die von Luther wiedergegebene Erzählung vom Krokodil stammt wenigstens zum Teil aus Plin. nat. 8, 89 und 90.

5 S. 554, 8 *Laudamus veteres, sed nostris utimur annis*: Ov. Fast. 1, 225.

5 S. 661, 17 f. *Scribere qui nescit, non putat esse laborem. Tres digiti scribunt, sed totum corpus laborat*: Walther, Proverbia 31553.⁴

Briefe 1 Nr. 17, 38 f. *pax Dei exsuperans omnem sensum*: Phil. 4, 7.

1 Nr. 114, 25 *quid monstri alunt . . .?*; ebenso öfters: Ter. Andr. 250.

1 Nr. 194, 24 (u.a.) *altera parte non audita*: zu diesem aus der Antike stammenden Ausdruck vgl. z.B. Büchmann, Geflügelte Worte (1918) 437 f. (1961, S. 549).

3 Nr. 709, 16 f. *faciet Christus his quoque finem*: vgl. Verg. Aen. 1, 199; derselbe Ausdruck z.B. 4 Nr. 1257, 5 (wo Clemens Quellennachweis falsch ist).

3 Nr. 756, 4 *repleverunt gaudio os nostrum*: Psalm. 125, 2.

3 Nr. 820, 8 f. *faciat, oro, pulchra te prole parentem*: Verg. Aen. 1, 75.

4 Nr. 996, 17 *innocens sum a sanguine tuo*: vgl. Matth. 27, 24 *Innocens ego sum a sanguine iusti huius*.

4 Nr. 1045, 8 *acquirit vires eundo*: Verg. Aen. 4, 175.

4 Nr. 1276, 16 *dant sine mente sonum*: Verg. Aen. 10, 640.

4 Nr. 1308, 10 f. *Dominus mihi quam dedit filiulam abstulit; sit nomen eius benedictum semper*: vgl. Iob 1, 21.

5 Nr. 1654, 8 *in ira furoris mei*: biblisch, vgl. z.B. Is. 13, 13.

5 Nr. 1722, 43 *tutissima timere*: vgl. Verg. Aen. 4, 298 *omnia tuta timens*; der Vergilstelle näher ist 4 Nr. 1222, 9 f. *omnia tuta timet*.

5 Nr. 1728, 19 f. *Papistas urget suum fatum*; derselbe Ausdruck *fatum urget* begegnet mehrfach, z.B. 5 Nr. 1720, 14; 6 Nr. 1794, 10; 9 Nr. 3714, 34. Er stammt aus Verg. Aen. 2, 653 *fato . . . urgenti*.

5 Nr. 1757, 14 *omnia in omnibus*: I Cor. 15, 28.

10 Nr. 3934, 13 f. *credo morbum esse senectutem*: vgl. Ter. Phorm. 575 *senectus ipsa est morbus*.

11 Nr. 4080, 22 f. *deducit ad inferos et reducit*: I Reg. 2, 6.

11 Nr. 4186, 11 *fides sua eum salvum fecit*: vgl. Matth. 9, 22 u.a.

2. Allgemeines zu Luthers Latein

Ein Studium der deutschen Sprache der Tischreden legt an die Hand, dass trotz des ständigen Wechsels zwischen Latein und Deutsch die Zahl offensichtlicher Latinismen in Luthers Deutsch auffallend gering ist. Zu nennen wäre etwa Tischreden 1 S. 606, 12 f. *Allegoriae sunt scortum, sind fein gebutzt und halten doch nicht glauben*; in der Anm. z.St. S. 656 wird bemerkt: „halten nicht glauben' lateinisch gedacht: *fidem* <non; suppl. B. L.> *habent*=sind unzuverlässig.“ Vgl. auch

1 S. 358, 3 f. *Christus hat die Handschrift unseres Gewissens . . . ausm Mittel gethan*, aus Col. 2, 14 *ipsum tulit de medio*; dieses Zitat aus Luthers Bibel ist das älteste von Grimm, Dt. Wb. 6, 2385 f. notierte.

Ebenso sind die eindeutigen Germanismen in Luthers Latein spärlich, und obgleich er oft in demselben Satze von der einen Sprache in die andere wechselt, werden Grammatik und Wortschatz der beiden Sprachen in der Regel gut auseinandergehalten.

Ausserliche Latinisierungen deutscher Wörter kommen allerdings mehrfach vor, z.B. *suermerius* ‚Schwärmer‘ Tischreden 4 S. 193, 1; u.a.; *landgraffius* ib. S. 297, 2 usw.; *landvogtius* ib. 330, 7 usw.; *landsknechtus* Briefe 5 Nr. 1558, 17; in diesen Fällen handelt es sich aber um Spezialtermini. Auf Nachlässigkeit ist wohl die Verwendung eines deutschen Wortes in Fällen wie den folgenden zurückzuführen: Tischreden 5 S. 610, 27 f. *accidit, ut aliqua mulier infantem lavaret in vanno* (‚in einer Wanne‘); Briefe 9 Nr. 3550, 13 f. *Empta vellet ab ipso presegmina arborum, nicht die reissalia seu verbera, sed crassiores ramos* (diese Verwendung von *reissalia* ‚Reisig‘ ist um so auffallender, als in der Tischrede 2 S. 591, 11 ff. der Gebrauch von *ficticia vocabula* wie *rishalia schitalia* für ‚Reissholz‘ bzw. ‚Scheitholz‘ kritisiert wird); vgl. auch *kexantes* ‚krächzend‘ Briefe 5 Nr. 1553, 8.

Interessanter sind die sog. *calques linguistiques*, in denen eine deutsche Wendung Wort für Wort ins Lateinische übersetzt wird. Hierher gehört m.E. *taceo ut* im Sinne von ‚geschweige dass‘ in Ausdrücken wie Tischreden 1 S. 583, 32 f. *Ignorato eo nemo indulgentias papae damnare potest, taceo, ut maiores errores spirituales vincere possit*; ebenso etwa 2 S. 440, 22; 3 S. 615, 27 f.; Briefe 5 Nr. 1736, 21; 9 Nr. 3632, 31 f.; der Ausdruck (*ich*) *geschweige dass* wird natürlich von Luther oft gebraucht, s. Ph. Dietz, Wörterbuch zu Dr. Martin Luthers deutschen Schriften Bd. 2 (Leipzig 1870) S. 96 b, Grimms Wb. 4: 1: 2 S. 3988 f. Die häufige Verwendung eines ethischen Dativs im Ausdruck *saluta mihi* (z.B. Briefe 5 Nr. 1728, 22 und 1736, 22; 6 Nr. 1775, 21 und 1895, 28) ist (obgleich nicht unlateinisch) wohl durch das dt. *grüsse mir* veranlasst; dieselbe Konstruktion kehrt in den *Epistulae obscurorum virorum* (ed. Bömer) S. 24, 27; 99, 36 und 166, 8 wieder. Auch der Ausdruck Tischreden 3 S. 218, 23 *ad furcas secum* (= *cum illo*) ‚an den Galgen mit ihm‘ hat in den Briefen der Dunkelmänner Parallelen (S. 41, 1 *ad ignem cum isto libro*; 144, 29 *ad patibulum cum tali libro*; zu beachten ist, dass Luther den Ruf der *cives Romani* zitiert).⁵ Als einen Germanismus möchte ich auch die kom-

parative Verwendung der Präpositionen *in* und *erga* in Wendungen wie den folgenden bezeichnen: Tischreden 3 S. 567, 20 f. *omnes aliae fallaciae . . . nihil sunt erga Romanam superstitionem*; ähnlich 564, 7 u.a. Im folgenden Falle ist es auch wahrscheinlich, dass ein deutsches Wort übersetzt wurde: Briefe 11 Nr. 4193, 14 f. *concilium esse per papam apertum (ut vocant), id est inchoatum* ‚eröffnet‘. Recht hart ist *ius habere*+Inf. ‚ein Recht haben zu+Inf.‘ Briefe 3 Nr. 732, 8 f. *non habet ius eorundem bona . . . secum trahere*; vgl. aber ThLL 7:2, 689, 36 ff.

Es sei aber hervorgehoben, dass ich die obigen Fälle nur mit Vorbehalt für Germanismen halte und dass es möglich ist, dass sie auch in anderen Ländern als Deutschland vorkommen. Da das Latein der Humanisten wenig untersucht und da es ebenso heikel ist, im Humanisten- wie im Mittellatein Dialektunterschiede festzustellen, ist die grösste Vorsicht geboten.⁶

Bisweilen verwendet Luther offensichtlich maccaronisches Latein nur des Spasses wegen, z.B. Briefe 11 Nr. 4162, 20 *bellum pfaffense*; Tischreden 5 S. 169, 17 *vorbiciosus*=*vorwitzig*. Die Syntax Briefe 5 Nr. 1700, 4 *Campegius est unus magnus et insignis diabolus* ist ein Anklang an die Dunkelmännerbriefe, wo ja *unus* auf Schritt und Tritt als unbestimmter Artikel benutzt wird.⁷

Es ist überhaupt für Luthers sprachliche Kenntnisse und Temperament charakteristisch, dass er oft und gern mit der lateinischen Sprache spielt. Sie ist für ihn eine zweite Muttersprache (oder, wenn man will, seine Vatersprache), die er mit überlegener Meisterschaft beherrscht⁸ und die ihm so vertraut ist, dass er sich mit ihr viele Freiheiten erlaubt, die ernsthaftere Humanisten wie Erasmus und Melancthon kaum gewagt hätten. Ich gebe eine Auswahl von Luthers Sprachspielereien.

Dem oben angeführten Beispiel für Dunkelmännerstil ähnlich ist die folgende Probe von Mönchslatein: Briefe 9 Nr. 3607, 6 ff. *optavi, ut inter 15 articulos eciam istas maximas Sacramentas papistarum tractarent, scilicet de sanctum thuribulum, de sanctum aspersorium et de sancta lignea crux.*

Viele von Luthers Witzen dürften aus der Schule und Universität stammen, so z.B. die folgenden morphologischen reimenden Schnitzer mit *x*: Tischreden 4 S. 355, 14 *ita morixit, sicut vixit* (auch S. 87, 18; ferner im Traktat *De generibus ebriosorum* [S. 128, 22], den Fr. Zarncke, *Die deutschen Universitäten im Mittelalter* 1 [Leipzig 1857]

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

116 ff. abdruckt); Tischreden 4 S. 271, 3 f. *sine crux et lux* (auch S. 354, 25; 2 S. 501, 5; Weimarer Ausgabe 31 S. 264, 14 und 42 S. 225, 27; ferner bei H. Bebel, Facetien [ed. G. Bebersmeyer, Leipzig 1931] 2, 114 S. 87, 3, und zwar in der direkten Rede eines *ignarus sacerdos*). Hierher gehört auch der lateinisch-deutsche Reim Tischreden 3 S. 580, 7 *saccum per nackum* (auch 5 S. 452, 35; vgl. 5 S. 99, 23 *saccum per dorsum*); vgl. auch Briefe 5 Nr. 1661, 25 *homo currit, Plato murr* (s. die Anm. 11 S. 503).

Von anderen Reimen notiere ich: Briefe 4 Nr. 1214, 7 f. *litteras . . . mungere et pungere*; 6 Nr. 2047, 12 *index et iudex*; 5 Nr. 1605, 10 *actor et autor*; 2 Nr. 427, 30 *apertissima et aptissima*; 1 Nr. 205, 47 *propter aulas et ollas*; 9 Nr. 3477, 8 *non esse aulam Dei, sed caulam mundanam*; 3 Nr. 810, 12 *olens et alens*; 5 Nr. 1515, 13 *victum et amictum* (dieser Reim auch im Commentum^o 278).

Scherzhaft/lautmalend sind wohl die Formen *iraxit* und *iraxere* (für *irascit* und *irascere*) Briefe 2 Nr. 422, 9 f. und das oben S. 23 angeführte *kexantes* ‚krächzend‘ Briefe 5 Nr. 1553, 8.

Von scherzhaften neuen Zusammensetzungen erwähne ich Briefe 2 Nr. 535, 33 f. *recucullatus* und *ecucullatus*. Briefe 1 Nr. 38, 21 ff. amüsiert sich Luther damit, neue Zusammensetzungen mit *-doxa* zu fabrizieren: neben *paradoxa* und *orthodoxa* finden wir *cacodoxa*, *eudoxa*, *calodoxa*, *aristodoxa*; *cacodoxa* begegnet auch 1 Nr. 45, 8, und Nr. 46, 37 finden wir auch noch *kacistodoxa*.¹⁰ Bisweilen findet er sein Vergnügen darin, verschiedene Komposita desselben Wortes oder desselben Präfixes aneinanderzureihen: Briefe 6 Nr. 1791, 5 f. *tu interim praestruere, praepara, praeloquere, praecurre et praesta*; 9 Nr. 3686, 6 f. *accepi duos anseres praepingues et perpingues et pinguisimos*; 10 Nr. 3903, 29 *collidatur, allidatur, elidatur mundus*.

Noch häufiger hängt Luther demselben Stamme verschiedene Suffixe an. Das beste Beispiel dafür ist wohl Briefe 1 Nr. 205, 68 f. *homo totus gloriaceus, glorianus, gloriensis et gloriosus*; von diesen Ableitungen dürfte nur die letzte sonst zu belegen sein.

Luther prägt überhaupt viele neue suffixale Ableitungen, vgl. unten S. 31 ff. Hier seien nu einige notiert, die deutlich scherzhaft sind: Briefe 5 Nr. 1584, 3 *scribax*; Tischreden 5 S. 415, 2 f. *Gregorius est una bona monacharia et nonnaria* (‚Möncherei und Nonnerei‘ nach der Anm. z.St.); S. 454, 10 *reges cappacei et simacei* (aus *cappa* und *simia*); Briefe 5 Nr. 1410, 6 f. *Utut aliae dotes non ita sint apostolicae, sed latronenses et publicanenses et meretricenses peccatorensesque*; Tisch-

reden 2 S. 610, 21 f. *Idolatria est Dei exasperatrix, irritatrix, provocatrix et domus amaricatrix*; Briefe 1 Nr. 93, 11 *graecanicissimus Philippus Melanchthon*; 1 Nr. 218, 40 *haereticantissimus haereticans*; 2 Nr. 549, 7 *impietatis cucullinae*. Von der Exkommunikationsbulla werden viele Ableitungen gemacht: Briefe 2 Nr. 338, 29 *venisse eum* (sc. *Eck*) *barbatum, bullatum, nummatum*; Nr. 348, 3 *in bullosis illis tumultibus*; Nr. 352, 9 f. *excommunicatio bullatica*. Von scherzhaften Diminutivbildungen erwähne ich hier nur Briefe 2 Nr. 352, 33 *sanctula sanctitula*.

Weitere Spielereien mit Gleichklang und Paronomasie: Briefe 1 Nr. 89, 14 *Sylvester et sylvestreus iste sophista*; 5 Nr. 1693, 19 *Dominus, qui vos Augustam* (d.h. Augsburg) *misit, reddat vos omnes augustos*; 1 Nr. 93, 29 *nolo umquam, usquam, ullo modo*; Nr. 212, 14 *musis amusissimis*; 2 Nr. 367, 14 f. *rem tumultuosissimo tumultu tumultuantem*; 545, 3 *nunc festinus festinatus festina scribo*; 4 Nr. 1055, 10 *spiritus autem spiritualiter spiritualissimos ne formides*; 9 Nr. 3610, 13 *nugas cum nugacibus nugemini*; Nr. 3638, 15 *impedit omnia omnibus omnino*;¹¹ 10 Nr. 3728, 39 *monstris monstrosissimis* (auch 4 Nr. 1285, 7 f.). Oft wird der Effekt durch Zusammenstellung der Komparationsgrade erzielt: Briefe 1 Nr. 20, 28 *certo certius*; Nr. 102, 14 *princeps principissimus*; Nr. 93, 19 *displiceo multis, pluribus, plurimis*; 5 Nr. 1699, 40 f. *Ipsi . . . nostras concessionones large, largius, largissime accipient, suas vero stricte, strictius, strictissime dabunt*. Bisweilen wird in derartigen Ausdrücken ein Normen gesteigert, z.B. Briefe 10 Nr. 3794, 12 *diabolissimus diabolus*; 2 Nr. 319, 7 *asini asinissimi* (zur Steigerung der Substantive vgl. unten S. 28 f.).

Oben wurden mehrere Belege für lutherische neue Suffix- und Präfixableitungen gegeben. Seltener hat er scherzeshalber andere neue Wörter geprägt, vgl. aber die Verba *carbare*, *tattare* und *verbosari* in den folgenden Belegen: Tischreden 5 S. 187, 24 f. *caro carnat, spiritus spirat*; Briefe 4 Nr. 1067, 60 f. *meus Iohannellus . . . qui . . . incipit tattare* („tata zu sagen“); 5 Nr. 1614, 44 *ego verbosatus sum (ut ita dicam) in Psalm. 118*.

Bei aller Betonung der humanistischen Bildung Luthers und seiner humanistischen Renaissancepersönlichkeit ist aber auch daran festzuhalten, dass er mit einem Fusse im Mittelalter stand. Er hatte eine gründliche scholastische Ausbildung erhalten, und es gibt in seiner Sprache viele scholastische und mittellateinische Elemente. Sie sind besonders in den Tischreden häufig, vgl. z.B. das Wort *ens* 2 S. 445, 24,

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

die Form *essendi* 2 S. 498, 13 f. (*non cessabit a desiderio essendi elector*), das Wort *magistrandus* 2 S. 660, 13. Hierher gehört auch seine Vorliebe für Ableitungen auf *-ivus*, worüber unten S. 34. Von allgemeinen spät- und mittellateinischen Charakteristika erwähne ich z.B. die Verbindung von *supplicare* mit dem Dat. Tischreden 3 S. 658, 35 f.; Briefe 3 Nr. 755, 15 und 5 Nr. 1736, 18 (vgl. Hofmann-Szantyr, Lateinische Syntax 87; ebenso *precari* mit dem Dat. Briefe 9 Nr. 3494, 10); *de* mit einem Abl. statt des partitiven Genitivs Tischreden 5 S. 675, 14 *dimidium de imperio*; die Verwendung von *quod* statt *ut* in Fällen wie Briefe 3 Nr. 713, 28 f. *invasit scriptis Academiam Ingolstadiensem, quod Arsacium quendam iuvenem ad foedam adegerint revocationem* (ähnlich Nr. 786, 7); die Konstruktionen *timeo quod* statt *timeo ne* Briefe 1 Nr. 64, 36 und 194, 26; den Gebrauch von *cur* im Sinne von *quia* Tischreden 3 S. 601, 36 (Hofmann-Szantyr a.O. 541). Eine Reihe anderer unklassischer Formen und Konstruktionen werden unten im Kap. 3 behandelt.

3. Sprachliche Einzelbemerkungen

A. Grammatisches

Morphologie. Fem. *sociabus* (nach *filiabus* usw.) begegnet Briefe 4 Nr. 969, 4. Einpaarmal flektiert Luther das Verb *pendere* nach der 2. statt nach der 3. Konjug., d.h. er vermischt die Verba *pendeo* und *pendo*: Briefe 3 Nr. 584, 10; Nr. 641, 21; Nr. 681, 29; Belege aus Comodian und Venantius Fortunatus verzeichnet Neue-Wagener, Lateinische Formenlehre 3, 271.

Kasus der Apposition. Zu der sowohl im alten wie im späten Latein auftretenden Verwendung des Nominativs statt eines anderen Kasus in der Apposition vgl. Hofmann-Szantyr a.O. 28. Bei Luther finden wir den folgenden Beleg: Briefe 3 Nr. 776, 34 f. *Dandum est etiam aliquid uxori eius, feminae optimaе . . . alias satis afflictā*: zuerst steht die Apposition, wie es sich gebührt, im Dat., dann gleitet aber die Konstruktion in die „syntaktische Ruhelage“ (Havers), d.h. den Nom., über. – Anders liegen die Dinge Briefe 5 Nr. 1542, 5 f. *in carcerem vos coniectos esse plane ignorabam, praesertim tam gravi et crudeli*: statt *in carcerem* hätte Luther *carceri* schreiben können, und die Apposition

wird so konstruiert, als ob eine derartige Dativkonstruktion vorgegangen wäre.

Steigernder Genitiv. Der letztlich auf den hebräischen Sprachgebrauch zurückgehende Gen. in Fällen wie *summa summarum* wird im späten Latein immer häufiger, vgl. Verf., *Eranos* 58 (1960), 192 ff., *Acta Classica* 24 (1981) 165 mit Lit. Luther bietet viele Belege: Tischreden 1 S. 360, 9 f. *litanianum litaniarum* und *virtus virtutum* (auch 3 S. 183, 19 f.); 2 S. 18, 24 f. *ius iurium*; 3 S. 183, 20 *eruditio eruditionum*; 5 S. 581, 33 *doctrina doctrinarum*; S. 581, 37 *historia historiarum*; S. 582, 1 *oratio orationum*; S. 582, 5 *ceremoniae ceremoniarum*; Briefe 1 Nr. 52, 14 *momorum momum* (gr. *μῶμος*); 2 Nr. 260, 7, *abyssos abyssorum*; 9 Nr. 3476, 12 *sentina sentinarum*; 10 Nr. 3955, 7 f. *historia historiarum et res omnium rerum*; 11 Nr. 4137, 12 *nebulo nebulonum*.

Dative. Das Verb *prohibere* wird von Luther oft mit dem Dat. konstruiert, z.B. Tischreden 1 S. 303, 37 f. *Si ordini prohibet, etiam personis prohibet*; S. 344, 6; S. 541, 1; 3 S. 136, 28; 4 S. 114, 12; S. 115, 8; 5 S. 634, 34; Briefe 6 Nr. 1861 A, 42 *nuptias populo suo prohibuit*; diese von Hofmann-Szantyr a.O. nicht erwähnte Konstruktion ist im Mittellatein recht häufig, s. Verf., *Arctos* 14 (1980), 44 f. – *Docere* mit dem Dat. findet sich Briefe 1 Nr. 187, 94 *aliud vulgo docuit*; diese Konstruktion wird vom ThLL 5:1, 1705, 58 f. nur mit einer Stelle belegt, und zwar mit Priscill. tract. 10, 134 *cui vox Domini respondit et docuit*, wo aber der Dat. in erster Linie von *respondit* abhängt. – Auffallend häufig verwendet Luther den für Poesie und höhere Prosa charakteristischen Dativus agentis, z.B. Briefe 1 Nr. 211, 24 f. *Ottoni nostra . . . expugnatus sum*; Nr. 211, 6; 2 Nr. 368, 18 ff.; Nr. 419, 22; Nr. 443, 16 f.

Akkusative. Den Acc. mensurae statt des Abl. mensurae haben wir Briefe 1 Nr. 7, 22 *centuplum peiores*; vgl. Hofmann-Szantyr a.O. 135 f.

Adjektive aus Adverbien. E. Löfstedt, *Coniectanea* (Uppsala 1950) 52 ff. behandelt die Verwendung ursprünglicher Adverbien auf *-secus* als Adjektive und zeigt, dass sich dieser Sprachgebrauch sowohl im frühen wie im späten Mittelalter mehrfach belegen lässt. Luther hat einige Beispiele, z.B. Briefe 1 Nr. 3, 34 *forinsecum . . . hospitium*; 4 Nr. 1165, 19 *apostemate intrinseco*; 10 Nr. 3965, 18 f. *intrinseci hostes*.¹²

Komparation von Substantiven. Luther verwendet mehrmals Steigerungsformen von Substantiven, z.B. *diabolissimus* Briefe 10 Nr. 3794, 12; *lupissimus* 9 Nr. 3501, 9; *manius* Tischreden 4 S. 654, 8 (im ThLL 8, 277, 28 ff. werden mehrere Grammatikerstellen zitiert, an denen die

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

Form *manius* verpönt wird (u.a. Serv. gramm. 4, 439, 18, und es wird hinzugefügt: „apud scriptores comparativus nusquam invenitur“; ich belege auch *tam mane* aus Thomas a Kempis, *De imitatione Christi* 1, 22, 7); *monachissimus* Briefe 2 Nr. 320, 3; *Sathanior* 9 Nr. 3561, 20 und 10 Nr. 3903, 24; *tyrannissimus* 5 Nr. 1374, 13; zu diesem Sprachgebrauch s. Verf., *Italia medioevale e umanistica* 16 (1973), 310, *Indo-germ. Forsch.* 80 (1975), 306. – Von anderen seltenen Komparationsformen erwähne ich *Iudaeissimus* Briefe 1 Nr. 167, 13; *latrantior* 1 Nr. 196, 13; *atheologissimus* 1 Nr. 102, 11.; *theologissimus* 1 Nr. 39, 23.

Impersonalia. Tischreden 1 S. 426, 14 f. *mundus tam perverse malus est, ut quilibet velit facere, quae libent*. Zum persönlichen Gebrauch des gewöhnlich impersonalen *libet* s. ThLL 7:2, 1325, 56 ff.

Infinitive. Tischreden 1 S. 251, 35 f. *non dare est illis, non communicare, sed separare ab eis*; zur Verwendung von *esse* mit dem Inf. im Sinne von ‚man soll‘ s. Hofmann-Szantyr a.O. 349: in klassischer Dichtung und später Prosa. – Briefe 1 Nr. 18, 12 *debitores sumus tueri*; ähnlich 2 Nr. 467, 13 f.; der Inf. erklärt sich dadurch, dass *debitor sum* mit *debeo* gleichbedeutend ist; ähnliche Belege aus dem alten und späten Latein bei Hofmann-Szantyr a.O. 351. – In den Tischreden findet sich ein Beleg für *de* vor einem Inf.: 5 S. 450, 12 *in statu de bene esse*; zu diesem Sprachgebrauch s. Verf., *Maia* 34 (1982), 153.

Gerundiva. Die spätlat. Verwendung des Gerundivums in futurischer Bedeutung (Hofmann-Szantyr a.O. 312 f.) begegnet etwa Tischreden 2 S. 329, 19 *quis desperet se a Deo sustentandum?*

Attraktion der Pronomina und der Tempora. Briefe 1 Nr. 20, 10 f. *eius legendae copiam facio P. Georgio . . . lectori, aut si quibus ipse voluerit*: hier steht *quibus* für erwartetes *quos* oder *quem* durch Attraktion an *lector*; falls *si* ausgelassen worden wäre, hätten wir eine Parallele für die gewöhnliche *attractio relativi* (Hofmann-Szantyr a.O. 566) gehabt, aber zu unserer Konstruktion kenne ich keine Parallelen. – Briefe 5 Nr. 1741, 16 *nec . . . licuit laborasse*, für erwartetes *laborare*; Clemen bemerkt dazu S. 665 Anm. 3 richtig: „*laborasse* ist dem *licuit* angeglichen“; eine Parallele ist vielleicht Briefe 9 Nr. 3597, 20 ff. *non est passa animum meum . . . raptum* (scil. *esse*; für *rapi*).¹³

Kongruenz. Luther hat mehrere interessante Kongruenzfehler: Briefe 1 Nr. 135, 64 f. *additae fuerunt fasciculi aliquot literarum . . . nomini tuo asscriptae*; Clemen schreibt Anm. g S. 303 richtig: „Luther hatte *literae* als Subjekt im Sinne“; gleichartige Belege verzeichnet E. Löfstedt, *Syntactica* 2 (Lund 1933), 142 ff. – Eine Vermischung von singulari-

scher und pluralischer Auffassung haben wir Briefe 2 Nr. 410, 23 f. *mihi narratum est Gothae esse male acceptum quendam sacerdotem, quod res nescioquas emerint*; 3 Nr. 64, 43 f. *quisquam . . . inservientes*; gleichartige Belege bei Kühner-Stegmann, Ausführliche Grammatik der lat. Sprache; Satzlehre 1 S. 64, Verf., Corp. Christ. cont. med. XL C S. XXXII.¹⁴ Der Übergang in ein pluralisches Prädikat im folgenden Beispiel erklärt sich durch die pluralische Bedeutung des Pronomens *uterque*: Tischreden 3 S. 542, 1 f. . . . *ut utraque pars poenitentiam ageret et separarentur et se in electoris poenam subicerent*; zur Verwendung des Plurals nach *uterque* s. Hofmann-Szantyr a.O. 437.¹⁵

Wiederholung der Konjunktionen. Briefe 3 Nr. 595, 7 f. *hoc egit, ut . . . ut . . .*; 4 Nr. 1168, 20 f. *fieri non potest, ut . . . quin . . .*; Tischreden 5 S. 664, 21 f. *oro, ut . . . ne . . .* Vgl. hierzu Verf., Glotta 54 (1976), 148, Acta Classica 24 (1981), 166, ALMA 41 (1979), 63.¹⁶

Die Konjunktion *quam*. In den Tischreden 2 S. 295, 43 f. begegnet *quam* für *potius . . . quam*: *ad multa sciens et prudens connivere voverim quam contradicere*; in der Anm. z.St. heisst es: „Vielleicht *mauerim*, aber gleich im nächsten Satze schreibt Cordatus wieder *quam*, als ginge ein Komparativ voraus“; der betreffende Beleg lautet: *putabam . . . hoc . . . negotium . . . tegendum esse quam revelandum*; ähnlich Briefe 6 Nr. 2037, 52. Dieser Gebrauch von *quam* ohne vorhergehenden Komparativ oder komparativischen Ausdruck ist recht häufig im späten Latein, s. Hofmann-Szantyr a.O. 593 f. – B. Bergh, Laurentius Petri Gothus (Lund 1973) 50 und Kyrkohistorisk årsskrift 74 (1974), 300 bespricht die Verwendung von *quam primum* im Sinne von *ut primum* bei Nivardus und schwedischen Humanisten. Derselbe Sprachgebrauch begegnet oft bei Luther, z.B. Briefe 5 Nr. 1640, 5 ff. *Quam primum igitur absolutum fuerit exemplar . . . mittas*; ähnlich 1 Nr. 212, 10; 2 Nr. 443, 21; 3 Nr. 908, 11 ff. – Tischreden 4 S. 634, 29 und 5 S. 52, 15 steht *statim quam* für *statim quod*; s. Hofmann-Szantyr a.O. 602. Umgekehrt haben wir *ante quod* für *ante quam* Briefe 3 Nr. 661, 6 f.; vgl. Hofmann-Szantyr a.O. 580. In später Zeit wurden *ut, quam* und *quod* ziemlich wahllos mit Zeitadverbien verbunden, um Konjunktionen zu bilden. Bisweilen diente das Adverb allein als Konjunktion: *mox* für *mox ut*, *statim* für *statim quod* u. dgl. sind im Mittelalter häufig; Luther hat *prius* für *priusquam* Briefe 3 Nr. 906, 1 *Iam prius ad te scripsi, Prior scripserat*; vgl. Hofmann-Szantyr a.O. 601.

Tantum est ut ‚es genügt wenn‘. Briefe 5 Nr. 1653, 11 *tantum est ut duremus et expectemus*. Zu diesem Sprachgebrauch s. Hofmann-

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

Szantyr a.O. 641, Verf., Indogerm. Forsch. 71 (1966), 273 ff., Glotta 54 (1976), 148 f.

Präpositionen. *Pro* wird oft unklassisch gebraucht, z.B. Tischreden 2 S. 458, 9 *bene pro eis*; Briefe 5 Nr. 1643, 3 *pro vobis cogitans*¹⁷ et *sollicitus*. Mit Gerundivum: Tischreden 3 S. 611, 5 *apta aedificia pro contionibus percipiendis* (*aptus pro* nach dem ThLL 2, 332, 80 f. nur bei Anthimus; im Mlat. Wb. nicht notiert, vgl. aber Thomas a Kempis, De imitatione Christi 1, 20, 1 *aptum pro bonis meditationibus insistendis*); Briefe 6 Nr. 1775, 16 f. *pro calumniatoribus irritandis*; ähnlich Nr. 1794, 8; 10 Nr. 3834, 16 u.a. Zu *pro* mit dem Gerundivum vgl. Hofmann-Szantyr a.O. 271; Belege aus dem schwedischen Humanisten Olaus Magnus verzeichne ich in der Maia 33 (1981), 47.

Negationen. Briefe 10 Nr. 3838, 6 f. *Negavit . . . talia se non dixisse*. Wie im Kommentar S. 242 Anm. 2 bemerkt, hat ein Editor *non* weggelassen, und ein anderer hat es als sinnstörend bezeichnet; es fällt aber nicht auf: nach Hofmann-Szantyr a.O. 805 begegnet pleonastisches *non* nach *negare* seit Varro.

B. Zur Wortbildung

a. Nominale Suffixbildungen

Diminutiva. Es findet sich bei Luther eine grosse Zahl von Diminutiven, die selten oder überhaupt nicht in anderen Texten vorkommen. Meistens gebraucht er sie scherzhaft/ polemisch. Ein Verzeichnis der interessanteren folgt: *acerbiuscule* Briefe 3 Nr. 729, 7; *animalculum* 1 Nr. 140, 38 und 144, 12 (Latham¹⁸ verzeichnet einen Beleg aus Mores Utopia); *aspergillum* ‚Weihwasserwedel‘ (für *aspersorium*) Tischreden 5 S. 692, 6 (ein Beleg bei Plezia);¹⁹ *consulus* Briefe 3 Nr. 670, 26; *contagiolo . . . quodam gloriolae* 9 Nr. 3709, 29 (ein Beleg bei Plezia für *gloriola*); *costam tuam cum tuis costellis saluta* 5 Nr. 1757, 18 f. (d.h. ‚Frau und Kinder‘; ein Beleg für *costella* bei J. W. Fuchs & O. Weijers, Lexicon Latinitatis Nederlandicae medii aevi s.v.); *doctorculus* 2 Nr. 249, 15 (bei Plezia aus dem Jahre 1525 belegt); *doctulus* 1 Nr. 202, 68;²⁰ *dubiusculus* 1 Nr. 3, 43; *effigiuncula* 2 Nr. 359, 7; *grammatellus* Tischreden 4 S. 455, 38 und S. 684, 14; *imaginacula* Briefe 5 Nr. 1759, 13; *morbillus* 4 Nr. 1019, 11 (ein Beleg bei Bartal);²¹ *obscuriusculus* 1 Nr. 76, 5; *pesticula* 4 Nr. 1154, 12; *philosophellus* Tischreden 4 S. 455,

38; *reginula* Briefe 6 Nr. 1861 A, 11; *sacerdotiolum* Briefe 1 Nr. 154, 9 und 3 Nr. 798, 6; *sacrificulus* 1 Nr. 138, 5 und 240, 11; Tischreden 5 S. 585, 9; *sancticulus* Briefe 2 Nr. 378, 15 und 382, 19; *sanctulus* 5 Nr. 1493, 15 und 1611, 25 (ein Beleg bei Bartal und einer bei DuCange); *sapienticulus* 3 Nr. 854, 8; *scrupulosiolus* 1 Nr. 135, 54; *sputulum* 6 Nr. 2037, 23; *stultulus* Tischreden 4 S. 582, 21; *tentatiuncula* Briefe 2 Nr. 282, 10; *viliusculus* 1 Nr. 223, 20.

-*alis. devotionalis* Tischreden 5 S. 652, 18 (ein Beleg bei DuCange, einer bei R. E. Latham, Revised Medieval Latin Word-List, London 1965); *oboedientialis* Briefe 2 Nr. 557, 18; *papalis* 11 Nr. 4107, 5; 4133, 8 usw. (ein Beleg bei Bartal); *scripturalis* 9 Nr. 3554, 41 (im Word-List a. 1250 belegt; ein Beleg bei Bartal); *struthionalis* 11 Nr. 4186, 28.

-*aneus. frustraneus* Briefe 1 Nr. 145, 31; 3 Nr. 942, 5; 4 Nr. 1227, 11 und Nr. 1234, 14 (ein Beleg bei Bartal, einige bei Plezia; in Word-List seit dem 16. Jh.).

-*anus. Erasmianus* Briefe 2 Nr. 499, 8.

-*arius. cantaria* ‚Kantorei‘ Briefe 5 Nr. 1569, 13 (viele Belege bei Fuchs & Weijers); *cranarium* ‚Beinhaus‘ Tischreden 5 S. 443, 13; *redituarius* ‚Zinspflichtig‘ Briefe 1 Nr. 161, 41; 3 Nr. 670, 6 (bei DuCange und im Word-List belegt; im selben Sinne *consuarius* 1 Nr. 139, 23, wozu Mlat. Wb. s.v.); *vesperarius* ‚Vesperbuch‘ Tischreden 5 S. 673,3.

-*aster*. Ein nur abschriftlich vorliegender Brief wird von *Luder Augustiniaster* unterzeichnet (1 Nr. 4, 19); wie in der Anm. z.St. (S. 15 Anm. 5) bemerkt, ist dies wohl „eine böswillige Änderung des Abschreibers“, für *Augustinianus*. Im übrigen verwendet allerdings Luther mehrmals Ableitungen auf *-aster*, und zwar immer im pejorativen Sinne, z.B. *Dominicaster* Tischreden 3 S. 545, 10 und 5 S. 452, 32, *prophetaster* Briefe 10 Nr. 3885, 62.101, *theologaster* 1 Nr. 24, 12 (zwei Belege im Word-List; auch bei Ps. Hutten, Opera omnia, Suppl. 1 [ed. Böcking] S. 507, 27). In der Humanistenzeit wurden überhaupt viele neue Ableitungen auf *-aster* gebildet; vgl. noch etwa *recalvaster* ‚kahlköpfig‘ bei Erasmus, De ratione conscribendi epistolas (Ausgewählte Schriften, Bd. 8, Darmstadt 1980) S. 222.

-*atus. praebendatus* Briefe 1 Nr. 167, 22 (ein paar Belege im Word-List); *succenturiatus* 2 Nr. 413, 24.

-*ax. ferivorax* Briefe 2 Nr. 427, 75; *urinificax* 10 Nr. 3752, 7. Zu *scribax* vgl. oben S. 25.

-*cinium. suevicinium* Briefe 5 Nr. 1553, 14.

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

-*edo. saucedo* Briefe 2 Nr. 423, 26.

-*icus. Graecanicus* Briefe 1 Nr. 60, 19; *minoriticissimus* 2 Nr. 552, 3; *papisticus* 2 Nr. 423, 12 (mehrere Belege bei Bartal); *Sathanicissimus* Briefe 10 Nr. 3777, 12.

-*ismus. tragismus* ‚Geilheit‘ (aus griech. τράγος) Briefe 2 Nr. 424, 32.

-*ista. mammonista* Tischreden 3 S. 204, 24; *organista* Briefe 10 Nr. 3732, 4 (bei Bartal belegt); *papista* Tischreden 3 S. 497, 6 und öfters (ein Beleg bei Bartal); *poetista* Briefe 1 Nr. 9, 4 (bei Bartal belegt); *religiosistas et Herodistas* 2 Nr. 435, 47; *sermocinista* 1 Nr. 211, 9; *theologista* 1 Nr. 26, 38 (ein Beleg in Word-List). Wörter auf *-ist* wurden zur Zeit der Reformation oft als pejorative Schlagwörter gebraucht, s. F. Lepp, Schlagwörter des Reformationszeitalters (Leipzig 1908) 41 ff. über *Adiaphorist, Concordist*, 70 ff. über *Papist, Sophist, Thomist, Summist, Theologist, Prophetist*, 138 über *Eselist*.

-*istes. enigmatistes* Briefe 1 Nr. 211, 19.

-*itas. asinitas* Briefe 1 Nr. 9, 7 (auch von Fuchs & Weijers, Latham und im Mlat. Wb. belegt); *coaxitas* 5 Nr. 1657, 12 (‚Quäken‘; dafür *coaxatio* Tischreden 5 S. 438, 19); *Italitas* Briefe 1 Nr. 152, 21; *pestilitas* 4 Nr. 1160, 16 (auch von Bartal und DuCange belegt); *vultuositas* 11 Nr. 4196, 13. – Einen besonderen Kommentar verdienen ein paar Ableitungen auf *-eitas*: Tischreden 1 S. 411, 22 *omnia Scoti abstracta reiecta sunt in istam Vandaliā: stupiditas, trunceitas etc.*; 1 S. 566, 9 f. *ex vino tota vineitas . . . extrahitur igni*. Das Abstraktum *vineitas* wäre völlig normal, wenn es aus *vineus, vinea* abgeleitet wäre, aber der Zusammenhang legt die Annahme nahe, dass vielmehr *vinum* das Grundwort ist; *trunceitas* muss aus *truncus* stammen. Diese Wörter zeigen, dass *-eitas* in später Zeit ein selbständiges Suffix geworden war. Bei Leumann, Lateinische Laut- und Formenlehre (München 1977) 373 ff. verlautet darüber nichts, und die von Gradenwitz, *Laterculi vocum Latinarum* (Leipzig 1904) verzeichneten Wörter auf *-eitas* sind sämtlich aus Stämmen auf *-eus* abgeleitet: *deitas, fileitas, oleitas, ultro-neitas*. Weitere Belege für Ableitungen auf *-eitas*, die unserem *trunceitas* ähnlich sind, wären erwünscht; vgl. vorläufig noch Thomas a Kempis, *De imitatione Christi* 3, 8, 1 *nihileitas*; von Fuchs & Weijers und Plezia und im Mlat. Wb. wird auch *asineitas* belegt.²²

-*ius. incurius* ‚non curiosus‘ Briefe 2 Nr. 559, 7; im ThLL 7:1, 1082, 83 ff. wird ein Glossenbeleg für *incurius* zitiert, es wird aber vermutet, dass es sich um falsche Überlieferung für *incuriosus* handelt; Plezia verzeichnet einen Beleg, bezeichnet ihn aber als „dubius“; m.E. sind die

Lexikographen bezüglich der Existenz von *incurius* zu skeptisch.

-ivus. abstractivus Briefe 6 Nr. 1993, 7; *auctoritativus* Tischreden 4 S. 395, 11.14; *concretivus* Briefe 6 Nr. 1993, 6 f.; *correlativus* Tischreden 3 S. 578, 24; *curativus* 3 S. 594, 18; *decisivus* 5 S. 636, 10; *dictativus* Briefe 4 Nr. 1160, 26 und 1188, 23; *excessivus* Tischreden 1 S. 85, 13; 2 S. 515, 25; Briefe 2 Nr. 301, 25; *excisivus* Tischreden 5 S. 636, 13; *exclusivus* 5 S. 394, 24; *interpretativus* 3 S. 482, 28; *nuncupativus* 4 S. 210, 17; *permissivus* 1 S. 348, 2; 5 S. 57, 25; *praeservativus* 3 S. 594, 18; *processivus* 3 S. 243, 5 f.; *repraesentativus* 3 S. 564, 22 f.; Briefe 5 Nr. 1723, 15; *reputativus* Tischreden 5 S. 56, 21; *respectivus* 5 S. 410, 2 f. Alle oben notierten *-ivus*-Ableitungen sind unklassisch und mehrere nur spät oder überhaupt nicht zu belegen (vgl. den Index in J. Breitmeyer, *Le suffixe latin -ivus* [Genf 1933]). Luthers Vorliebe für *-ivus*-Bildungen ist wohl ein scholastisches Erbe: sie sind ja für die Scholastik charakteristisch. Es ist auch bemerkenswert, dass die meisten der obigen Belege den Tischreden, nicht den Briefen entnommen wurden: Luther hat diese Ableitungen öfter in seinem gesprochenen als in seinem geschriebenen Latein gebraucht.

-mentum. blateramenta Briefe 10 Nr. 3872, 9 (ein Beleg im Mlat. Wb.); *reiectamenta* Tischreden 3 S. 467, 7 (auch von Bartal belegt). Das Humanistenlatein bietet überhaupt mehrere seltene Bildungen auf *-mentum*, vgl. noch z.B. *conturbamentum* Hutten, *Opera omnia* (ed. Böcking) 1 S. 201, 25; *fabulamentum* Erasmus, *De pueris statim et liberaliter instituendis* (ed. J.-C. Margolin, 1966) 449 (auch von Bartal notiert). Keines der genannten Wörter wird von J. Perrot, *Les dérivés latins en -men et -mentum* (Paris 1961) erwähnt.

-o. garrio ‚Schwätzer‘ Briefe 1 Nr. 182, 19; *milito* 1 Nr. 1, 10 (*militonem agere*).

-orius. cognitorius Briefe 1 Nr. 42, 15; *factorius* 4 Nr. 1345, 4.

-osus. capitosus Briefe 5 Nr. 1415, 1; 6 Nr. 2038, 21; 10 Nr. 4004, 59; Tischreden 5 S. 617, 14 (mehrmals in mittellateinischen Wörterbüchern belegt; an den zwei ersten Luther-Stellen ist auch *captiosus* überliefert); *ficuosus* Tischreden 5 S. 229, 15 (*mundus est ficuosus*; nach Matth. 21, 19); *scandalosus* Briefe 1 Nr. 6, 21; 10 Nr. 3888, 19.48; Tischreden 3 S. 553, 37; S. 554, 1.3; 5 S. 439, 17 (recht häufig im späten Mittellatein und Humanistenlatein). Die *-osus*-Ableitungen sind überhaupt für das humanistische Latein charakteristisch; Hutten verwendet z.B. in einem Brief das m.W. sonst nur aus Corp. Gloss. Lat. 2, 596, 50 belegte *ventricosus* (*Opera omnia* 1 S. 183, 25); das Hapax

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

mammosus begegnet in Helii Eobani Hessi et amicorum ipsius epistulae 12, 87 (Marburg 1543), *elegantiosus* Commentum S. 289.

-tio. invulgatio Briefe 2 Nr. 243, 10.

b. Adverbbildungen

-im. inconiunctim Briefe 1 Nr. 224, 29 (auch bei Plezia); *intercisim* 2 Nr. 381, 10; *seorsim* Tischreden 1 S. 546, 2.

c. Verbale Suffixbildungen

-illare. scriptillare Briefe 5 Nr. 1516, 7.

-izare, is(s)are. Erasmisare Briefe 1 Nr. 202, 31; *Pelagizare* 1 Nr. 26, 34; *quiritisare* und *papisare* 5 Nr. 1594, 26 (*quiritisare* ‚sich wie ein *Quiris* benehmen‘, wohl, wie z.St. bemerkt, Ableitung aus *Quiris* mit Anlehnung an *quiritare*); *theologissare* 2 Nr. 251, 15 und Nr. 427, 59 (einige Belege im Word-List). In allen diesen Fällen handelt es sich um Ableitungen aus Nomina; die Bedeutung von *Erasmisare* ist ‚sich wie Erasmus benehmen‘ usw. Der Ausgangspunkt dieser Bildungen sind die altlat. *atticissare, patrissare* etc.,²³ die der Spätzeit aus den Grammatiken wohlbekannt waren, vgl. etwa Pomp. gramm. 5, 221, 22 *patrisso id est patris similis sum*. Man war sich in der Humanistenzeit dessen bewusst, dass einige Autoren im Gebrauch dieser Bildungen zu weit gingen; davon zeugt der parodistische Missbrauch der *-isare*-Bildungen im Commentum (unten Anm. 9): *alumnisare* S. 261 und 271; *ellegantisare* 275; *modernisare* 300; *paganisare* 275 (auch im Word-List); *rebellisare* 280; *virisare i.e. viriliter agere* 277; verschiedenartig: *doctrinisare* 281 und 290; *organisare* 275;²⁴ *penalisare* 295 f.; *uranisare* ‚mingere‘ 277; vgl. auch z.B. *stultisare* Ps. Hutten, Conciliabulum (Opera Omnia 4) S. 576, 28 (auch in Word-List).

-urire. ducturire Briefe 2 Nr. 315, 21; 11 Nr. 4168, 6. In beiden Fällen handelt es sich um den Ausdruck *uxorem ducturire* ‚heiraten wollen‘. Das Meditativsuffix *-urire* wird von den Grammatikern öfters erörtert, z.B. von Consent. gramm. 5, 376, 14, Prisc. gramm. 2, 429, 12.

d. Präfixbildungen

archi-. archimonarcha Tischreden 5 S. 507, 8.

circum-. circumreptare Briefe 1 Nr. 227, 6 (*circumreperere* ist im Mlat. Wb. belegt).

con-. *constudens* 1 Nr. 28, 44; *constercoratus* 2 Nr. 385, 12.

ex-. *ebuccinare* Briefe 2 Nr. 339, 21 (von Bartal belegt; Plezia verzeichnet *ebuccinator* v.J. 1530); *eccacare* 3 Nr. 713, 21 (im Wortspiel mit Eckius); *emurmurare* 1 Nr. 195, 11 (ein paar Belege in Word-List).

in-. *illibenter* Briefe 5 Nr. 1543, 7 (von Bartal und in Word-List belegt); *illoquentia* 1 Nr. 14, 11 (diesem Wort wird ein *ut ita dixerim* hinzugefügt); *immorigerus* Tischreden 2 S. 311, 11 (von Bartal belegt); *incompscibilis* Briefe 6 Nr. 2033, 12; *incomponibilis* 2 Nr. 310, 49; Nr. 351, 38 (von Bartal belegt); *ineloquentia* 1 Nr. 54, 30 (in Word-List schon ca. 790 belegt); *inessentiatus* 1 Nr. 59, 79. In der Humanistenzeit finden sich überhaupt viele neue Bildungen mit *in-*; sogar ein Erasmus erlaubt sich das unklassische *inidoneus* (De pueris . . . instituendis S. 377), und aus Hutten notiere ich *intranquillus* (Opera omnia 4 S. 55, 16; auch in Word-List aus dem 15. Jh.).

non-. *nonfurantes* Tischreden 5 S. 148, 31 f. *Patibulum non est positum nonfurantibus, sed furantibus*. Zu neuen *non*-Komposita s. Verf., Glotta 54 (1976), 151 f.

per-. *permerdare* Tischreden 5 S. 537, 25; Briefe 2 Nr. 472, 18 (ein paar Belege bei DuCange und in Word-List); *persancte* Briefe 10 Nr. 3838, 6.

semi-. *semihumilis* Briefe 5 Nr. 1445, 14.

sub-. *submussitare* Briefe 1 Nr. 14, 11.

super-. *superattentia* Tischreden 3 S. 545, 18. Zu Präfixbildungen auf *super-* s. Verf., Acta Classica 24 (1981), 167.

C. Lexikalisches

Völkernamen. Tischreden 1 S. 411, 19 ist von *nostra Vandalia* die Rede, und im Kommentar S. 644 f. z.St. wird bemerkt: „Luther wirft Wenden und Vandalen öfter zusammen.“ Eine derartige Verwendung alter Völkernamen mit bezug auf andere Völker, die in der Antike wenig oder gar nicht bekannt waren, wenn nur die Namen eine gewisse Ähnlichkeit hatten, ist im Spätmittelalter und in der Renaissance nicht selten: vgl. etwa B. Bergh, Laurentius Petri Gothus (Lund 1973) 52 f. über *Rutheni* ‚Russen‘, Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 2 S. 607 f. und L. Löfstedt in ihrer Ausgabe von Jean de Meuns Vegetius-Übersetzung (Helsinki 1977) 210 über *Dacus* im Sinne von ‚Däne‘.

Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

bankerott. Tischreden 3 S. 532, 13 ff. *ille Catianus dicitur esse Iudaeus baptisatus et fugisse ex Hispania aere alieno obrutus, quem ipsi uocant bancrot, qui per bancum rupit, der eissern ist worden*. Dieser Beleg stammt aus dem Januar 1538, und er ist von Interesse, erstens weil H. Schulz, Deutsches Fremdwörterbuch 1 S. 75 das Wort erst seit dem Jahre 1557 (und 1597) zu belegen vermag, zweitens weil Luther hier *expressis verbis* sagt, dass es ein spanisches Fremdwort ist: Ebenso wie Kluge in seinem etymologischen Wörterbuch betrachtet Schulz a.O. dt. *bankerott* als ein italienisches Lehnwort, er bemerkt aber: „Auffällig der Hinweis von Alberus 1542 *Interim* P 2a: *In Hispanien heisst es bankerota*.“ Da wir nun ein weiteres altes Zeugnis von der spanischen Herkunft des Wortes haben, sollte wohl die Frage überprüft werden, ob sich die italienische Herleitung aufrechterhalten lässt.

dominus. Luther verwendet oft das Wort *dominus* mit bezug auf seine Frau, z.B. Briefe 5 Nr. 1491, 18 *dominus meus Ketha*; ähnlich 6 Nr. 1764, 11 und 1989, 29 f.; 9 Nr. 3558, 3 f. Natürlich hätte man *domina mea* erwartet, aber durch Verwendung des Maskulinums wird die dominierende Stellung der Käthe unterstrichen; gleichartige Belege für den Gebrauch von *rex* statt *regina* u.dgl. verzeichne ich in der Festschrift E. Coseriu ‚Logos Semantikos‘ (1981) 4 S. 268.

factotum. Tischreden 1 S. 342, 14 ff. *Quod Eliseus vocat Eliam currum Israel et aurigam eius, tantum valet, ac si dixisset: Tu es puppis et prora. Tu es fac totum* (aus der ersten Hälfte der dreissiger Jahre); 4 S. 179, 27 *missam celebrare erat fac totum* (v.J. 1538); Briefe 10 Nr. 3784, 22 f. *Deus est in hac re totus factor seu (ut dicitur) fac totum* (v.J. 1542); auch Tischreden 3 S. 305, 21²⁵. Schulz, Deutsches Fremdwörterbuch s.v. belegt das Wort erst aus dem Jahre 1540; unsere beide ersteren Belege sind also älter.

gratis ‚vergebens‘. Tischreden 2 S. 275, 10 wird *gratis* im Sinne von ‚*frustra*‘ gebraucht, und in einer Anm. z.St. S. 686 wird bemerkt: „*gratis* auch sonst mit *frustra* ‚vergebens‘ verwechselt“ und auf die Weimarer Edition Bd. 31:1 S. 290, 26 verwiesen; *gratis*=*frustra* begegnet übrigens auch Briefe 1 Nr. 178, 62. Diese Verwendung von *gratis* fällt aber nicht auf, begegnet sie doch schon in der Vulgata, s. ThLL 6:2, 2239, 52 ff. Dasselbe gilt für den umgekehrten Gebrauch von *frustra* im Sinne von ‚*sine compendio*‘, der bei Eckius *dedolatus* S. 46, 27 f. ... *quod balneator me frustra balnearet* begegnet: ThLL 6:1, 1433, 54 ff. mit einem Beleg aus Ier. 22, 13. Was lateinische Texte aus Deutschland betrifft, mag bei dieser Vermischung von *gratis* und *frustra* auch der

Umstand eine Rolle gespielt haben, dass das dt. Wort *umsonst* und (in älterer Zeit) *vergebens* in beiden Bedeutungen gebraucht wurden.

li. Tischreden 4 S. 679, 17 *Terminus et li sunt modernorum dii*. Wie in der Anm. z.St. vermerkt, ist *li* ein scholastischer Terminus; er wird zur Einführung eines Zitats, eines Lemmas oder eines zu besprechenden Einzelwortes benutzt, vgl. A. M. Landgraf, Dogmengeschichte der Frühscholastik 1:1 (Regensburg 1951) 20 ff., auch Verf., Archiv f.d. Studium der neueren Sprachen 126 (1974), 410.²⁶

missare und *missificare* ‚in der Messe singen‘ begegnen Tischreden 2 S. 443, 16 bzw. 3 S. 103, 15. Das erstere Verb wird von mittelalterlichen Lexikographen (z.B. von Johannes Balbus, *Catholicon*) und von Bartal verzeichnet, aber für das zweite kenne ich keine weiteren Belegstellen.

per consequens. Tischreden 1 S. 153, 14 *per consequens non peccavit contra legem*. Im FEW 2:2 S. 1065 wird das mfrz. und nfrz. *par conséquent* besprochen; es wird bemerkt, dass der Ausdruck das lat. *per consequentiam* ersetzt, dass aber die Verbindung *per consequens* ‚im Lat. nicht belegt ist‘. Das ist unrichtig: *per consequens* ist im Mittellatein recht häufig, vgl. etwa die Belegsammlung bei Fuchs & Weijers Bd. 2 unter C 969, 40 ff.; was das Humanistenlatein betrifft, belege ich es auch etwa mit dem *Commentum* S. 272; 275; 280; *Epist. obsc. vir.* (ed. Bömer) S. 119, 2 und 141, 25; Ps. Hutten, *Conciliabulum* S. 576, 20.

prostrare. Tischreden 2 S. 217, 11 *Ego libenter vellem, quod Carolus prostraret Turcam*. Diese aus dem Perf. *prostravi* und dem Part. Perf. *prostratum* rückgebildete Form begegnet u.a. bei Isidor, s. F. Brender, Die rückläufige Ableitung im Lateinischen (1920) 76.

virtus=vis. Briefe 10 Nr. 3773, 1 *de Diaboli virtutibus*; ebda. Z. 5 *Satanae vires*. In der Anm. zu Z. 1 heisst es: „Nach Z. 5 vielleicht eher *viribus* zu lesen“. Der Gebrauch von *virtus* im Sinne von *vis* ist aber im späten Latein ganz geläufig, s. Verf., *Glotta* 54, 157.²⁷ Es liegt kein Grund vor, anzunehmen, dass Luther die beiden Wörter nicht als Synonyme verwenden konnte.

vivere mit Akk. Objekt. Briefe 4 Nr. 1055, 3 *carnem vivere* (ungefähr dasselbe wie das oben S. 26 besprochene *carnare* ‚nach dem Fleische leben‘). Zur transitiven Verwendung von *vivere* s. Verf., *Gnomon* 44 (1972), 38, *Acta Classica* 22 (1979), 163, auch Dahlén, *Eranos* 79 (1981), 137 ff. (der meine Behandlung der Konstruktion übersehen hat).

Anmerkungen

- 1 Vgl. in erster Linie B. Stolt, Die Sprachmischung in Luthers Tischreden (Uppsala 1964). Ein interessantes Zeugnis von Luthers Gewohnheit, in der Diskussion Deutsch und Latein zu mischen, findet sich in seinen Briefen Bd. 1 Nr. 135, 14 ff. *Is est vir ille, qui ubique iactat me usque hodie adeo fuisse convictum, ut nec Latinum verbum nec vernaculum respondere potuerim. Nam quia mixtim (ut fit) vernacula lingua digladiabamur, omni fiducia pronunciauit me nescire Latinum verbum* (s. Stolt, Zeitschrift für dt. Philologie 88 (1969), 432 ff.).
- 2 Was die Tischreden betrifft, muss von vornherein bemerkt werden, dass es im Einzelfalle oft unsicher bleibt, was auf Luther selbst, was auf den Aufzeichner zurückgeht.
- 3 Für lateinische Autoren und Texte verwende ich die Abkürzungen des Thesaurus linguae Latinae (ThLL) und des Mittellateinischen Wörterbuchs (Mlat.Wb.).
- 4 H. Walther, Proverbia sententiaeque Latinitatis medii aevi, 1963–69.
- 5 Vgl. Briefe 4 Nr. 1067, 28 f *ad Thuringos cum istis barbaris Germanismis*. Hier verwendet also Luther im Scherz einen Germanismus bei der Verurteilung von Germanismen.
- 6 In der Maia 33 (1981), 46 habe ich den Gebrauch von *esto* als eine konzessive Konjunktion ‚obgleich‘ wegen des entsprechenden schwedischen *låt vara* als einen Svezismus bezeichnet, aber zu Unrecht: dieser Gebrauch von *esto* lässt sich u.a. in unseren Texten häufig belegen: Tischreden 2 S. 514, 6; 3 S. 54, 24; 4 S. 13,10 und 19,24; Briefe 10 Nr. 4021,18 usw.; auch z.B. bei Thomas a Kempis, *De imitatione Christi* 3,12,4. – Man könnte daran denken, die Verwendung von *neque* statt eines korrespondierenden *neque . . . neque* an Stellen wie Tischreden 5 S. 532,28 *domos nec agros proprios habet* (ähnlich 3 S. 539,4 ff.) durch den entsprechenden Gebrauch des älteren dt. *noch* (Lexer, Mhd. Handwörterbuch 2,98, Grimm, Dt. Wörterbuch 7,875) zu erklären; aber dieser Gebrauch von *neque* ist seit dem nachklassischen Lat. und im Mittellat. verschiedener Provinzen zu belegen, s. Hofmann–Szantyr, Lat. Syntax 517.
- 7 Luther imitiert oft den Stil der Dunkelmänner, vgl. etwa Briefe 9 Nr. 3705,3 ff. *Quamquam, mi Jona, nihil erat, quod scriberem, neque opus erat, ut scriberem, si quid haberem, quod scriberem, cum omnia, quae scriberem filius tuus Jonas, etiamsi nihil scriberem, ipsius ore melius legeres, ne tamen nihil scriberem, hoc visum est, ut scriberem, scilicet ut . . .* (man beachte das Anakoluth); vgl. Epist. obsc. vir. 1,15 (Bömer S. 29,19 ff.); ähnlich Luther, Briefe 3 Nr. 932,3 ff.
- 8 Seine Klagen über mangelnde Lateinkenntnisse Briefe 10 Nr. 4041,43 ff. u.a. sind nicht ernst zu nehmen: *meditor . . . aliquid Latine edere, quamquam mallet hoc tentari ab aliquo vestrum (Italorum) vel Gallico, cuius esset in Latina lingua maior usus. Mihi, ut videtis, Latinae linguae modicus est usus, qui in barbarie scholasticorum doctorum aetatem consumpsi*; zum Topos der Unfähigkeitsbeurteilung s. etwa E. R. Curtius, Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter (3. Aufl., 1961) 410 ff.
- 9 *Commentum seu lectura cuiusdam theologorum minimi super unam seraphicam intimationem doctoris Joannis Romani Vuonneck* (hrsg. v. H. Zwicker in O. Clemen, Flugschriften aus den ersten Jahren der Reformation Bd. 1 (Halle a.S. 1906) 253 ff.).
- 10 Zu griechischen Neuprägungen vgl. noch Briefe 6 Nr. 1838,4 f. *kerasophilis pueris*; 4 Nr. 973,8 *sacramentomastigas* und 5 Nr. 1416,11 *christomastigas*.
- 11 Zur Konstruktion von *impedire* mit dem Dat. s. ThLL 7:1, 533, 58 ff.

- 12 Adjektivisches *extrinsecus* belege ich noch aus einem Text v.J. 1519, s. *Humanistica Lovan.* 27 (1978), 100.
- 13 Allerdings kann es sich bei *raptum esse* für *rapi* auch um eine analytische, mit der Verwendung von *raptus est* statt *rapitur* parallele Passivform handeln.
- 14 Ein weiterer Beleg aus einem humanistischen Text: Eckius dedolatus (hrsg. v. S. Szamatólski, Berlin 1891) S. 47,23 ff. *Si autem essent aliqui invidi, qui vellent. . . , non debetis ei credere.*
- 15 Es ist interessant, dass zuerst ein singularisches, dann, ferner vom grammatisch singularischen Subjekt, ein pluralisches Prädikat steht. Über einen ähnlichen Wechsel im Niederländischen s. C.G.N. de Vooyo, *Nederlandse spraakkunst* (1960) 362.
- 16 Es kommt viel häufiger vor, dass eine Konjunktion durch dieselbe als durch eine andere Konjunktion wieder aufgenommen wird; ersteres findet sich auch bei Cicero, z.B. *fam.* 3,3 (Shackleton Bailey Nr. 66), 11 ff. (nicht 8 f., wie Sh.B. S. 362 druckt) . . . *ut . . . ut . . .* – Die Wiederaufnahme einer Konjunktion durch eine andere begegnet auch z.B. bei Eckius dedolatus 48,33 f. . . . *ut . . . quod . . .*
- 17 Vgl. die Konstruktion *cogitare pro* Briefe 4 Nr. 1227,11. *Providere pro* steht bei Eckius dedolatus S. 46,18 ff.
- 18 R. E. Latham, *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, London 1975 ff.
- 19 M. Plezia, *Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum*, Warszawa 1953 ff.; bei Bartal (s. unten Anm. 21) wird *aspergillum fabrile* belegt.
- 20 Vgl. *docticuli* (Nom. Plur.) bei Ps. Hutten, *Conciliabulum* (Opera omnia, ed. Böcking, Bd. 4) S. 576,18; ein Beleg für *docticulus* bei DuCange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* 3 S. 154 A.
- 21 A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*, Leipzig 1901.
- 23 *-issare* < gr. ἰσσειν; vgl. M. Leumann, *Kleine Schriften* (Zürich 1959) 156 ff.; s. Fällen wie *pietas, societas* aus *pius, socius*): *siccietas* aus *siccus, tardietas* aus *tardus* usw., s. J. Svennung, *Wortstudien zu den spätlat. Oribasiusrezensionen* (Uppsala 1932) 121. Vielleicht haben scholastische Neubildungen vom Typus *ipseitas, perseitas, velleitas* (s. D. Norberg, *Manuel pratique de latin médiéval*, Paris 1968,90) zum Weiterwuchern von *-eitas* beigetragen.
- 23 *-issare* < gr. ἰσσειν; vgl. M. Leumann, *Kleine Schriften* (Zürich 1959) 156 ff.; s. auch Arena, *Helikon* 5 (1965), 97 ff.
- 24 Zur Verwendung der *-isare*-Ableitungen zur Bezeichnung des Spielens auf einem Instrument vgl. *cymbalissare* u.a. (Leumann a.O. 157).
- 25 Auch in der Weimarer Ausgabe Bd. 36 S. 182,14 f. (v.J. 1532); Bd. 42 S. 612,29; Bd. 43 S. 405,22.
- 26 Zur dort erwähnten entsprechenden Verwendung des gr. *τό* vgl. Kühner-Gerth, *Griechische Grammatik* 1,596 f., Schwyzer, *Griechische Grammatik* 2,25. Zum Humanistenlatein s. auch Ijsewijn-Jacobs, *Humanistica Lovan.* 24 (1975), 55. – Pitkäranta, *Arctos* 16 (1982), 147 f. ist mit diesem Gebrauch des griech. Artikels wenig vertraut (er spricht von „einer seltsamen Verwendung des Artikels *τό*“). Ebda. Anm. 16 wird merkwürdigerweise der eigentlich altfranzösische Artikel *li, ly* auf „den arabischen Artikel *il*“ (sic!) zurückgeführt.
- 27 Der dortigen Darstellung füge ich hinzu, dass sich der Sprachgebrauch schon bei Petron belegen lässt: 42,4 *muscae aliquam virtutem habent.*

Christian Callmer

Samlingar av tryckta böcker i Lund före universitets- bibliotekets tillkomst

1

I en monumental grav i Lunds domkyrkas krypta vilar ärkebiskopen Birger Gunnersen. Fåvitska klerker har velat flytta hans sarkofag såsom varande i vägen för deras övningar. Med tillfredsställelse borde de i stället betrakta en verklig prelat, sådan vi ser hans gestalt utmejslad av Adam van Düren. Hade ärkebiskop Birger valt något av de södra sidokapellen till sitt sista vilorum, hade hans sarkofag, det vackraste renässansmonumentet i Lund, försvunnit, när kapellen revs, för att göra tjänst som fyllning i Lunds omgivningar.

2

Birger Gunnersen (c. 1440–1519), klockareson från Lindberg nära Varberg, hade från 1464 studerat i Greifswald, där han 1467 förvärvat magistergraden.¹ Vid återkomsten blev han först ledare av domskolan i Lund, men kom snart nog (1478) till de högre posterna i det kungliga kansliet i Köpenhamn. Under tiden blev han kanik i Lund 1476 och ärkedjäkne i Roskilde. År 1497 efterträdde han Jens Brostrup som ärkebiskop i Lund, till vilket val påven följande år gav sin bekräftelse. Som ärkebiskop verkade han för en förbättrad organisation av stiftet och för skolväsendet. Ärkebiskopsstolens gods och inkomster, som under företrädaren genom pantsättningar och förlänningar till adeln skingrats, återställdes. I samband härmed omlades administrationen av ärke-

sätets gods, och en utförlig jordebok, den s. k. Palteboken, upplades, vilken i avskrift är bevarad och publicerad.²

Mot slutet av sitt liv upprättade han Sanctuarium Birgerianum, en altarstiftelse i domkyrkans krypta med dagliga gudstjänster till jungfru Marias ära, kronan på hans livsverk. Stiftelsedokumentet (skrivet 1512, påtecknat 1518) är bevarat i två något olika utskrifter, vilkas språk är skånska.³ Dokumenten är bundna i träpärmar, överdragna med brunt läder. Deras dekoration är i tidens bästa stil. Inom en ram av linjer och rullstämplor (vaser och skålar) ser vi ett mittfält, utfyllt av romboida fält, som utfylles av en bladdekor. Dessa bokband, som sålunda är ganska väl daterade, är tillsvidare inte undersökta, men skall enligt Henry Bruun överensstämma med en av Det Kongel. biblioteks inkunabler, som har säker proveniens från Lund.

Men ärkebiskopens intressen sträckte sig längre än till det organisatoriska och liturgiska: de sökte att möta tidens strömningar. Troligen hade Birger Gunnensen redan under studietiden i Greifswald gjort bekantskap med den tryckta boken; han fick sedan uppleva dess införande och spridning i Danmark.⁴ Boktryckaren Johan Snell i Lübeck, som studerat i Rostock (inskr. där 22.5.1481), inkallades 1482 till Odense av biskopen Carl Rønnow och tryckte där den första boken i Danmark, *Breviarium Ottoniense*. Som bekant tryckte han följande år böcker i Stockholm (*Missale Upsalense* och *Dialogus creaturarum*, 1483). Inalles 17 tryck av Snell är kända.

Året efter *Breviarium Ottoniense* trycktes i Lübeck en handbok, *Agenda Ottoniensis* (1483). Samma år tryckte den lübeckiske boktryckaren Lucas Brandis ett *Missale Ottoniense*. Sålunda hade Fyns stift som det första i Norden på ett par år (1482–83) erhållit tryckta liturgiska böcker.

En annan skicklig lübeckisk boktryckare Stephan Arndes inkallades 1486 till Slesvig, där han tryckte det vackra *Missale Slevicense* så väl på papper som på pergament.

Birger Gunnerson måste ha känt till många av boktryckarkonstens första alster både utom och inom Danmark. Det finns dock inga fakta, som tyder på, att han – efter mönster från andra stift – tänkt att inkalla boktryckare till Lund. Till att förverkliga sina intentioner på det området använde han en av sina egna kaniker, som ägde stil, men inte tryckeri, Christiern Pedersen, en märklig gestalt i denna brytningstid.

Christiern Pedersen (f. i Helsingør omkr. 1480 d. 16.1.1554) inskrevs 1496 vid universitetet i Greifswald, där han två år senare blev

Libreriet, den äldsta biblioteksbyggnaden i Lund, från slutet av 1400-talet. (Foto Bagge på 1920-talet).

baccalaureus.⁵ År 1505 nämnes han som kanik i Lund. År 1508 blev han medlem av *Natio germanica* i Paris, där han förvärvade magistergraden. Med vissa avbrott uppehöll han sig till 1515 i Paris, där han utvecklar en omfattande litterär verksamhet. Själv ägde han en fransk gotisk stil, som han ställde till förfogande för de boktryckare, som arbetade för honom; själv tryckte han inte. För det danska folket blev han av särskild betydelse genom en rad verk på danska, den första danska ordboken »*Vocabularium ad usum Dacorum*» (Paris 1510), »*Vor Frue Tider*» (Paris 1514), »*Alle Epistler og euangelia som lessis alle Søndage*» (Paris 1515). Internationell berömmelse vann han för sin utgåva av *Saxo grammaticus* (Paris 1514), för vilken Birger Gunnarsen skaffat honom handskriftsmaterialet; vidare utgav han *Missale Lundense* (Paris 1514).⁶

Då Søren Norby 1525 bröt in i Skåne, slöt sig Christiern Pedersen till denne; efter Norbys nederlag räddade han sig till dennes slott vid Sölvesborg. Han bannlystes 1527 av den nye ärkebiskopen Aage Sparre och frånträdde därmed kanonikatet. En tid vistades han hos den lands-

flyktige Christian II i Nederländerna och utgav därifrån sin mästerliga översättning av Nya testamentet (1529). I förordet till denna tillkännagav han sin övergång till den lutherska läran. 1532 bosatte han sig i Malmö, sedan han erhållit brev som boktryckare och började där att trycka, med i Nederländerna nyanskaffat typmaterial, flera av reformatorernas och sina egna uppbyggelseskrifter, folkböcker, den första danska läkarboken.⁷ I det reformatoriska Malmö fanns det arbete för boktryckare, medan Lund – nu inte längre ett centrum – hade föga av det slaget att erbjuda. År 1541 slog han sig ned i Köpenhamn, där han sysslade med tryckningen av bibelöversättningen.

3

Nära Birger Gunnersens vilorum och söder om domkyrkans absid ligger en rektangulär tegelbyggnad i två våningar; fram till våra dagar har den undergått flera restaureringar.⁸ Dess östra sida ansluter sig till sträckningen av en gammal gata. I dess södra vägg ingår delar av en av ärkebiskop Tuve Nilsson (ärkeb. 1443–1472) uppförd mur, vilken omständighet redan daterar byggnaden till de sista decennierna av 1400-talet. Något samband med ett kloster kan icke påvisas, och själva orienteringen av huset bekräftar dess icke-kyrkliga karaktär. Den tidigare ofta använda beteckningen kapell är sålunda helt vilseledande. Byggnaden har tillkommit mot slutet av 1400-talet och påminner till sin yttre arkitektur om stadsskolor i Danmark, t.ex. Peder Syvs hus i Næstved (ca 13×7 m), som tillkommit efter 1484 eller Ribes katedralskola (slutet av 1400-t.).⁹ Så vitt man vet har denna byggnad inte använts för skoländamål. Domskolans låg vid denna tid strax väster om domkyrkan.

Av Mogens Madsens skildring av Lund år 1587 vet vi, att byggnaden då var bibliotek, och han beskriver densamma sålunda.¹⁰

Till kyrkan ansluter sig i sydost biblioteket, helt fyllt av alla de bästa författarna, hebreiska, grekiska och latinska, till vilket alla studerande ha fritt tillträde. Här kan de få se teologiska skrifter och kommentarer, alla författare i den heliga och profana historien, poeter, filosofer, läkare och jurister, kort sagt nästan allt vad som finnes av äldre och nyare författare. Detta bibliotek utrustade rikligt den vördnadsvärde gamle mannen Benedictus Arvidus Hallandus, kanik vid kyrkan i Lund i 25 år, dessutom artium liberalium magister. Synnerligen flitig i studiet av den vittra litte-

raturen och i synnerhet av det grekiska språket, införde han såsom den förste med all utmärkelse de högre vetenskaperna och språken i Skåne, medan barbariet ännu behärskade riket, så att biblioteket numera allmänt kallas det benediktinska (Benedictina) på grund utav dess utökning med de yppersta författare, vilka han icke mycket före sin bortgång, vilken inträffade 1583, på det mest frikostiga sätt ställde till allmänt förfogande.

Även den Vedelska kartskissen omkr. 1589, som blott omfattar huvudgatorna och de viktigaste tvärgatorna, anger sydöst om domkyrkan »bibliotheca».

Fristående biblioteksbyggnader av denna typ är kända från 1400-talet i flera tyska städer. Sålunda är – för att endast taga ett exempel bland många – Liberei (Kirchenbibliothek) i Braunschweig en fristående tegelbyggnad (ca 5 × 5 m) från 1420-talet.¹¹ Att liberiet i Lund fått den dåtida skolbyggnadens utseende beror väl närmast därpå, att man däri hade ett mönster för en byggnad för kulturella ändamål. Av bibliotekets inredning är ingenting bevarat. Sannolikt har den liksom själva byggnaden haft kontinentala förebilder, dvs. den har bestått av pulpeter eller bokställ. Eftersom de bevarade böckerna, i synnerhet de äldsta, ofta uppvisar spår av kedjor, de senare tillkomna, såsom Bent Arvidsens bibliotek, saknar sådana, kan man draga den slutsatsen, att många av domkyrkobibliotekets äldre böcker varit fastkedjade vid en järnstång anbragt i pulpetens överkant och att senare förvärv under slutet av 1500-talet och början av följande århundrade förvarats liggande på hyllbräder eller möjligen uppställda i hyllor.

Det föreligger också en annan och viktig omständighet, som talar för att byggnaden, första gången nämnd i ett av ärkebiskop Birger år 1499 utfärdat dokument, från början varit planerad som bibliotek.¹² Birger Gunnensen, som valts till ärkebiskop 1497, verkade ivrigt för en fastare organisation av stiftet och dess skolväsen. Han har också insett den unga boktryckarkonstens stora möjligheter och föranstaltade – såsom redan nämnts – genom kaniken Christiern Pedersen tryckningen av Saxo och Missale Lundense i Paris. Med hänsyn till dessa fakta kan det betraktas som sannolikt, att denne mångsidigt verksamme prelat redan i början av sitt pontifikat efter nordeuropeiska mönster – i nära anslutning till domkyrkan – skapat en biblioteksbyggnad, som särskilt var avsedd att upptaga den ständigt växande tryckta litteraturen.

Men vet vi något om de första tryckta böckerna, som här fick sin plats?

Detta domkapitlets bibliotek, inrymt i ett för sitt ändamål särskilt uppfört hus, bestod till 1671, då domkapitlet och böckerna överfördes till det nygrundade universitetet. Över de böcker, som då fanns i domkapitlets skåp och i liberiet uppgjordes 1687 en förteckning. Man kan antaga, att handskrifterna var placerade i skåpet och de tryckta böckerna i liberiet. Förteckningen upptar 386 nr av tryckta böcker och 13 handskrifter. Numera sammanhålls de tryckta böckerna som särskild samling, *Bibliotheca antiqua*, i universitetsbiblioteket.¹³ Sammanföringen av det äldsta beståndet företogs av Gunnar Carlquist på 1920-talet och slutfördes tio år senare av dåvarande bibliotekarien Erik J. Knudtzon.

Om vi ur denna samling urskiljer de dombiblioteket tillhöriga trycken före 1501, dvs. inkunablerna, bildar dessa en grupp av 25 stycken. Av flera skäl, som här inte kan i detalj anföras, är katalogen inte fullständig. Bibliotekarien Anders Lidbeck (1772–1829), som i början av förra århundradet undersökte universitetsbibliotekets inkunabelbestånd, uppger antalet till 32.¹⁴ Den riktiga siffran torde ligga något högre. I de nämnda siffrorna ingår även kaniken Niels Knudsens böcker, till vilka vi senare skall återkomma.

Kriterier på tillhörighet till dombiblioteket ger i första hand inkunablerna själva och deras band, vidare den nyss nämnda katalogen av 1687 och Lidbecks undersökningar. De båda sista kriterierna måste dock användas med försiktighet.

Låt oss nu göra en sammanställning av de böcker som utan tvekan kan hänföras till det första dombiblioteket och betrakta dem något med hänsyn till innehållet.¹⁵

Först nämner vi den parisiske teologen Petrus Lombardus systematiska framställning av teologien, *Sententiarum libri*, 1489 (HC 10196).¹⁵ Här till ansluter en kommentar till detta verk av den skarpsinnige franciskanern Duns Scotus, *Quaestiones* (GW 9074=HC 6417). Samme författares verk med titel *Quaestiones quodlibetales*, 1481 (GW 9069=H 6435) är sammanbundet med det först nämnda. En annan systematisk framställning gav Antonius Florentinus i sin *Summa Theologiae*, 1496 (GW 2192=H 1249). Därtill anslöt sig predikosamlingar av Pseudo-Bonaventura (GW 4812=H 3513), *Paratus* (H 12413) och Johannes Herolt (H 8497). I en medeltida samling fattades icke översikten av världshistorien skriven av kartusianermunken Werner Rolevink, *Fasciculus temporum* (HC 6946), här dock i en nederländsk utgåva.

Rättsvetenskapen är vida bättre företrädd än teologien. På detta vetenskapsområde kan vi först anteckna en rad utgåvor av det romerska lagverket *Corpus iuris civilis* såväl av *Codex Justinianus* som av sammanställningarna av de främsta romerska juristernas uttalanden, kallade *Digesta* eller *Pandectae* (GW 7735=H 9609; GW 7689=H 9570; GW 7713=H 9590; GW 7662=HC 3396; GW 7675=H 9556; GW 7689=9570), vidare rättsfall, såsom *Casus longi super Digesto novo*, ca 1500, av Franciscus Accursius (GW 187=HC 67) och Vivianus Tuscus samling till *Infortiatius* (Goff J-561). Denna samlings grundläggande arbete inom den kanoniska rätten är Gregorius IX:s *Decretales* (HC 8032). Därtill anslöt sig en kommentar till nämnda dekretaler (1485–86) av benediktinern Nicolaus de Tudeschis Panormitanus (H 12314). En överblick av denne jurists verk gav Alonzo Diaz de Montalvo i sitt *Repertorium quaestionum super Nicolaum de Tudeschis*, ca 1485 (GW 8305=HC 11567). Antonius de Butrio, en på sin tid beryktad kanonist, är företrädd med sitt verk *Super primo libro Decretalium*, 1485 (GW 3822=HR 12320). Slutligen lägger vi också märke till några juridiska läroböcker: Johannes Bertachinus, *Repertorium iuris utriusque*, 1499 (GW 4159) och Martinus Polonus eller Martin från Troppau – mest bekant som krönikeskrivare –, *Margerita decreti*, 1492 (HC 10851). Sammanbunden med sistnämnda verk är Helias Regnier, *Casus longi Sexti et Clementinarum*, 1496 (HC 13816).

Det framgår av denna översikt, att dombibliotekets första förvärv av den tryckta litteraturen huvudsakligen faller inom det juridiska området. En sådan övervikt för juridiken kan också konstateras i andra medeltida kyrkliga boksamlingar.¹⁶ Kyrkan, som genom århundraden bevarade den romerska rätten, skapade vid sidan om denna ett eget rättssystem, ett rättesnöre för en kristens lära och liv, den kanoniska rätten, som varit av genomgripande betydelse för den världsliga rättens utveckling. En ännu mera markerad övervikt för den juridiska litteraturen finner vi hos den förste kände private boksamlaren i Lund, kanden Niels Knudsen, vars levnad vi också känner i dess huvuddrag.

5

Niels Knudsen eller Nicolaus Canuti de Dacia blev 1503 kanik vid Lunds domkyrka och erhöll prebendet Gudmundtorp.¹⁷ Jämte Adser Pedersen inskrevs han år 1505 vid universitetet i Wittenberg såsom *Dominus Nicolaus Chanuti de Dacia sacerdos*, med säkerhet också vid universitetet i Köln den 29.10.1507 (d. Nic. de Dacia s.).¹⁸ År 1519

Tractatus plurimi iuris, Strassburg 1490, Bernardus Parmensis, Casus Longi super decretales, Strassburg 1488, Fr. Accursius, Casus Breues decretorum, Strassburg 1485, Jodocus Erfordensis, Vocabularius iuris utriusque, Strassburg 1490, ur Niels Knudsens bibliotek, bundna i svinskinn, dekorerat med linjer och stämplar. (Foto Jan Larsson)

nämndes han bland de av ärkebiskop Birger Gunnensen utsedda exekutorerna av dennes testamente.¹⁹ Övriga exekutorer var ärkedjåknen Niels Kortsen, kantorn Adser Pedersen – nyss nämnd – samt kanikerna Aage Sparre, Mikkel Gertzen och Laurids Jepsen Falster. Vidare hörde han till de kapitelherrar och kaniker, som efter Didrik Slaghecks avsättning av Christian II kallades till Köpenhamn den 12 febr. 1522. Efter två dagars fängelse utfärdade de ett brev, vari de förklarade, att domkapitlet borde samtycka till att Bornholm överlämnades till ko-

nungen – en eftergift för konungens krav på ön. Niels Knudsen innehade sitt kanonikat till kort före sin död i slutet av år 1541. Hans testamente är daterat den 11 nov. 1541.²⁰ Som testamentsexekutorer utsågs kapitelbröderna Holger Skaldre, Peder Hallandsfar, Jens Gerbo och Jon Tursen. Hans kanonikat sekulariserades och övertogs av slottsskrivaren på Malmöhus Niels Jensen.

Nicolaus Canuti böcker igenkännes på ägarens namnteckning, hans skriftliga tillägg i marginalerna eller på banden. Hans notiser, som man omedelbart känner igen på hans fina spinkiga handstil återfinnes bl.a. i Franciscus de Zabarella: *Lectura super Clementinas* (1499) och i Guido de Baysio: *Rosarium decretorum* (1495). De tio hittills kända inkunabelbanden är samtliga bundna i vittgrått svinläder och försedda med hörn- och sidobeslag. Bokbanden kommer från en och samme bokbindare, som förmodligen var verksam i Lund; således Lunds förste bokbindare, om man bortser från handskrifter.

Nicalous Canuti samling är såsom redan antytt, uteslutande av juridiskt innehåll.

Bartolus de Saxoferrato, en av medeltidens mest framstående rättslärare, som har skapat den juridiska begreppsterminologien, är företrädd med sex stora volymer. Bland dem finner man hans kommentarer till *Corpus iuris civilis* (GW 3505 och 3522=H 2551; GW 3562 och 3580=H 2613; GW 3592 och 3604=H 2578, GW 3628 och 3644=H 2596) och till *Consilia* (GW 3545=H 2657), alla tryckta av Baptista de Tortis i Venedig. Sedan följer två huvudarbeten inom den kanoniska rätten: Gratianus, *Decretum cum apparatu*, 1496 (H 7915) och Gregorius IX, *Decretales*, 1496 (HC 8035). Gratianus samling av källorna utvidgades mer och mer av senare bearbetare till *Corpus iuris canonici*. Efter Gratianus föranstaltade påven Gregorius IX en ny samling av de påvliga dekretalerna. Till dessa båda källskrifter anslöt sig kommentarer. Professorn i kyrkorätt i Bologna Guido de Baysio var författare till en mycket använd kommentar till *Decretum, Rosarium decretorum*, 1495 (GW 3748=HC 2718). De under Clemens V:s pontifikat utgivna nya dekretalerna kommenterades i *Lectura super Clementinas*, 1499 (HC 16257) av den betydande kanonisten Franciscus de Zabarella. Ett sammelband, innehållande rättsfall och praktiska handböcker avslutar Knudsens inkunabelsamling. I detta finner man *Casus breves Decretalium, Sexti et Clementinarum* av Michael de Dalen, ca 1480 (GW 4094=H 2930), vidare en samling av juridiska skrifter, som är känd under namnet *Modus legendi abbreviaturarum*, 1490 (HC 11435) samt ett saklexikon, *Vocabularium iuris utriusque*, 1490 (CR 6369).

Bland kanikerna i Lund på ärkebiskop Birger Gunnarsens tid var utan tvivel Nicolaus Canuti (Niels Knudsen) den sakkunnige för kanonisk och profan rätt. För sin uppgift var han utbildad vid universiteten i Wittenberg och Köln. Förutom inkunablerna förvärvade han också böcker tryckta efter 1500; hans yngsta arbete bär tryckåret 1505. Sannolikt är därför, att han skaffat sig sina böcker under studieåren. Av hans talrika anteckningar i böckerna framgår det också, att han flitigt har studerat dem. Vid en för oss obekant tidpunkt har han donerat sin samling av 12 juridiska inkunabler och 8 kanonistiska verk, tryckta 1501–05, bundna i 18 vackra och hållbara band, till dombiblioteket och därmed betydligt förstärkt dess juridiska bestånd. Då kunde själva dombiblioteket endast uppvisa 23 inkunabler; dess inkunabelbestånd blev sålunda nästan fördubblat.

6

Om andra samlingar, som under förra hälften av 1500-talet uppgått i dombiblioteket, är vittnesbörden synnerligen fåtaliga.²¹ Åtskilliga böcker med värdefulla ägareanteckningar har säkerligen försvunnit ur biblioteket vid duplettauktionerna under 1800-talet. En Johannes Olavi, som inte med säkerhet kan identifieras, har ägt Aegidius Fabers *Speculum exemplorum* (1490), för vilken han betalt 4 marker. I kretsen kring Birger Gunnarsen har vi flera gånger mött Adser Pedersen (ca. 1470 – Lund 1535/36), jämnårig med Niels Knudsen. Han var kapitlets cantor och hade i denna egenskap också vården om boksamlingen i det nya bibliotekshuset. Av hans böcker känner vi endast en Gratiani *Decretum* (1499), egentligen en duplett ur Niels Knudsens samling. Jonas Turonis eller Jon Tursen (d. 1567) är en av de siste, om inte den allra siste, som blivit kanik i Lund, innan stiftet 1537 fick sin förste superintendent.²² Han var en produktiv författare och stod i nära förbindelse med tidens ledande män. I samma Gratiani *Decretum* har han skrivit: »M. Jonas Turonis Canonicus Lundensis manu propria. Prudens simpliciter et amor recti».

Ärkebiskopen Birger Gunnarsen, kanikerna Niels Knudsen, Adser Pedersen och deras samtida var både de första och sista, som använde det gamla dombiblioteket i dess ursprungliga anordning och omfång. En ny tid bröt in, reformationstiden, som behövde nya böcker.

Reformationen blev på många sätt en fara för de medeltida biblioteken. För det återupprättade universitetet i Köpenhamn ämnade Christian III bilda ett stort »liberi» och i det sammanföra de böcker av värde, som låg spridda i kapitel-, kyrko- och klosterbibliotek.²³ Den tyske mag. Jørgen Thormann fick fullmakt (8.9.1539) att resa genom Danmark till alla kyrkor och kloster för att insamla handskrifter. Då han under denna resa också kom till Lund, uppvisade han där ett kungl. brev, som ännu är bevarat i domkapitlets arkiv. Även om domkapitlet motsatte sig kungens påbud, har ett okänt, troligen ej obetydligt antal manuskript vandrat ut ur samlingen. Det synes mycket sannolikt, att handskriftsbeståndet på Birger Gunnarsens tid varit mera omfattande än de 13 bevarade volymerna. En kvittens omtalas, men är ej bevarad. Av de beslagtagna böckerna befann sig då möjligen Liber daticus recentior (nu KB Khvn. Gl. Kgl. Saml 845 2°) och ett illuminerat bibelfragment. Det allra mesta torde ha förstörts vid universitetsbibliotekets i Köpenhamn brand 1728.²⁴

Dombiblioteket överlämnades 1578 formellt som donation till det sekulariserade domkapitlet.

I Mogens Madsens skildring av dombiblioteket från 1587, vilken redan återgivits in extenso,²⁵ lägges huvudvikten vid Bent Arvidsens donation, den mest betydande utökningen av biblioteket under 1500-talet. Med detta tillskott av samtida litteratur blev nu också de humanistiska vetenskaperna representerade på ett sätt, som inte har någon motsvarighet i den äldsta samlingen.

När reformationen kom till Lund 1536 hade Bent Arvidsen redan i flera år varit rektor vid domskolan och innehavare av Fjellie prebende.²⁶ I sin ungdom hade han studerat utomlands; 1528-27.8. var han immatrikulerad i Louvain. Omkr. 1531 erhöll han ett kanonikat i Lund, som han innehade i 52 år. Han dog i Lund den 28 okt. 1583. När Lunds domkyrkas representanter hade att delta i förhandlingarna om de kyrkliga förändringarna, var han en av domkapitlets företrädare, dels vid överläggningar 1537 om den nya kyrkoordinansen, dels 1544 vid de fortsatta överläggningarna, då ordinansen underskrevs. Han nämnes

härvid bland de mindre hårda (minus pertinax). Hans största berömmelse är emellertid hans bibliotek, som synes ha varit den mest betydande privata boksamlingen i Skåne under 1500-talet, som Mogens Madsen också bestyrker. Hans böcker igenkännes därigenom, att han med sin kraftiga penna på sista textsidan i varje bok gjort anteckning om bokens pris eller andra omständigheter i samband med förvärvet. Fem år före sin död, dvs. 1578, donerade han sin boksamling, Bibliotheca Benedictina, till domkapitlet. Omkr. ett hundra år senare kom den med kapitlets bibliotek till universitetet. Med hjälp av Arvidsens bokanteckningar och förteckningen av 1683 kan man särskilja omkr. 120 volymer, som utgjort Bibliotheca Benedictina. De presenteras här i korthet.

Som inledning till teologien kan lämpligen ställas fram en vacker Biblia sacra (Basil. 1564). Härtill ansluter sig väl Erasmus Roterodamus översättning av Nya testamentet (Basil. 1522). Kyrkofäderna är ganska väl företrädde med sina samlade arbeten (opera), Clemens Alexandrinus (Basil. 1566), Johannes Chrysostomus (Basil. 1547), Caecilius Cyprianus (Basil. 1540), Tertullianus (Basil. 1539). Härtill kan läggas skrifter av Epiphanius (Contra octoginta haereses. Basil. 1543), Theodoretus (Opera. Col. Agr. 1567), Fulgentius (Opera. Basil. 1566) samt Bernhard av Clairvaux (Opera. Basil. 1532). Mycket talrika är kommentarerna till Bibeln eller böcker i Bibeln, såsom Arnobius till Psaltaren (Basil. 1560), Procopius från Gaza till octateuchen (Tigur. 1555), Jacobus Faber Stapulensis (Lefèvre d'Étaples) till Gamla och Nya testamentet (Colon. 1541), Wolfgang Musculus till Genesis, Math. evang. samt till Pauli brev (Basil. 1556–69), J. Oecolampadius till Hesekiel (Augsb. 1534), Johannes Brentius till Job (Francof. 1564), Victorinus Strigelius till Nya testamentet (Lips. 1565), två kommentarer av David Chytraeus (Vitteb. 1572, 1575) samt biskopen Tilemannus Heshusius förklaring till Romarbrevet (Ienae 1575). Reformatorerna representeras av Martin Luther och Philipp Melanchthon, båda med samlade skrifter (Opera. Witt. 1550–57, resp. 1562–64), Luther dessutom med Quaestiones sacrae (Basil. 1562). Av övriga teologiska författare må nämnas Bened. Aretius, Theologiae problemata (Laus. 1575), Nicolaus Selnecr, Paedagogia Christiana (Francof. 1575), Johannes Wigandus, *Σύνταγμα* seu Corpus doctrinae (Basil. 1560), Barthold. Westhemius, Liber troporum (Basil. 1561).

Juridik och medicin är mycket svagt representerade, endast med ett fåtal skrifter. Till den förra gruppen hör blott två arbeten, Guilelmus Budaeus Annotationer till Pandecterna (Basil. 1557) samt Ecloga LX librorum *Βασιλικῶν*... sive synopsis... ed. per Joan. Leunclavium (Basil. 1575), till den senare fyra medicinska verk: A Cornelius Celsus, De arte media (Basil. 1552) 2. Seranus Sammonicus, De re medica (Tigur. 1540), den mångsidiga naturforskaren Hieronymus Cardanus kommentarer till

Hippokrates (Basil. 1570) och den italienske medicinprofessorn Giovanni Arcolanis Opera (Basil. 1540).

Den mycket stora gruppen av humanistisk litteratur, i katalogen kallad Libri philosophici, är ganska rikhaltig. Efter Mogens Madsens beskrivning har vi all rätt att vänta oss ett gott urval av antikens litteratur. Av grekisk litteratur finner vi här Homeros (Basil. 1567), Pindaros (Tigur. 1560), Sophokles (Paris 1568), Euripides (Francofurti [1558?]), flera skrifter av Aristoteles (Moral. X, Basil. 1567, Opusc. philos. et al. Francof. 1577, Opera varia. Basil. 1553), Strabons Geografi (Basil. 1571), Josephus Judiska krig i latinsk bearbetning (Colon. 1525), Plutarchos *Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις* med G. Budaeus latinska övers. (Basil. 1531) och Lukianos (Opera. Basil. 1555, Opuscula, i lat. övers. Haganoae 1529), av latinska Cicero (Disp. Tusc. Basil. 1580), Vergilius (Basil. 1561, Tigur. 1573), Horatius (Basil. 1555), Ovidius (Francof. 1575), Seneca (Basel 1573), Taciti Annaler (Basil. 1544), Apuleius & Valerius Maximus (Basil. 1538), Orosius, *Adversus paganos historiae* (Colon. 1574), Boethius (Basil. 1546). Av kommentarer till klassiska författare lägger man märke till Marius Nizolius, *Thesaurus Ciceronianus* (Basil. 1576), Paulus Manutius kommentar till Ciceros tal (Colon. 1579) och Ant. Rosas kommentarer till Ciceros *Academica* (Francof. 1571), Lambertus Hortensius förklaringar till Vergilius (Basil. 1559), vidare Martino Antonio Delrios kommentarer till Senecas tragedier (Antw. 1576) samt Andreas Althameri *Scholia in Tacitum* (Norimb. 1529). Av språkliga hjälpmedel kan endast noteras *Etymologicum magnum* (Venet. 1549), Martin Crusius, *Grammatica graeca* (Basel 1573), Michael Neanders *Φρασεολογία Ἰσοκρατικῆ ἑλληνικολατίνῃ* (Basil. 1558), samt Ambrosio Celepinos latinska lexikon (Haganoae 1526).

Till den stora europeiska litteraturen räknar vi Petrarca (Opera. Basil. 1554), P. Bembo (Opera. Basil. 1556) och Erasmus Roterodamus (*De conseribendis epistulis*. (Basil. 1537). Här kan också nämnas Alexander ab Alessandro, *De genial. diebus* (Paris 1570) samt en anthologi av berömda mäns yttranden – bland dem Luther och Melanchthon – med titel *Sylvulum sententiarum* (Francof. 1566).

De historiska arbetena berör övervägande det centrala Europa. Efter början med Joh. Cuspinianus romerska kejsarhistoria, *De Caesaribus* (Basil. 1561) och Nicephorus Callistus *Ecclesiasticae historiae* (Basil. 1555) kan vi anföra biskopen av Freising Ottos *Chronicon* (Basil. 1569), J. Sleidanus mycket lästa historia över Karl V:s tid, *De statu religionum et rei publicae Carolo V Caesare commentarii* (Argent. 1555; orig.), Alb. Krantz, *Metropolis sive Historia eccles. Saxoniae* (Basil. 1568), Joach. Syraeus, *Annales Siliciae* (Witeb. 1571, P. Gandalius, *Seditio repentina* (Basil. 1525), Philippus Lonicerus, *Chronica Turcica* (Francof. 1578) och slutligen Joh. Garcaeus, *De tempore* (Witeb. 1563). I anslutning till de historiska arbeten anföres Appianus *Cosmographia* (Antw. 1564).

Matematiken företrädes av P. Ramus, *Arithmetica* (Basil. 1569), Seb. Münster, *Rudimenta mathematica* (Basil. 1551; härmed sammanbundna *Aratus Phaenomena*, *Col. Agr.* 1569, *Euclides Analysis geometriae*, *Argent.* 1566, och N. Copernicus, *De revolutionibus orbium caelestium*, Basil. 1556) samt Seb. Theodoricus, *Novae quaestiones sphaerae* (Vit. 1564). Av allmänt naturvetenskapligt innehåll var två skrifter av Hieronymus Cardanus, *De rerum varietate* (Basil. 1557) samt *De subtilitate* (Basil. 1554). Om jordens inre handlade Georgius Agricola, *De ortu et causis subterraneanorum* (Basil. 1546). Vidare är att anteckna Gesners *Meteorologica* (Vit. 1568) och Valentinus Nabods *Elementa astrologica* (Colon. 1560). Hit räknas också ett farmaceutiskt arbete av Joh. Jac. Wecker, *Antidotarium speciale* (Basil. 1574) och det därmed sammanbundna *Antidotarium generale* (Basil. 1576). Listan avslutas med några arbeten, som räknats till *artes illiberales*: G. Gratarolus bok om vinet och dess användning, *Opus de vini natura, artificio et usu* (Colon. 1571), Nic. Hoenigerus skrift om kyskheten, *Propugnaculum castitatis ac pudicitiae* (Basil. 1575) samt Perthenius beskrivning av de amorösa affekterna, *De amatoriis affectionibus* (Basil. 1532).

Härmed har vi fått en direkt inblick i denne lärare och kaniks bibliotek, vars tyngdpunkter utgöres av teologisk och humanistisk litteratur, men som därjämte kan uppvisa tidens naturvetenskapliga verk, såsom Copernicus mest berömda astronomiska arbete. För sin tid är det ett privatbibliotek av ovanligt omfång. Vi måste också fästa uppmärksamheten vid de förhållandena, att böckerna med sina tryckår, mestadels spridda över Arvidsens livstid, tydligen förvärvats vid deras publicering, vidare att Arvidsen haft en stor förkärlek för Basel-förläggarnas böcker, vilka helt dominerar hans boksamling.

Enligt stadgarna för *Bibliotheca Benedictina* utsågs en särskild bibliotekarie, »qve libros sedulo ac diligenter inspiciat». Biblioteket skulle dagligen hållas öppet kl. 7–10 fm och 1–5 em, vintertid något kortare. Vidare stod det fullkomligt fritt för forskning (*preterea liberum sit omnibus*).

Canutus Hahn var dombibliotekets siste bibliotekarie. Hans egen boksamling var emellertid obetydlig; enligt bouppteckningen uppgick den endast till ett 20-tal volymer.

Vid sidan om Bent Arvidsens bibliotek kan vi endast urskilja spillror av andra samlingar. I dombiblioteket ingår sålunda en icke helt obetyd-

lig boksamling, som tillhört »Tychicus Petrejus Vhaeanus Lundensis Ecclesiae Canonicus», Tyge Pedersen, skolmästare, kanik i Lund 1565 och slutligen kyrkoherde i Vä. Flera av hans böcker har vid någon duplettauktion utsöndrats och befinner sig nu i andra bibliotek.²⁷ Några volymer har tillhört kaniken Peder Hansen Seber, cantor vid domkyrkan 1540–58 och patronus för Husie och V. Skrävlinge.²⁸ Som kantor har han även haft vården om dombiblioteket.

10

I kyrkoordinansen av 1539 erhöll domkapitlet liksom övriga kapitel i Danmark nya uppgifter, bl.a. ålades kapitlet att hålla en teologie lektor, som offentligen skulle läsa den Heliga skrift för kaniker, djäknar o.a. Dessa föreläsningar hölls i Dionysius kapell vid domkyrkans södra sida, vilket av denna anledning kom att kallas auditorium theologicum. Teologie lektorn skulle även handleda de blivande prästerna i deras teologiska utbildning och biträda superintendenten i skötseln av stiftets angelägenheter. Den första teol. lektorn var Peder Lauridsen (c. 1490–1552), tidigare karmelitermunk, läsmästare i Malmö 1529 och lektor strax efter ordinantians tillkomst.²⁹ I raden av teologie lektorer finner man 1563–71 Mogens Madsen, sedermera superintendent, samt 1608–11 den framstående undervisaren Niels Jørgensen Aerylaeus (1564–1642) från 1618 kyrkoherde i Stångby och Vallkärra.³⁰ Detta särskilda lektorat övergick i den av Christian IV upprättade högre skolan. Av lektoratets verksamhet kan vi inte finna något spår i bibliotekets accession.

11

Genom förordningar av den 8 jan. 1614 och den 18 febr. 1621 inrättade kung Christian IV ett gymnasium med fem lärare, alla med titeln professor; inspektor var superintendenten.³¹ Teologie lektorn vid domkapitlet blev professor i teologi. Professuren i latin skulle besättas av skolans rektor, medan konrektorn skulle inneha professuren i grekiska och hebreiska språken. Vidare skulle finnas professurer i logik och metafysik samt i fysik och matematik. I skolan skulle dessutom en i staden residerande medicus om somrarna undervisa lärjungarna om örter och

om vintern lära dem människokroppens delar på ett skelett. Christian IV:s gymnasium upphörde med universitetets upprättande 1666–68, då gymnasiets professorer överfördes till universitetet.

Sålunda blev gymnasiets rektor Caspar Weiser (Köpenhamn 1627 – Christiania 1686) professor physices med Fjellie som prebende och dess professor eloquentiae Ivar Wandal (Vandalinus, 1623–1693) professor i historia.³² Olaus (Oluf) Baggerus (Odense 1607 – Lund 1677) som varit rektor och professor i logik och metafysik utnämndes nu till förste teologie professor och domprost.³³ Den ende svenske läraren Canutus Hahn (1633–1687), som sedan 1661 fungerat som lektor i filosofi, blev nu professor i logik och metafysik.³⁴ Vid gymnasiet hade funnits tre lärare i medicin. Av dessa kom Niels Wichmand (1610–1668) och Christopher Rostius (1620–1687), som sedan 1664 också undervisade i grekiska, att bilda universitetets första medicinska fakultet.³⁵ Den tredje medicinaren vid gymnasiet, prokanslern Bernhard Oelreichs svåger, Christian Foss (Lund 1626 – Köpenhamn 1680), som samtidigt var läkare vid domkapitlet, vägrade till att börja med att meddela undervisning, men blev 1671 professor i medicin. Han utbytte detta ämbete mot kuratorns, vilket han innehade till 1677, då han avvek till Danmark.

Flera av dessa professorer vid gymnasiet, som bildar övergången från den danska högre undervisningen till det nya svenska universitetet, var lärda män med en icke obetydlig produktion. Baggerus t. ex. var en kännare av syriskan. Men om bok- och biblioteksförhållandena vid gymnasiet är så gott som ingenting bekant. Sannolikt har professorerna ägt mindre eller större boksamlingar. Detta förhållande kan vi endast bestyrka i tre fall, nämligen beträffande medicinarna Christopher Rostius, vars bibliotek senare införlivades med universitetets och därigenom undgick att skingras, Niels Wichmand, vars samlings senare öden är obekanta samt Christian Foss, av vars böcker endast spillror återstår.

Christopher Rostius (Dachwig, Thüringen 10.9 1620 – Malmö 24.3. 1687) hörde både till gymnasiets lärarekår och universitetets första mycket internationella uppsättning av lärare.³⁶ Han hade studerat vid Rostocks akademi (inskr. apr. 1643), vid Sorø akademi 1647–49 samt vid Leidens och Utrechts universitet 1649. Sedan han utövat läkarpraktik i Hamburg, blev han stadsphysicus i Helsingør 1650. Han hade då

rykte om sig som mycket lärd, en lärdom, som sträckte sig till de klassiska och orientaliska språken. Rostius blev med. dr i Leiden 1657. Följande år förordnades han till generalguvernementsmedicus och 1664 dörjämte till professor i grekiska vid Lunds gymnasium. Som sådan blev han medlem av Lunds domkapitel och innehade som kanik 22 lantgårdar. Under åren 1668–76 var Rostius förste professor i medicin vid Lunds akademi med arkiaters namn samt under samma år universitetsbibliotekarie.³⁷ Då akademien efter skånska kriget 1682 återupprättades, återvände Rostius icke till sin professur, ehuru denna återgavs honom, utan fortsatte sin 1664 i Malmö begynta läkarepraktik.

Genom testamente tillföll akademien hela Rostii förnämliga boksamling (486 volymer, av vilka 47 in fol., 112 in 4°, 233 in 8°, 84 in 12° och 12 in 16°); men den överlämnades först 1690 efter långvariga förhandlingar med arvingarna.³⁸ Det var för sin tid ett modernt bibliotek; alla böcker utom 15 är tryckta på 1600-talet. I yngre dagar skrev Rostius ofta sitt namn i sina böcker och ibland med uppgift om tid och plats för förvärvet. Icke så få av dem härstammar från hans studietid i Tyskland. Alla Rostius böcker är dörjämte försedda med anteckningen »emottagit den 9 Aug. 1690». Just den dagen överlämnades Rostius samling till universitetet.

De flesta av böckerna är av medicinskt innehåll. Bland dem finner man:

Hippokrates: Opera (Francof. 1624), Galenus: Opera (Venet. 1625), i tre vol., Johann Baptista van Helmont: Opera (Lugd. 1655), Adr. Spiegelius: Opera (Amstelod. 1645), Georg Schenkus: Observationes medici (Lugd. 1644), Wilhelm Fabricius: Opera medico-chirurgica (Francof. 1646), Christian Winckelmann: Tabulae institutionis medicinae (Viteb. 1635), Peter Andreas Mattioli: Kreuterbuch (Frankf. 1611), Andreas Vesalius: Epitome anatomica (Lugd. Bat. 1616), M. Malpighi & Carol. Fracasatus: Epistolae anatomicae (Amstelod. 1669), Johannes Scultetus: Armamentarium chirurgicum (Ulmae 1655), H. Khunrath: De igne magorum, it. Th. Paracelsus: De tinctura antimonii (Strassb. 1608).

Men också andra vetenskaper är representerade, såsom

Samuel Bohl: Grammatica hebraea (Rost. 1638), Johann Forsterus: Dictionarium hebraicum (Basil. 1557), Peder Winstrup: Pandectarum sacrorum, t. 1 (Lundae Sc. 1666), Georg Agricola: Bergwerck-Buch (Basel 1621), Platina: Vitae pontificum (Colon. 1568), Basilius Faber: Thesaurus eruditionis scholasticae (Francof. 1646), Johannes Scapula: Lexicon

Christian Callmer

graeco-latinum (Basil. 1605), Martin Luther: *Postillae maiores* (Francof. 1617) samt Georg Fabricius: *Thesaurus philosophicus* (Brunsv. 1624). Vidare kan nämnas verk av Philipp Melanchthon, Peder Palladius och Niels Hemmingsen.

I biblioteket ingick även hans herbarium, som utgör Nordens äldsta till vår tid bevarade växtsamling (nu i Lunds univ:s botaniska museum).³⁹ Herbariet daterar sig från år 1610. Det har sålunda ej sammanbragts av Rostius, som torde ha använt det i den akademiska undervisningen. Det innehåller 372 växter, huvudsakligen trädgårds- och prydnadsväxter, möjligen från den botaniska trädgården i Leiden. Det var under 1600-talet ingalunda ovanligt, att i bibliotek också ingick herbaria, naturaliesamlingar, instrument och glober.

Niels Wichmands bibliotek, som vi känner genom en prydligt utskrivna förteckning, ingående i hans bouppteckning, uppgår till 205 nummer, vilket i praktiken betyder, att antalet volymer var större. Innehållet är skiftande, såsom det brukar vara i en lärd mans samlingar vid denna tid. Det är värt att observera, att Wichmand – säkerligen sedan utlandsresorna – ägde många böcker på franska, åtskilliga på holländska och tyska, några på engelska. Bland de danska trycken märkes Peder Sørensens »*Idea medicinae philosophicae*», Henrik Smiths »*Lægebog*», medicinska arbeten av Caspar och av Thomas Bartholin. Av humanistisk litteratur må nämnas arbeten av Erasmus Roterodamus, de berömda filologerna Justus Lipsius och Joseph Justus Scaliger. Naturligen ägde Wichmand åtskilliga av samtidens mest kända och använda medicinska arbeten; ett speciellt intresse synes han ha haft för farmakologi och den därmed sammanhängande botaniken.

Flera böcker i universitetsbibliotekets äldre bestånd, mest i teologi, men även i andra vetenskaper, varibland ej så få tillhörande de klassiska auktorerna, är enligt namnteckningen anskaffade på 1590-talet av Christianus Fossius Nicolai filius (1553–1625), lektor i Viborg, senare kanik i Aarhus. En son till denne, Nicolaus Fossius (1588–1645) var kanik vid Lunds domkyrka och provincialmedicus i Skåne.⁴⁰ I ett brev från generalguvernören Gustaf Banér till prokanslern Bernhard Oelreich rörande akademien i Lund omtalas, att Nicolai Fossii arvingar, däribland även Oelreich själv, som var gift med en dotter till Fossius,

skänkt ett hus till universitetet och Oelreich därjämte ett värdefullt bibliotek.⁴¹ Om denna bokgåva har, så som O. Walde bekräftar,⁴² inga upplysningar kunnat vinnas. Sannolikt har de nämnda volymerna ur den äldre Fossius bibliotek övergått till sonsonen Christian Fossius d.y. (1626–1680), professor och universitetskurator, och beslagtigits, då denne 1676 flydde till Köpenhamn samt därefter införlivats med universitetsbibliotekets samlingar.

13

Det stora biblioteket i Lund vid mitten av 1600-talet – även om det låg utanför stadens hank och stör – ägdes av biskopen Winstrup. Peder Winstrup (1605–1679) tillhörde en gammal lärdoms- och prästsläkt.⁴³ Fadern Peder Jensen Winstrup, biskop först i Århus och senare i Roskilde, var även professor vid Köpenhamns universitet. Genom moderns andra giftermål med Sjællands biskop Hans Poulsen Resen, den tidens främste danske kyrkoman, blev han också befryndad med denne och uppfostrades i styvfaderns hus. Flera medlemmar av släkten Resen räknades som det dåtida Danmarks främsta boksamlare. Efter avslutade skolstudier anträdde Winstrup en sjuårig resa (1625–32) till de främsta tyska universiteten, Rostock, Wittenberg, Leipzig och Jena. Efter att ha disputerat i Köpenhamn blev han där 1632 professor i fysik, därefter kung Christian IV:s hovpredikant och, blott 33 år gammal, biskop i Lund 1638.

Biskop Winstrup var en lärd man och utgav en rad skrifter i skilda ämnen. Hans teologiska huvudverk är en otroligt innehållsrik kommentar (3.000 sid.fol.) till de tio första kapitlen av Matteus evangelium. Enligt familjetraditionen var han från ungdomen en ivrig boksamlare. Han var dessutom en förmögen man och anlade ett eget boktryckeri på sin gård Värpinge (nuv. Trolleberg, Flackarps sn) väster om Lund. Vid utbrottet av det s.k. Horns skånska krig 1643–45 hade han låtit föra sin stora boksamling, jämte domkyrkobiblioteket, till domkyrkans kor. Den bortfördes dock av svenskarna till Landskrona och skingrades delvis på privata händer. Winstrup som klagade direkt hos fältmarskalken Gustaf Horn, fick endast den del av sina dyrbarheter tillbaka, som återfanns på rådhuset i Landskrona. Med sina köpenhamnska förbindelser synes han ha kunnat fylla ut luckorna och bygga upp ett nytt stort bibliotek. Med tiden stod detta också öppet för det nygrundade

universitetets professorer, vilket också forskare som Samuel Pufendorf, Martin Nordeman och Andreas Spole tacksamt betygar.

Efter biskopens död den 28.12 1679 – han hade då i två år varit sängliggande – har den stora boksamlingen förts över till Köpenhamn. Tre år senare försålde den där efter tryckt katalog på auktion den 14 aug. 1682 i biskop Hans Baggers hus.⁴⁴ Den omfattade nära 3.000 nummer, noga räknat 2.989 band; flerbandiga verk erhåller nämligen nummer efter antalet volymer. På tidens manér är katalogen uppdelad på format. Inom folioserien urskiljer man följande uppställning: Bibeln, bibelkommentarer, bibellitteratur, kyrkofäder, concilia, reformatorer, juridik (dessa fack är rikhaltiga), medicin (föga representativt), klassiska författare, historia. I serierna in quarto och in octavo är ordningen från folioserien endast till en ringa del genomförd; däremot förekommer smärre grupper av litteratur i samma ämne. Inom folio och octav synes litteraturen från 1500-talet överväga, vilket troligen inte är förhållandet inom kvartserien. Katalogen kunde ha gjorts med större bibliografisk omsorg. Felaktiga årtal förekommer inte så sällan och även andra miss-tag; sålunda måste med den »Svenska Kirckia-Ordinantz, Uppsala 1614» (188 qv) avses 1614 års handbok, för att taga endast ett exempel. Bortåt ett 40-tal inkunabler kan noteras, av vilka flera döljer sig i titlar utan tryckår. Bland äldre danska tryck märkes ett pergamentexemplar av *Missale Lundense*.

Hur det lyckades Biskop Winstrups arvingar att 1680 eller något av de två följande åren föra biblioteket till Danmark, är ännu inte klarlagt. Universitetet i Lund var då inte återupprättat och dess öde ovisst. Detta förhållande utgör väl förklaringen till att inga åtgärder vidtogs för att förvärva denna stora och väl valda samling som grundstomme för akademiens bibliotek.

14

Vid övergången från medeltiden till renässansen står ärkebiskopen Birger Gunnarsen, en särpräglad person och kyrkoman med kulturella och konstnärliga intressen utöver det vanliga. Tillika är han genom tiderna den mest framstående biblioteksplaneraren i Lund. Efter utländska förebilder inrättade han i stadens centrum en biblioteksbyggnad, som var inredd för sitt ändamål och avsedd att tjäna minst ett århundrade framåt, men som kom att tjäna i två. I fortsättningen har biblioteksbyggnader förlagts mer och mer i periferien, en oroande tendens. I kretsen kring

Birger Gunnensen har vi mött Christiern Pedersen, kanik, som med egen stil lät trycka böcker för Lund i Paris, Niels Knudsen, juristen bland kanikerna och Lunds förste, nu kände samlare av tryckta böcker, som vi ännu i dag kan beskåda i deras ursprungliga band, Adser Pedersen, kanik och kantor, tillika vårdare av detta bibliotek, som nu användes för helt andra ändamål.

Omkring femtio år efter reformationens införande kom dombibliotekets största tillväxt genom Bent Arvidsens frikostiga donation av sitt för sin tid betydande humanistiska bibliotek, som fritt ställdes till forskningens förfogande. Om bok- och biblioteksförhållandena för den teologiska undervisningen efter reformationen är inte något känt, ej heller vid det av Christian IV upprättade gymnasiet. Endast ett av gymnasieprofessorernas bibliotek, nämligen det av Christopher Rostius ägda, har överlevt oskingrat till vår tid, andra är kända men skingrade. Det största privatbiblioteket i Skåne under 1600-talet, Peder Winstrups, försålades i Danmark och blev inte grundstenen i det nya universitetsbiblioteket. Grundstommen där blev i stället det av Karl XI donerade Gripenhielmska biblioteket.

Noter

- 1 Gottfrid Carlsson i Lunds domkyrkas historia 1145–1945. 1. Stockholm 1946 s. 527–538. Joël Wangö, Hallänningar i Danmarks historia. Män i Kristian Tyranns omgivning. Halmstad 1965 (Halland och hallänningar, årg. 10) s. 13–53. Henry Bruun, Poul Laxmand og Birger Gunnensen. Studier over dansk politik i årene omkring 1500. København 1959. Omtr. 1975. Thelma Jexlev i Dansk biografisk leksikon 3 udg. 5, 1980 s. 391–393.
Han beskrives i Chronicon Skibyense (Scriptores rerum danicarum II, 1773 p. 554–602) homo simplex, & obscuris parentibus natus, virtute tamen ac pietate nobilis & insignis. Han var liten till växten och obetydlig till kroppen, statura pusillus ac toto corporis habitu humilis. [p. 560, 567 f.]
Av böcker, ägda av Birger Gunnensen, känner vi endast en, näml. Bonifacius VIII: Liber sextus Decretalium, Basel 1500 (Khvn KB ink.nr 836) med anteckningen: Est elemosina domini Birgeri archiepiscopi Lundensis pro vsu sedis Lundensis in Schania. – Erich Krabbe. V. Madsen, Katalog over Det kgl. Biblioteks Inkunabler. 1. København 1935 nr 836.
- 2 Lunds stifts landebok. Utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. 1–3. Lund & Köpenhamn 1950–65 (Skånsk medeltid och renässans 4–6).
- 3 Arnamagnaeanus 292 fol. och RA Köpenhamn (föret KB Gl. Kgl. Saml. Fol. 846). Repertorium diplomaticum regni Danici. 2. R. 7. Khvn 1935 s. 159 nr 12 174. Senast om Sanctuarium Birgerianum Thelma Jexlev i Skrift og billede i senmiddelalderens Danmark (Bogvennen 1982) s. 62–65. En ny utgåva förberedes av Thelma Jexlev.

- 4 Lauritz Nielsen, *Den danske Bog. Forsøg til en dansk Boghistorie fra den ældste Tid til Nutid*. København 1941. Senast Erik Dal, 50 trykte bøger 1482–1522. Teknik, udstyr, funktion. *Bogvennen* 1982 s. 67–86.
- 5 L. Nielsen, *Christiern Pedersen og Bogtrykkerkunsten*. NTBB 5 (1918) s. 45–60. Carl S. Petersen i *Dansk biogr. Leksikon* 18, 1940, s. 75–80. H. A. Heus *ibid.* 3 udg. 11, 1982, s. 202–205. Michael Linton, *Christiern Pedersens Saxo. Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance*. Festskrift til Poul Encmark. Århus 1983 (*Arusia. Historiske skrifter* 2) s. 311–326.
- 6 *Utfört av Wolfgang Hopyl. Missale Lundense av år 1514. Faksimiled. med efterskrift och register av Bengt Strömberg*. Malmö 1946 (*Laurentius Petri sällskapets urkundsserie*. 4.)
- 7 Chr. Pedersen gifte sig i Malmö efter 1532 med Else Jacobsdatter. – Allan Karcker, *Da Christiern Pedersen udskrev Bibelen. Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance*. Festskrift til Poul Enemark. Århus 1983 (*Arusia. Historiske skrifter* 2) s. 327–341.
- 8 En byggnadshistorik av Olof Stroh, *Domkyrkoliberiet*. Åle 1974: 3 s. 11–30. Om kontinentens biblioteksbyggnader se Edgar Lehmann, *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster im Mittelalter*. Berlin 1957 (*Schriften zur Kunstgeschichte*. 2)
Den enda bevarade byggnaden i den gamla biskopsgården i Köpenhamn, vilken efter reformationen övertogs av universitetet, är Konsistoriehuset, ett medeltida bostadshus från början av 1400-talet. Detta påminner starkt om liberiet, men har icke använts som bibliotek. V. Villadsen i *Københavns universitet 1479–1979*. Bd 4. København 1980 s. 135 f.
Kenneth W. Humphreys, *The early medieval library*. *Paläographie* 1981. *Colloquium des Comité international de paléographie*. . . Referate. Hrsg. von Gabriel Silagi. München 1982 (*Müchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung*. 32) s. 59–70.
Liberiet var i universitetets ägo till 1882, då det återköptes av domkyrkan. Domkyrkorådets protokoll (LLA) A 124 27.5.1881 § 34. K. brev 6.5. s.å. med bifall att disponera 10 500 kr. för att inlösa det s.k. musikkapellet. A 125 20.5.1882 § 48. Köpebrev å kapellet.
- 9 Næstved: Rasmus Nielsen, *Næstveds Købstads Historie*. Næstved 1925 s. 51 f.
- 10 Ribe: Björn Kornerup, *Ribe Katedralskoles Historie*. 1. København 1947 s. 116 f.
- 10 Historiske Kildeskrifter, udg. af H. Rørdam. 2. R. 2 s. 275 f. Ragnar Blomqvist, *Lund på Mogens Madsens tid*. Lund 1946 (*Fören. Det gamla Lund. Arsskrift*. 28).
- 11 Domskolans äldsta kända byggnad, 1470 kallad »Then gamle skole», ett stabilt tegelhus, låg i domkyrkomurens södra gräns. Den nya skolan var då ett två våningars tegelhus av ansevärd dimensioner (30×8,4 m), som också fick hysa det 1621 inrättade gymnasiet.
Braunschweig: *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Braunschweig*. Bearb. von P. J. Meyer und K. Steinacker. 2. Aufl. Braunschweig 1926 s. 30. Abb. 20.
Librarium för bibliotek användes av Cicero och Ammianus Marcellinus (300-t.), men återkommer inte i medeltidslatinet förrän vid mitten av 800-talet. – *It-sp. libreria*, fr. *librairie*, eng. *library*, ty. *liberei*.
- 12 Säkerligen är det denna byggnad som avses, då kanikern Jörgen Persson 1499 får ärkebiskop Birgers och domkapitlets medgivande att tillsvidare i källaren under liberariam i kapitelgården med iakttagande av nödig försiktighet inlägga de 60 tunnor kol, som skulle inköpas för en av Malmörådmannen Jesper Henriksson skänkt årlig ränta. *Lunds ärkestifts urkundsbok* 5,1921, CDLIII 14. 11. 1499.

- 13 LUB:s arkiv A I a.
- 14 A. Lidbeck, De Bibliothecae Lundensis initiis. 1. Lundae 1801 p. 8–10. A. Lidbeck, Memorabilia Bibliothecae Lundensis Lundae 1803–19.
- 15 I det följande återges väsentligen min tidigare undersökning, Die Dombibliothek zu Lund und ihre Inkunabeln. Beiträge zur Inkunabelkunde 3. Folge. 3. Berlin 1968 s. 135–138.
Jag använder de gängse förkortningarna för inkunabelbibliografierna. Se senast Gesamtkatalog der Wiegendrucke. 8. Stuttgart 1978 s. *15–*38.
- 16 Senast Tönnes Kleberg, Domkyrkobiblioteket, i Uppsala domkyrka genom sekler. Uppsala 1982 s. 211.
- 17 Lunds ärkestifts urkundsbok 6 s. 115.
- 18 Album Acad. Vitebergensis. 1. Lipsiae 1841 s. 17. Die Matrikel der Universität Köln. 2. Bonn 1919 s. 617.
- 19 E. Pontoppidan, Annales Ecclesiae danicae. 2. Copenhagen 1744 s. 397–400.
- 20 Lunds landsarkiv. Domkapitlet i Lund. Inkomna handlingar 1473–1653.
Thelma Jexlev, Pedersen, Adser, Dansk biografisk leksikon. 3 udg. 11, 1982, s. 195 f.
- 21 Index librorum duplorum, inter quos rari haud pauci, ex Bibliotheca Acad. Lundensi publica auctionis lege dividendorum die XVIII et sequentibus Aprilis anni 1855. Lundae 1855. Även kataloger 1885 och 1887. Jfr. O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten. 2. Uppsala och Stockholm 1920 s. 447 f.
- 22 G. Carlquist, Lunds st. hm 2. s. 473–476. Asser Pedersen (Dominus assuerus petri de Dacia sacerdoti) inskr. i Wittenberg 3.5.1505 jämte Niels Knudsen.
Kantoratet innehades av Mag. Peder Seber 1540–58, mag. Peder Iversen 1558–62, mag. Vessel Pallesen 1562–83, mag. Hans Mikkelsen 1583–1601, Apitz Grønbech 1602–06, Sivert Grubbe 1606–30, Axel Juel 1636–60, Gustaf Bonde. G. Carlquist, Lunds st. hm 2:2, 1948, s. 227.
Denna inkunabel försålades sedan som duplett, inropades av prof. F. Wulff och skänktes åter till biblioteket av bibliotekarien Bengt Wulff.
- 23 L. Weibull, Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden. Lund 1901 s. 14–16. Harald Ilsøe i Københavns universitets historie 1479–1979. 4. København 1980 s. 292–295.
- 24 Christian IV lät vid flera tillfällen rekvirera »gamle Munkeböger», 1608 från Sorø, 1641 från Herrevadskloster, att levereras till tyghuset, där pergamentbladen förvandlades till krutkarduser.
- 25 Avsnitt 3 s. 44 f.
- 26 L. Weibull, (anm. 23) s. 17, 134 f. O. Walde, (anm. 21) 1 s. 224, 2 s. 272. Gunnar Carlquist, Lunds st. hm 2:4, 1952, s. 471–473. Den danske kirkes historie under red. af Hal Koch og Bjørn Kornerup. 4. København 1959 s. 125 f. V. Helk, Laurentius Nicolai Norvegus... København 1966 s. 19–21.
Józef Babicz, Manfred Büttner & Heribert M. Nobis, Nicolaus Copernicus (1473–1543) – ermländischer Domherr, Humanist, Arzt, Ökonom, Astronom – und sein Einfluss auf die Geographie. Zur Entwicklung der Geographie vom Mittelalter bis zu Carl Ritter. Manfred Büttner Hrsg. Paderborn 1982 [Abhandlungen und Quellen zur Geschichte der Geographie und Kosmologie. 3] s. 61–77.
Översikten av Bent Arvidsens bibliotek är grundad på tidigare utförda undersökningar och avser i denna form inte att ge en uttömmande förteckning, men väl en god karaktäristik av detsamma. Det har inte varit mig möjligt att nu undersöka den äldsta boksamlingen *in toto*, som jag tidigare gjort beträffande

Christian Callmer

- Niels Knudsen. Enligt donationsbestämmelserna är dock Bent Arvidsens samling utan inskränkning fri för forskning. Jag har sålunda anledning att från annat håll emotse en utredning om bokbanden i detta bibliotek.
- 27 O. Walde, (anm. 21) 1 s. 224, 2 s. 273 f.
 - 28 G. Carlquist, Lunds st.hm 2, 1948 s. 227.
 - 29 Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon 5, 1927, s. 107-109.
 - 30 G. Carlquist, Lunds st.hm 4, 1952, s. 381-385.
 - 31 Johan Ernst Rietz, Skånska skolväsendets historia. Lund 1848 s. 100-104, 210-213, 292-304, 616-619. Martin Weibull, Lunds universitets historia 1666-1868. 1. Lund 1868 s. 5-7, 40 f.
 - 32 Weisser: G. Carlquist, Lunds st.hm 4, 1952, s. 492-495. Wandal: Ibid. s. 485-488.
 - 33 G. Carlquist i SBL 2, 1920, s. 601-603. A. Arvastson i Lunds st.hm. 2: 1, 1980 s. 491-493.
 - 34 G. Göransson i Lunds st.hm 2: 1, 1980, s. 119-130.
 - 35 Om Rostius och Fossius se nedan.
 - 36 Allan Arvastson i Lunds st.hm 2:1, 1980, s. 496-498. Krister Gierow, Den förste universitetsbibliotekarien i Lund och »Bibliotheca Rostiana». Böcker och människor. Hyllningsskrift till Carl-Rudolf Gardberg. Åbo 1958 (Skriften utg. av Historiska samfundet i Åbo. 6) s. 76-91. Krister Gierow, Två medicinarbibliotek i 1600-talets Lund. Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet. Årsskrift 3 (1966) s. 59-80.
 - 37 KP 12.12.1673.
 - 38 LUB arkiv A I c 1. Catalogus Bibliothecae Rostianae 9. VIII. 1690. Undertecknad av Anders Stobaeus och Zacharias Sundius och skriven av den senare, Z. Hult Lilliensträhle har skriftligen erkänt mottagandet av böckerna. Katalogen erhöll han först den 28.2.1695 enl. skrivelse till konsistoriet 2.3. s.å. A I c 2. Bibliotheca Rostiana. Alfabetisk katalog. Första katalogen (1690) omfattar 500 nr; senare har 7 nr uttagits. Siffrorna ovan i volymer efter katalogen 1695.
 - 39 Otto Gertz, Christopher Rostii Herbarium vivum i Lund. En studie till herbariernas äldsta historia. Lund 1918 (Redogörelse för Lunds h. allm. lärov. 1917/18).
 - 40 Niels Foss: Holger Rørdam i Historiske Samlinger og Studier 1, 1891, s. 101-118. Christian Foss: Rørdam, *ibid.* s. 119-145.
 - 41 Gustaf Banérs Generalguvernörsberättelse 1664-1668. Utg. av Ingvar Andersson. 1. Lund 1940 s. 98; 2. 1968 s. 52 (Skrifter utg. av K. humanist. vetenskapssamf. Lund. 30). M. Weibull, Lunds universitets historia I s. 40 f.
 - 42 O. Walde i Svend Dahls bibliotekshandbok. 2. Stockholm 1931 s. 195.
 - 43 Björn Kornerup i Dansk biografisk leksikon 26. 1924, 109-114 K. F. Hansson, Biskop Peder Vinstrup 1605-1679. Lund 1952 (Fören. Det gamla Lund. Årsskrift 34). K. Barnekow, Peder Winstrup i Lunds st.hm II, 1, 1980 s. 103-118. Se särsk. Sven LagerBrings brev 20.5. 1781. Samlingar utg. för De Skånska landskapens hist. och arkeol. fören. 3 (1875) s. 24.
 - 44 Catalogus selectissimorum librorum omnium facultatum, ex bibliotheca... Petri Winstrupii, quorum auctio habebitur in aedibus [Episcopi Doc. Joh. Baggeri] ad diem [14 August] anni 168[2]. Hauniae. 4°. - J. Almqvist, Sveriges bibliografiska litteratur nr 4237.
O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten. 1. Uppsala 1916 s. 223-227, 346 f. Krister Gierow, Biskop Peder Vinstrups bibliotek. Berlingska boktryckeriet 1745-1945. Lund 1945 s. 95-107. Lauritz Nielsen, Danske Privatbiblioteker gennem Tiderne 1. København 1946 s. 163-165.

Hans Sjöbäck

Villfarelsers bevekelsegrunder. Tänkares åsikter från antiken till upplysningen

1. Sanning och villfarelse. Om villfarelsers psykologiska orsaker

Från filosofins födelse (låt oss säga: i Grekland på femhundralet f. Kr.) och framåt har tänkarna oavbrutet sysslat med frågan om den mänskliga kunskapens natur. Århundraden igenom har de diskuterat frågan om hur tillförlitlig kunskap människan kan uppnå om omvärlden och om sig själv, och hur tillförlitlig kunskap ska vara beskaffad.

Nu behöver vi bara ta en kort titt i en filosofihistoria för att finna att beskrivningarna av tillförlitlig kunskap, och av sätten att nå fram till den, har växlat förvirrande snabbt under århundradenas lopp. Kanske inte riktigt lika snabbt som kvinnomoderna, men bra nära. En omständighet som tycks berättiga oss till ett visst tvivel gentemot påståendena att det finns möjligheter att nå fram till en för alla människor godtagbar och giltig kunskap om världen och om dem själva.

Om man som psykolog studerar filosofins historia förleds man lätt till åsikten att diskussionerna om kunskapens natur alltför ofta är en smula spekulativa och abstrakta, det vill säga: utan förankring i ett studium av människans kunskapsliv så som det gestaltar sig hos enskilda människor i deras mer eller mindre framgångsrika försök att förvärva och organisera erfarenheter.

Emellertid insåg filosoferna tidigt att det i grund och botten inte går att komma underfund med vissa väsentliga sidor av den mänskliga kunskapens natur om man inte försöker ta reda på hur människans sinnesorgan fungerar, och hur hennes varseblivningar, hennes känsloliv och tankeprocesser utvecklas och formas.

Därför finner vi i filosofernas skrifter ända från första början psykologiska antaganden av olika slag. Antaganden som naturligtvis bygger på iakttagelser och eftertanke över iakttagelser, men självfallet inte på systematiska undersökningar i modern mening. (Den experimentella psykologin är inte mer än ungefär hundra år gammal. Först under senare delen av artonhundratalet bröts psykologin, som systematiskt empiriskt studium av människans själsliv, ut ur den spekulativa psykologi som förut var förenad med filosofin.)

Äldre filosofers psykologiska iakttagelser är därför ofta nog invävda i och påverkade av spekulativa förutsättningar som är obevisbara eller numera bevisat felaktiga. Detta hindrar emellertid inte att de ofta gav prov på stort skarpsinne och förvånande iakttagelseförmåga, och en hel del av deras påståenden och slutsatser är giltiga än i dag.

Deras engagemang i psykologiska problem framgår bland annat om vi försöker granska hur de uppfattat villfarelsens natur. När de grubblat över sanningens natur och villkor har de naturligtvis stött på den falska kunskapens eller villfarelsens problem, och de har på olika sätt försökt analysera villfarelsers egenskaper och betingelserna för deras uppkomst.

Villfarelsens gåtor tycks emellertid ha utövat betydligt mindre dragningskraft på filosoferna än uppgiften att försöka definiera »sann kunskap». Märkligt nog, eftersom man kunde tycka att *villfarelseteori* borde vara ett fruktbart fält inom kunskapsteorin. Om man kan uppställa rimliga antaganden om villfarelsens natur borde ju dessa kunna kasta ett betydelsefullt ljus över frågan om den tillförlitliga kunskapens natur, just genom kontrastverkan. Nu vill jag inte förneka att åtskilliga filosofer sysslat med villfarelseproblemet, men man får lätt intrycket att det för det mesta skett mer i förbigående; jag frestas säga: en smula halvhjärtat.

Villfarelser kan beskrivas från en så att säga teknisk sida, genom att man analyserar felaktiga sätt att välja kunskapskällor, nyttja dessa, och dra slutsatser. Hos många filosofer finner vi studier av dessa villfarelsers tekniska egenskaper. Det är emellertid inte denna sida av problemet som intresserar mig som psykolog, utan deras diskussioner av tänkbara *psykologiska orsaker till villfarelsers uppkomst*. Jag ska därför ta er med på en snabbresa genom filosofihistorien, och försöka spåra de mest pregnanta och betydelsefulla filosofiska uppfattningarna av psykologiska hinder för uppnående av sanningen, av tillförlitlig och allmängiltig kunskap.

2. Redan de gamla grekerna ...

Redan de första filosoferna snuddade naturligtvis vid kunskapsproblemen, men det stora bråket om den mänskliga kunskapens natur, som fortfarande pågår utan tecken på avmattning, kan sägas ha börjat på allvar med Protagoras från Abdera (c:a 480–410 f. Kr.).

Han lärde att det inte kan finnas någon allmängiltig kunskap eftersom all kunskap är relativ och begränsad. Ett och samma föremål – eller skeende – kan ge upphov till olika intryck hos en och samma person vid olika tidpunkter. En varseblivning är »sann» i varseblivandets ögonblick för var och en som upplever någonting. Man kan naturligtvis inte veta hur »verkligheten» egentligen är beskaffad eftersom var och en möter omvärlden utrustad med en varseblivningsapparat som på olika sätt skiljer sig från alla andras.

En sådan uppfattning brukar man kalla kunskapsteoretisk relativism. Den leder naturligtvis också till etisk relativism: om det inte finns någon för alla giltig och bindande kunskap kan det inte finnas handlingsregler eller moraliska bud som gäller för alla.

Protagoras var en allvarligt syftande tänkare, men efter honom uppträdde en rad »sofister» (ett ord som närmast kommit att betyda ordvrängare). De använde hans relativism som utgångspunkt när de förkunnade en egoistisk och cynisk njutningsfilosofi, – ofta på ett utmanande sätt. Eftersom det inte finns några för alla giltiga moraliska regler som man måste underkasta sig kan var och en hämningslöst tillfredsställa sina begär närhelst de gör sig gällande. Det spelar ingen roll om det sker på andras bekostnad, bara man är stark nog att genomdriva sina önskningar!

Dessa läror väckte Sokrates från Atén (469–399 f. Kr.) till motangrepp. Han var främst intresserad av problemen kring rättesnören för mänskligt handlande, men dessa ledde in honom på frågorna om kunskapens natur.

Den relativism som Protagoras (och efter honom sofisterna) förde fram byggde på antagandet att all kunskap orsakas av *varseblivningen* och innehålles i denna. Sokrates gav dem rätt såtillvida som han medgav att varseblivningarna i sig själva inte kan ge någon allmängiltig kunskap eftersom de bara är »sanna» för den varseblivande i varseblivandets ögonblick och inget annat. Däremot gjorde han gällande att det fanns ett annat slags kunskap än den som varseblivningen skänker.

Han gjorde detta genom att skilja ut *tänkan* som kunskapskälla

från varseblivandet. Genom tänkandet kan man enligt hans mening nå fram till allmänt giltiga sanningar. Detta sker när man i kritisk reflexion undersöker begrepp och når fram till deras oföränderliga innehåll.

I dialektiska samtal försökte Sokrates definiera begrepp som mod, feghet, rättrådighet osv. Han utgick således ifrån att mänskorna i samverkan kan leta sig fram till för alla godtagbara definitioner av begrepp genom att skilja ut det som är gemensamt i allas tankar från det som är individuellt och därför tillfälligt. På så sätt kan man också nå fram till allmänt giltiga rättesnören för mänskligt handlande.

En smula eftertanke visar oss att positionen är ganska sårbar, för det är ju inte säkert att man kan uppnå enighet i arbetet att definiera begrepp. Att en sådan enighet kan uppnås är i själva verket en obevisad förutsättning för hela resonemanget.

Möjligen hade Sokrates' lärjunge Platon från Atén (427–347 f. Kr.) denna invändning i tankarna när han byggde upp en invecklad metafysisk teori för att kunna hävda begreppens oföränderlighet över tid och rum, helt oberoende av en faktiskt prövad samstämmighet i människors tankar.

Platon menade att man kan nå fram till kunskap om sanna och klara begrepp genom ett slags inre »skådande». Liksom människan genom sinnesorganens verksamhet möter den yttre verkligheten, möter hon i det inre skådandet ideernas verklighet. I motsats till den föränderliga materiella verkligheten är ideernas översinnliga värld evig och oföränderlig. Kunskap om ideerna är sann kunskap, – också om den materiella verklighetens innersta natur, eftersom ideerna är urbilder för alla ting och skeenden i denna.

Antagandet att det finns två verklighetsplan, materiens skiftande och växlande värld och ideernas evigt oföränderliga rike, leder Platon till tanken att det finns olika arter av kunskap.

De varseblivningar som sinnesorganen förmedlar i mötet med omvärlden är »sanna» för den varseblivande, men de ger ingen allmänt giltig och verkligt sann kunskap. För övrigt kan vi iaktta att varseblivningen inte alltid är rättvisande: om man sticker en käpp snett ner i vatten ser den från vissa vinklar ut att vara bruten, men eftertanke och granskning av käppen ovanför vattenytan visar oss att en sinnesvillva föreligger.

Den kunskap som eftertanke och prövning av varseblivningars innehåll ger kallar Platon åsikt eller mening. Den kan vara sann eller falsk som beskrivning av den yttre verkligheten, men eftersom denna stän-

digt skiftar karaktär är sanna meningar bara tillfälligt giltiga. De har en högst begränsad räckvidd. Endast skådandet av ideerna, dialektiken, kan skänka verkligt sann kunskap.

Enligt Platon kan villfarelser uppstå inom alla tre slagen av kunskap, såväl i varseblivandet som i meningsbildningen och i skådandet av ideerna. Här behöver vi inte beröra hans antaganden om de tekniska aspekterna av deras uppkomst. Inom alla de tre kunskapsarterna kan de närmast beskrivas som följer av förväxlingar.

Han har emellertid en hel del att säga om psykologiska hinder för uppnående av sann kunskap. Han understryker att de enskilda människorna i hög grad skiljer sig åt med avseende på kunskapsförmåga. Han indelar själen i tre delar, förnuftet – med plats i huvudet –, vreden eller modet, som har sin plats i bröstet, och begären, som återfinns i kroppens lägre delar. Hos den mänska som fungerar på bästa möjliga sätt samverkar de tre delarna i harmoni under förnuftets ledning.

Men inte nog därmed: även om alla människor kunde uppnå denna harmoni skulle man likväl finna skillnader i de olika själsdelarnas styrka från mänska till mänska. Inte alla har ett tillräckligt starkt förnuft för att kunna förvärva och fasthålla sann kunskap. För övrigt tycks Platon anse att det är ganska sällan som människor lyckas uppnå harmonisk samverkan mellan själens tre delar. Ett i och för sig gott förnuft kan exempelvis råka vara sammankopplat med ett så starkt mod eller så starka begär att det inte kan göra sig gällande.

Enligt Platon spelar således variationer i såväl »begåvning» som »karaktärsdrag» in när det gäller att inhämta och bevara kunskap.

Beträffande såväl begåvning som karaktärsdrag betonar Platon starkt *både* anlagens och uppfostrans roll som förutsättningar för en bästa möjliga utveckling av kunskapsförmågan, och en mycket stor del av dialogen »Staten» ägnar han åt urvals- och uppfostringsproblemen i sin tänkta idealstat.

Den »karaktärssvage» kan av en mängd olika anledningar lockas från sanningen, till exempel därför att han tubbas att bortse från förnuftsskäl, eller helt enkelt glömmet dem. Man kan föranledas att undvika sanningen på grund av sorg eller smärta, eller därför att man lockas av njutning eller skräms av fruktan.

När Platon talar om begåvningens och karaktärdragets roll i kunskapsinhämtandet möter vi för första gången *differentialpsykologiska perspektiv* i diskussionen av kunskapsproblemen. Männskor skiljer sig åt på dessa punkter, och därmed i förmåga och – eller – vilja att inhämta

kunskap. Endast ett fåtal har fullt utvecklad både förmåga och vilja. De övriga blir i större eller mindre utsträckning offer för okunnighet och villfarelser.

Platon påstår att bristande förmåga att vinna kunskap oftast beror av att begären tar överhand i människans själ och så att säga undertrycker förnuftet, så att ett falskt »önsketänkande» tränger det förnuftiga, sanningsinriktade tänkandet åt sidan.

Denna tanke, att det i mänskosjälen finns en motsättning mellan »förnuft» och »begär» (eller »affekt», eller »passion», eller »böjelser» osv., – termerna och deras innehåll varierar från tänkare till tänkare och från tid till tid, men alla syftar på samma grundtanke) och att människan med hjälp av sitt förnuft kan uppnå sann kunskap om sig själv och sin omvärld, men att förnuftet, tyvärr, så lätt låter sig »grumlas av passionerna», och att »begären tystar förnuftets röst», har århundradena igenom spelat en framträdande roll i spekulationerna om villfarelsernas natur och uppkomst.

Vi finner den till exempel utförligt diskuterad av de stoiska filosoferna, som uppträdde långt efter Platons tid. Vi behöver inte närmare gå in på deras kunskapsteori och världsbild; de skapade inga metafysiska begreppskrokaner som Platon (att bygga sådana gick ganska snabbt ur modet), och de blev mest kända för sin stränga praktiska moral och livsföring.

Stoikern Chrysippos från Soloi formulerar tankegången så här: Man måste för det första göra klart för sig att den förnuftbegåvade varelsen av naturen är fallen att följa förnuftet och handla i enlighet med detta. Ofta låter hon sig emellertid drivas på annat sätt av alla möjliga syften och påverkad av allehanda motiv, när hon låter sig ryckas med alltför långt, olydig mot förnuftet. Med avseende på detta stormiga förlopp ger sig två definitioner av affekt: affekten är onaturlig och på ett oförnuftigt sätt skeende upprördhet eller sinnesrörelse, och den är samtidigt ett övermått av häftighet i driftlivet.

(Nestle, 1923, pp. 48–49)

Chrysippos talar här om »affekt» en term som stoikerna gärna använde. Ibland skiljde de mellan »affekt» och »passion», och beskrev affekter som sinnesrörelser vilka omfattar alla känslö- och viljetillstånd i vilka människan direkt påverkas av omvärlden, så att säga påtvingas själsskakningar på grund av skeenden i omvärlden. På likartat sätt definierade de passioner som sinnesrörelser vilka främst orsakas av kroppsliga

skeenden och som passivt upplevs, – det vill säga, man kan ej kontrollera deras uppkomst eller hejda deras förlopp. Annat än möjligen genom speciell ansträngning som kräver långvarig träning.

Stoikerna trodde således att det var möjligt för en mänska att lyda förnuftets röst, uppnå sann kunskap om världen och handla på ett riktigt sätt, men de ansåg att detta var en vanskligh affär som bara kunde klaras av ett fåtal filosofer vilka underkastade sig sträng disciplin i tankeliv och känsloliv. I den antika filosofin finner vi skolor som inte ens trodde på denna möjligheter för några få, – helt enkelt därför att det inte finns någon allmänt giltig och sann kunskap om tingens och om människans väsen. Vi har redan stött på relativismen hos Protagoras och hos de sofisterna som följde efter honom: inom den skeptiska skolan förde man vidare och skärpte dessa tankegångar, till den punkt där man antog att *all* kunskap är osäker och otillförlitlig.

Skeptikernas skola spelade tidvis stor roll i den antika filosofin, ända från den förste företrädaren, Pyrrhon från Elis (ung. 365–275 f. Kr.) och fram till kristendomens genombrott. En betydande skeptiker var Sextus Empiricus, som lärde så sent som på tvåhundra-talet e. Kr. I en ryktbar skrift framställde han de tio s. k. »troperna», det vill säga argument som talar mot påståendet att man ur varseblivningen kan vinna tillförlitlig och allmänt giltig kunskap.

Den *första* gäller att olika arter av varelser måste uppleva världen på olika sätt eftersom deras sinnesorgan är olika skapta. Människans sätt att uppleva världen måste skilja sig från djurens. Hon kan bara uppleva den ur *sitt* begränsade perspektiv, som endast är ett av oändligt många möjliga. Vad gör detta perspektiv mer rättvisande och mer berättigat än alla de andra?

Den *andra* gäller att människorna skiljer sig åt inbördes i kroppsligt avseende på grund av variationer i arvsanlagen. Alltså måste de uppleva världen olika eftersom deras sinnesorgan är olika.

Den *tredje* gäller att människans olika sinnesorgan ger olika typer av upplysningar, som kan vara motsägande inbördes.

Den *fjärde* gäller att varseblivning och omdöme påverkas av kroppstillståndet och därav betingad sinnesförfattning. När man är trött, sjuk eller berusad upplever man omvärlden på ett annat sätt än när man är utvilad, frisk eller nykter. Ålderskillnader orsakar skillnader i varseblivningsförmåga och uppfattningssätt, osv.

Den *femte* gäller att ett och samma föremål ter sig olika beroende av avstånd, läge och ljusförhållanden.

Den *sjätte* gäller att ett och samma föremål ter sig olika beroende av den miljö som det befinner sig i. Ljud upplevs olika i tunn luft mot i tjock, lukter olika i fuktig luft mot i torr, osv.

Den *sjunde* gäller att föremål ter sig olika eller har olika verkningar beroende av mängden. Enstaka gruskorn ter sig hårda och ojämna var för sig, men samlade i en hög ger de intryck av något mjukt. Vin är styrkande när man dricker med måtta, men försvagande om man dricker till övermått. På samma sätt får all föda olika verkningar beroende av hur mycket man äter.

Den *åttonde* gäller att ett och samma föremål uppfattas olika beroende av dess relationer till andra ting. I några sammanhang kan ett bestämt föremål synas litet, i andra tyckas vara stort, osv.

Den *nionde* gäller att föremål och skeenden uppfattas på olika sätt beroende av hur ofta man möter dem. Sällsynta händelser uppväcker ofta starka reaktioner, som sedan försvagas under vanan. Allt sällsynt förefaller oss värdefullt, i motsats till det som är välbekant och lättillgängligt.

Den *tionde* tropen, slutligen, gäller förhållandet att människor uppfattar och värderar olika på grund av skillnader i uppfostran, sedvänjor och bruk.

Som vi ser, beskrivs här det subjektiva och relativa i varseblivandet och i värderingen av det upplevda från en rad olika utgångspunkter. Sextus Empiricus åberopar *differentialpsykologiska iakttagelser* (som knyts till skillnader i anatomiska och fysiologiska egenskaper och även innefattar skillnader mellan människan och olika djurarter) i de två första troperna, och i den fjärde, när han talar om åldersskillnader. Han nämner också mer eller mindre kortvariga variationer i själstillståndet hos *en och samma individ* (fjärde tropen).

Fyra troper (den femte till och med den åttonde) behandlar olika iakttagelser som går ut på att varseblivningen av ett föremål alltid är beroende av allt annat som finns i varseblivningsfältet: alla intryck formas under inflytande av det *totala innehållet i varseblivningsgestalten*.

Den nionde handlar om *anpassningen* till skeenden beroende av deras frekvens, och i den tionde möter vi ett socialpsykologiskt perspektiv som inte bara syftar på varseblivningar som sådana, utan också på uppfattningar och värderingar.

Till dessa troper om varseblivning och värdering har andra skeptiska tänkare senare lagt andra som gäller de logiska slutsatsernas osäkerhet och relativitet. Varje resonemang måste till exempel börja med vissa

förutsättningar som man godtar. Om man vägrar göra detta utan kräver bevisning av utgångspunkterna för ett resonemang hamnar man i situationen att tvingas bevisa sina förutsättningar i all oändlighet. Serien tar aldrig slut. Mot ett visst påstående kan man alltid ställa upp ett annat som förefaller lika berättigat. Den enda försvarbara hållningen är att i de flesta fall avhålla sig från att avge omdömen, för sin sinnesfrids skull.

Den frätande misstro mot människans kunskapsförmåga som kommer till uttryck i dessa tankegångar upplöser naturligtvis, från en synpunkt sett, hela frågan om villfarelsen. Villfarelser kan ju bara avgränsas och beskrivas mot bakgrunden av en tänkbar sann kunskap. Från en annan synvinkel kan vi emellertid också säga att denna åskådning innebär att all kunskap är bemängd med misstag och villfarelser. Den består alltså av högst osäkra och begränsade »halvsanningar».

Å andra sidan kan det ju också inom en osäker och relativ kunskaps sfär finnas grader av sannolikhet. Detta tycks också skeptikerna ha medgivit.

Många av deras synpunkter återkommer senare i filosofins historia, när man diskuterar kunskapens relativitet och villfarelsernas natur.

3. De kristna tänkarna och villfarelsen

När kristendomen vinner monopolställning som världsåskådning överger man de sätt att angripa kunskapsteoretiska frågor som de antika filosoferna använt sig av. Läran om uppenbarelsen undantränger försöken att förutsättningslöst analysera den mänskliga kunskapens natur. Frågan om sanning och villfarelse blir en teologisk fråga. Villfarelsens yttersta grund är oviljan att underkasta sig Guds bud, – oviljan att lära känna Gud, som är sanningen. Något som i sista hand orsakas av viljans fördärv i syndafallet, ett fördärv vi alla ärvt från Adam.

Vi finner till exempel denna åskådning hos kyrkofadern Augustinus. Han menar att varje omdöme är beroende av en viljeakt. Vi är fria att godta eller avvisa varje påstående eller varje slutsats som vi möter eller själva drar. Nu är viljan på grund av syndafallet korrumpad hos alla människor, och detta är den yttersta orsaken till *alla* villfarelser.

Även de mest vardagliga och triviala, som från moralisk eller religiös synpunkt kan betraktas som ligkiltiga. Sådana villfarelser ökar inte människans skuldbörda inför Gud, men de kan förleda oss till misstag

som kan ha mer eller mindre allvarliga praktiska följder. Endast villfarelser i fråga om tron är syndfulla och farliga eftersom de sätter den eviga frälsningen på spel.

En teolog som sysslat med villfarelseproblemet hos kyrkofäderna sammanfattar Augustinus' uppfattning så här:

Tänkanedets begränsade förmögenhet, som kan veta sanningen, men vars synkraft fördunklas av ett moln föreställningsbilder vilka uppstår därför att vi för mycket uppmärksammar skeendena i en kropp underkastad det fördärliga inflytandet av en fri vilja som är benägen för det onda – detta är vad St. Augustinus förklarar vara den yttersta orsaken till mänsklig villfarelse.

(L. W. Keeler, p. 82.)

Här återfinner vi således den välkända motsättningen mellan »förnuft» och »begär» i kristen kapprock. Tanken återkommer, formulerad på olika sätt, hos de kristna teologerna århundradena igenom. Emellertid finner vi hos dem också emellanåt mer konkreta spekulationer om villfarelsernas natur. Ofta möter vi de hedniska filosofernas tankegods i deras ideer om de psykologiska mekanismerna bakom villfarelsers uppkomst.

Vi tar ett stort skutt långt fram i tiden, från Augustinus till den epok då doktrinen om uppenbarelsen på allvar börjar förlora sin makt över det filosofiska tänkanedet. Den franske teologen Antoine Arnauld (1612 –1694) skrev, tillsammans med kollegan Pierre Nicole, en berömd bok med titeln »Logik, eller konsten att tänka», som utkom i Paris 1662. Den innehåller förstas beskrivningar av villkoren för rätt iakttagelse och rätta slutsatser, men också diskussioner av villfarelser och deras psykologiska orsaker.

Arnauld beskriver villfarelsers allmänna orsaker så här:

När vi allmänt betraktar våra villfarelsers orsaker, tycks det att man kan hänföra dem till två grundtyper: en inre, som är en oordning i viljan, vilken stör och förvirrar omdömet, samt en yttre, som hänför sig till de föremål man bedömer, och som bedrar vårt förstånd med ett falskt sken. Fastän dessa två typer av orsaker nästan alltid är förenade i det enskilda fallet så finns det inte desto mindre vissa villfarelser i vilka den ena typen framträder mer än den andra. Därför ska vi behandla dem var för sig.

Logik, p. 252.)

Därefter övergår Arnauld till att redogöra för de inre orsakerna till villfarelse. Han gör det under rubriken »Egenkärlekens, intressets och passionens sofismer.».

Om man omsorgsfullt granskar det som vanligtvis binder mänskorna mer vid en åsikt än vid en annan, så finner man att det inte är sanningens lyskraft och skälens styrka, utan något egenkärlekens, intressets eller passionens band. Detta band är vikten som bestämmer balansen, och som driver oss till avgörande i de flesta av våra tvivel. Det är detta som starkast påverkar oss att upphöra tänka. Vi bedömer inte tingen efter vad de i sig själva är, utan efter deras förhållanden till oss själva: sanningen och nyttan är bara samma sak för oss.

(Logik, p. 252.)

Efter detta läskskott fortsätter den gamle jansenisten med en tung salva riktad mot egenkärleken och passionen:

Men denna typ av villfarelse blir ännu lättare att iaktta när det sker förändringar i passionerna, ty även om alla ting är oförändrade så tycks det likväl för dem som rörs av en ny passion att förändringen, som bara skett i deras hjärtan, har ändrat alla de yttre ting som har något samband med denna. Hur ofta ser man inte folk som inte längre kan erkänna någon god egenskap – varken naturlig eller förvärvad – hos dem mot vilka de fattat motvilja, eller hos dem vilka på något sätt kommer i vägen för deras känslor, begär eller intressen. Detta räcker för att i deras ögon med en gång bli fräck, högmodig, okunnig, utan tro, utan heder eller samvete.

Deras tillgivenhet och deras begär är inte mer berättigade eller hovsamma än deras hat. Om de älskar någon, är han fri från varje slags fel. Allt de önskar är tillbörligt och lätt, men allt som de inte önskar sig är otillbörligt och omöjligt. Detta utan att de kan ge något som helst skäl för alla dessa omdömen, annat än själva passionen som behärskar dem. Inte så att de medvetet utför den formella slutsatsen: jag älskar honom, alltså är han den bästa människan på jorden, eller: jag hatar honom, alltså är han en obetydlig person – men de utför tanken på något sätt i sina hjärtan. Det är därför man kan kalla detta slags förvillelser sofismer eller hjärtats villfarelser. De består i att man överför sina passioner till deras föremål, och i att man antar att tingen är som vi önskar att de ska vara.

(Logik, pp. 253–254.)

Liksom andra kristna teologer antar Arnauld att den i syndafallet fördärvade viljan är alla villfarelsers yttersta grund. Denna onda vilja ger

upphov till en övermäktig och syndfull egenkärlek, som blir den direkta orsaken till våra misstag och förvillelser. Arnauld arbetar egentligen endast med denna tankegång som psykologisk förklaring av villfarelsers uppkomst, men hans sätt att utföra den saknar inte intresse. Han pekar på hur våra begär, känslor och värderingar förskjuts (med modern psykologisk terminologi: projicieras) ut på den yttre verkligheten, med följderna att vi upplever att ting och människor verkligen »har» de egenskaper vi tillägger dem på grund av våra känslor. Vi kommer att möta denna viktiga tanke på andra håll, och den är för övrigt en betydelsefull sats i vår varseblivningspsykologi av i dag.

I textens fortsättning beskriver Arnauld en rad olika yttringar av egenkärleken, och han uppehåller sig bland annat utförligt vid lärda mäns benägenhet att falla offer för villfarelser, – på grund av avund och ondsinhet som leder till motsägelselusta och förföljelsebegär. Det förefaller nästan som om han menar att ju mer begåvad och lärd man är, desto lättare hemfaller man åt villfarelser. Tanken är inte ovanlig bland filosofer (och teologer); de klagar ofta just över sina yrkesbröders bristande vilja att godta eller ens förnuftigt diskutera andra ideer än sina egna. Vi ska för övrigt strax se att Arnaulds klagan hade en högst personlig bakgrund.

Med Arnauld är vi framme vid slutet på den epok då kristendomen dominerat filosofin. Även om många av de tänkare som efter denna tid bestämt utvecklingen inom filosofin bekände sig till kristendomen var deras bemödanden inte bundna och kringskurna av läran om uppenbarelse och andra trosförutsättningar.

4. Rationalisterna och villfarelsens problem. Descartes och Malebranche

Under sextonhundratalet uppstod en filosofisk riktning som kom att få stor betydelse för filosofins frigörelse från den kristna trons inflytande. Den kallas rationalismen (av latinets *ratio*: förnuft), eftersom dess företrädare betonade det logiska tänkandet som kunskapskälla, och antog att det fanns en säker och viss kunskap som hade sin grund i ideer vilka fanns medfött givna i människans förnuft.

Den förste företrädaren för denna filosofiska skola var fransmannen René Descartes (1596–1649).

Han började med att kasta *alla* givna förutsättningar och antaganden

överbord: det ovillkorliga tvivlets princip. Men upptäckte att han inte kunde betvivla sin egen existens som tänkande varelse. Jag tänker, alltså är jag till: denna idé framträder med klarhet och tydlighet, då måste den vara sann.

Descartes antog nu att ideer som utmärker sig för klarhet och tydlighet måste vara sanna. Till dessa av omvärldsupplevelsen oberoende ideer – som således representerar sann och tillförlitlig kunskap – hör idén om Guds existens, och ideer inom matematikens och geometriens områden.

Descartes trodde emellertid ingalunda att alla tankar (eller, för att antyda ett mer allmänt begrepp: psykiska innehåll) har sin grund i medfödda ideer. Han antog att det finns tre källor till kunskap, nämligen förnuftet (latin: *ratio* eller *intellectio*), som innehåller medfödda idéer, samt föreställandet (latin: *imaginatio*) eller förmågan att i medvetandet framställa ting och händelser som ej är närvarande för sinnena i nuet, och slutligen varseblivningen av yttervärlden (latin: *sensus*), som är källan till de flesta av våra ideer. Ideer som härrör ur *imaginatio* och *sensus* är emellertid enligt Descartes alltid otillförlitliga och kan i bästa fall bara skänka begränsad och oklar kunskap.

Hur förklarar nu Descartes uppkomsten av villfarelser? Vi finner hos honom åtminstone tre olika typer av tankegångar.

1) Enligt hans mening består själen av två grundläggande förmågheter, förnuftet och viljan. Alla själsliga skeenden kan tillordnas en av dessa och deras funktioner. Han räknar till exempel affekter och passioner till förnuftet – de är ett slags tankar.

Nu innebär påståenden och slutsatser (i vilka man antar något vara sant eller falskt) alltid viljeakter. Varje idé som framträder i medvetandet kan man godta som sann eller förkasta som falsk genom en viljeakt. Villfarelser uppstår när viljan medverkar till att man godtar ideer som inte är klara och tydliga. De *kan* vara sanna men är det ofta inte, och därför måste man ofta avhålla sig från att fälla omdömen, vill säga, från att bejaka påståenden som är baserade på oklara och otydliga idéer.

Tanken om försanthållandet som beroende av en viljeakt har vi redan mött hos Augustinus.

2) Vi känner också igen nästa tankegång: den handlar nämligen om passionernas farliga inflytande.

Enligt Descartes är passionerna, som nämnats, tankar eller ideer som har sina orsaker i kroppsliga skeenden. Han ställer passionerna, som »passivt» erfars, mot viljeakterna, som har en aktiv karaktär. Kampen

mellan viljan och passionerna är en viktig aspekt av Descartes' moral-psykologiska spekulationer. Emellertid framhåller han också att passionerna för till villfarelser, exempelvis i sin skrift om passionerna, där han om vreden säger att den – som alla andra passioner – är nyttig och livsbefrämjande till en viss grad, men att överdrifter är skadliga, bland annat därför att de åstadkommer att »omdömeskraften grumlas» (Passionerna. § 203).

3) Utan att närmare anknyta till dessa allmänna betraktelser nämner Descartes vissa konkreta psykologiska omständigheter som bidrar till att orsaka och underhålla villfarelser. Tre av dem är värda noteras:

a/ Vi har en stark benägenhet att bevara oriktiga föreställningar som vi förvärvat under barndomen, innan det logiska tänkandet är fullt utvecklats. I barndomen trodde vi att stjärnorna var små ljuspunkter, men i vuxen ålder lärde vi oss av astronomerna att de är mycket stora. Trots detta håller vi innerst inne fast vid vår barndoms uppfattning. (Filosofins principer, §§ 71–72.)

Vi ska se att denna tankegång kommer att spela stor roll på olika håll, och tillmätas en helt annan räckvidd än den Descartes antyder i sitt något bizarra exempel med stjärnornas storlek. Vi möter den exempelvis hos Locke, och – mycket senare – hos Freud, som ger den ett mycket speciellt och betydelsefullt innehåll.

b/ En annan orsak bakom villfarelser är att vårt förnuft lätt uttrötts och inte kan fasthålla invecklade och abstrakta ideer med tillräcklig ut hållighet för att forma dem så att de blir klara och tydliga. Helt abstrakta ideer som inte kan åskådliggöras i fantasibilder är svårast att arbeta med. Här leds vi lätt in i villfarelser. (Filosofins principer, § 73.)

c/ Många villfarelser åstadkoms av att vi fäster våra ideer vid ord som inte ger rättvisande uttryck åt dem. Alla människor är mer benägna att uppmärksamma orden som sådana än de tankar de hänför sig till, och så uppstår resonemang som bara blir »lekar med ord», utan att klara och tydliga ideer förknippas med orden. Därför accepterar man ofta påståenden som man inte begriper, fastän man tror att man gör det.

Dessa tankar snuddar vid de språkfilosofiska och språkpsykologiska frågor som spelar så stor roll i modern filosofi och semiotik.

Descartes har egentligen inte mer av vikt att säga oss om villfarelsens psykologi. Inte mycket till omfånget; han gjorde inga försök att skapa en uttömmande bild av detta ämne.

Den av Descartes inspirerade teologen och filosofen Nicole Malebranche (1638–1715) kan vi emellertid tacka för ett av de mest ambi-

tiösa och intressanta försöken att teckna en helhetsbild av den mänskliga villfarelsen och dess orsaker som överhuvud existerar.

Som ung teolog upplevde Malebranche ett starkt missnöje med den skolastiska filosofi som fortfarande bedrevs inom teologins ram, och han började studera Augustinus. Av en slump kom han i kontakt med några skrifter av Descartes, och påverkad av dennes filosofi skrev han ett stort arbete, »Sökandet efter sanningen». Dess första del kom ut år 1674. Här finner vi en descartianskt färgad filosofi med teologiska förtecken. Malebranche är starkt inriktad på villfarelsens problem.

Villfarelsen är naturligtvis – för teologen Malebranche – främst villfarelsen i religionssaker, otron eller kätteriet, men han är inte bara teolog utan också filosof. Därför behandlar han i sitt arbete alla typer av villfarelser från filosofiska och psykologiska synvinklar som visserligen är inordnade under den övergripande teologiska ramen men ej färgade av denna. Boken är full av skarpsinniga psykologiska iakttagelser och antaganden.

Som filosof övertar Malebranche rationalismen från Descartes, vilket betyder att han antar att förnuftet är den enda källan till sann kunskap. Samtidigt omformar han – som teolog – läran om de i förnuftet medfött givna ideerna till att innebära att de i sista hand är ingivna av Gud, all kunskaps källa. Den sanna kunskap vi kan erfa i de medfödda ideerna innebär således ett skådande av dem i Gud.

När det gäller villfarelsers yttersta orsaker tar Malebranche upp den tankelinje vi mött hos Augustinus och Descartes: omdömen och slutsatser är beroende av viljeakter, och alla villfarelser är i sista hand orsakade av viljans fördärv i syndafallet. Detta gäller således även för vardagliga och banala misstag som kan anses betydelselösa för själens möjligheter till frälsning.

Liksom Descartes antar Malebranche att själen har tre källor till kunskap: det *rena förståndet*, som kan framställa helt abstrakta ideer, *imaginationen* eller fantasin, som kan skapa åskådliga föreställningar om sådant som ej är för sinnena närvarande, och *sinnena*, som orsakar de ideer vi numera kallar varseblivningar, alltså intryck av ting och skeenden som föreligger just nu.

Böjelser och passioner åstadkommer falska ljus i våra själar, och detta är en viktig orsak till villfarelsers uppkomst. Därför beskriver Malebranche fem slags villfarelser: förnuftets, imaginationens, sinnenas, böjelsernas och passionernas. Låt oss se efter vad han har att säga.

1. *Sinnenas villfarelser*

Malebranche börjar med att diskutera några kända sinnesvillor, – de där som innebär att man uppfattar storlek och proportioner hos tingen på ett oriktigt sätt. Hans överväganden för in honom på ett intressant allmänt resonemang om varseblivningens natur: Den kunskap om yttervärlden som våra sinnen ger oss är alltid *relativ*, alltid *relaterad*. Den är beroende av de totalsammanhang i vilka ting och skeenden upplevs, och av vårt eget läge och våra egna omständigheter. Detta gäller för upplevelse av storlek, form, avstånd, rörelse med mera. Malebranche understryker att vi aldrig kan veta hela sanningen om ett ting, utan att försynen ordnat det så att vi bara kan få veta det vi behöver veta för att säkra vår anpassning till omvärldens villkor.

Från en annan synpunkt framgår också varseblivningarnas relativitet därav att olika människor uppfattar tingen på olika sätt, därför att kroppsstruktur och sinnesorgan är olika skapta från mänska till mänska. Denna relativism finner vi också när vi ser att olika människor har olika intressen och olika värderingar som gör att de uppfattar tingen på olika sätt. Smaken varierar beträffande färger, mat, musik osv.

Här finner vi således tre viktiga tankegångar, som berör a/ problemet att alla element i varseblivningsfältet ömsesidigt påverkar varandra, b/ problemet att vi alltid iakttar något från en bestämd och begränsad betraktningsspunkt, c/ det differentialpsykologiska problem som gäller att människor skiljer sig åt i sätt att varsebli, uppfatta och värdera på grund av olikheter i anatomiska och fysiologiska egenskaper. Vi känner för övrigt igen en del av Malebranches argument från de antika skeptikerna.

Han drar slutsatsen att den kunskap om yttervärlden som vi erhåller genom sinnena alltid är begränsad, subjektiv, oklar och otillförlitlig.

2. *Imaginationens villfarelser*

Imaginationen betyder för Malebranche främst föreställandets förmåga, vill säga förmågan att med hjälp av symboler (ord eller föreställningsbilder) i medvetandet framställa sådant som ej är närvarande för sinnen. Han använder emellertid också ordet i en mer speciell betydelse, som beteckning på ett okritiskt och verklighetsfrämmande tänkande, alltså närmast vad vi brukar kalla »fantiserande».

Vi kan här urskilja några tankegångar värda nämnas.

Malebranche betonar skillnader människor emellan i imagination (här i den allmänna betydelsen av föreställande, tankeförmåga). Bland annat anser han att kvinnor är mindre förmögna till abstrakt tänkande än män, därför att deras imagination lättare tar sig uttryck i ologiskt fantiserande. Förmåga till adekvat imagination varierar också med åldern; barn och åldringar är underlägsna den vuxne, av fysiologiska skäl.

Här berör han således åter *differentialpsykologiska* perspektiv, men han anmärker också att det finns betydelsefulla *socialpsykologiska* orsaker till skillnader i tänkesätt och till benägenhet att falla offer för villfarelser. Här syftar han tydligen inte främst på imaginationens förmåga som sådan, utan på dess innehåll, så som det bestäms av seder, bruk och enskilda erfarenheter:

Det finns en mängd orsaker, som man skulle kunna kalla moraliska, till de förändringar som uppträder i folks föreställningsvärldar: deras olika livsvillkor och olika sysselsättningar, kort sagt, olika livsstilar. Dessa måste man ta i beaktande, eftersom sådana förhållanden, och förändringar i dem, orsakar ett nästan oräkneligt antal villfarelser, då varje person bedömer tingen i relation till sina egna livsvillkor.

(Sökandet efter sanningen, I, p. 275.)

På samma sätt som varje varseblivning sker från en bestämd »*geografisk*» position som begränsar och vinklar dess innehåll, sker varje uppfattning och varje värdering utifrån en bestämd *social* och *ekonomisk* position som orsakar avgränsningar och skevheter i perspektiven.

I detta sammanhang understryker Malebranche att lärda män i särskilt hög grad faller offer för villfarelser, på grund av för mycket bokläsande som belamrar själen med onödigt bråte, och oförmåga till abstrakt tänkande, auktoritetstro, klåfingrig uppfinnarlusta, högmod och envishet.

Hans bittra betraktelser över detta ämne kan ha varit inspirerade av hans bråk med Arnauld. Denne hade till en början beskyddat den yngre kollegan, men år 1680 öppnade de två gudsmännen en fruktansvärd polemik. Den handlade först om den gudomliga nådens natur men kom sedan att gälla alla möjliga teologiska och filosofiska frågor. Grälet var sällsynt giftigt och fyllt av ömsesidiga beskyllningar för dumhet, illvilja och galenskap. Atskilliga år efter Arnaulds död publicerade Malebranche häftiga angrepp på hans åsikter.

Det är dock inte bara lärda män som är benägna för villfarelse: Malebranche beskriver olika karaktärstyper som inte är särskilt benägna att söka sanningen, bland annat de lata och ytliga andarna, och de som är förvekligade och bara är intresserade av sinnenas njutningar.

I samband med dessa överväganden om olika socialpsykologiska och karaktärpsykologiska faktorer bakom villfarelsers förekomst uppmärksammar Malebranche en viktig orsak till deras uppkomst och utbredning. Han beskriver något som han kallar »de starka fantasiernas smittsamma kommunikation».

Imaginationens förmåga – här snarast i betydelsen av fantasin, det lössläppta och orealistiska tänkandet – är av olika styrka hos olika människor. Några har en stark fantasi, och de kan därför lätt föreställa sig allehanda osannolika och överkliga ting. De blir »visionärer». Sådana människor har ibland en egenartad förmåga att överföra sina fantasier till andra, på grund av den övertalningskraft som ligger i deras tal, mimik och åtbörder. Lättast att påverka är naturligtvis i sin tur de som har en livlig fantasi, kanske utan att själva ha förmågan att påverka andra – med andra ord, de passiva fantasterna.

Här finner vi således ett utkast till en suggestionens och övertalningens psykologi. Malebranche framkastar en teori med religiösa förtecken för att förklara suggestibilitetens orsaker. Gud har ingett människorna vissa sociala böjelser för att deras samhällen ska kunna hålla samman. Tyvärr räcker inte den av Gud ingivna välviljan för nästan för att bevara människornas samhällsbildningar, och därför har han också ingett dem benägenheten att imitera dem de umgås med och godta deras åsikter och värderingar. Men framför allt har människan fått förmåga till inkännande i andras känslor och upplevelser, till empati.

Denna förmåga till empati är grundläggande för människans existens som social varelse:

När en mänska inte äger denna cerebrala disposition att inträda i våra känslor och våra passioner, är han till sin natur oförmögen att förena sig med oss och bilda en kropp tillsammans med oss. Han liknar de till formen oregelbundna stenar som inte kan finna sin plats i någon byggnad eftersom de inte passar ihop med de andra.

(Sökandet efter sanningen, I, p. 321.)

Det är således denna prisvärda och outhärliga förmåga till empati som missbrukas av visionärer och svärmare vilka äger en alltför stark fantasi och övertalningsförmåga.

3. Förståndets villfarelser

Malebranche för här några mer allmänna kunskapsteoretiska resonemang, och tre punkter ur hans diskussion kan vara värda nämnas:

a/ Mänskans förstånd är begränsat. Även det minsta ting har en oändlig mängd relationer till allt och alla, men förståndet kan bara fasthålla ett litet fåtal ideer åt gången. Därför kan vi aldrig uppfatta ett tings alla olika sidor. Man ser några få sidor av ett ting eller ett skeende, och tror sig ha en uttömmande bild, – därav kommer många villfarelser.

b/ All kunskap går ut på iakttagelse av likheter och skillnader. Uppmärksammandet av skillnader tröttnar fort själen, och därför kan vi för det mesta bara urskilja grova skillnader mellan tingen. Detta leder till att vi ofta generaliserar på ett oberättigat sätt. Något som sker inte bara vid betraktande av tingen, utan också i frågor som rör moral och värderingar. Man är benägen tro att alla som bor i en viss trakt, eller har ett visst yrke, osv., har samma egenskaper. Om man har träffat en engelsman tror man gärna att alla engelsmän är likadana som denne.

c/ Mänskornas ostadiga vilja driver uppmärksamheten att hoppa hit och dit, och de flesta människor saknar den uthållighet som är nödvändig om man ska kunna befria sig från sina villfarelser, genom grundlig eftertanke.

4. Böjelserna och villfarelsen

Malebranche indelar mänskans drivkrafter i böjelser och passioner. Indelningen hänger samman med antagandet att mänskan har en immateriell själ som är knuten till kroppen. Böjelserna är allmänna rörelser hos viljan, och de tillhör därför helt och hållet den okroppsliga själen, – medan däremot passionerna är själsrörelser som har sin grund i kroppsliga skeenden.

Enligt Malebranche finns det tre allmänna böjelser, ur vilka de speciella böjelserna kan härledas. De tre är: böjelsen för det goda, böjelsen för självbevarelse och kärleken till nästan.

a/ Vad gäller böjelsen för *det goda* menar Malebranche att mänskan ständigt söker efter en obegränsad lycka, ett obetingat gott. Eftersom hon i sinnenas värld inte kan finna annat än en begränsad och villkorlig lycka jagar hennes vilja alltid vidare, aldrig verkligt tillfredsställd.

Detta skapar en specifik mänsklig obeständighet och bristande uthållighet i allt hon gör – och inte minst i sökandet efter sanningen. Ofta tar detta sig uttryck i en överdriven nyfikenhet, en svaghet för det nya och ovanliga – som man (förgäves) väntar sig en slutgiltig lyckoupplevelse av. På detta sätt fångas man i villfarelsernas nät.

b/ Bøjelsen för *själbevarelse* har enligt Malebranche två olika förgreningar. Den ena är kärleken till *sitt vara*, vilken för honom betyder en strävan efter en ständigt alltmer expanderande existens, efter makt, inflytande och ära osv.

Allt som ger oss försteg framför andra, som ger oss makt, inflytande och oberoende, exempelvis rikedom, kunskap, ära, anseende och värdigheter, jagar vi. Denna jakt leder in i villfarelsen. Värdigheter och rikedomar korrumpierar. De kommer oss att tro att vi vet bäst (även om våra kunskaper och insikter är dåliga) bara därför att vi har inflytande, och för att vi blir smickrade att tro att vi har rätt.

Den andra typen av bøjelse för självbevarelse är strävan efter *lust*, och denna strävan är en verkligen farlig källa till villfarelse.

När våra lustupplevelser är starka, när våra känslor är livliga, kan vi ej inse ens de enklaste sanningar, och vi kan ej komma överens om ens de enklaste begrepp, om de inte hänför sig till något mycket påtagligt. När våra lustupplevelser är måttligt starka kan vi inse några enkla och lättbegripliga sanningar, men endast när vi helt befriar oss från lust och känslor har vi möjligen förmåga att med lätthet upptäcka de mest abstrakta sanningarna, och de som är mest svåra att få insikt i.

(Sökandet efter sanningen, II, p. 88.)

c/ Den tredje allmänna bøjelsen slutligen, kärleken till nästan, innehåller tyvärr också fällor. Vänskapen får oss lätt att godta våra vänners tankar även när de är oklara och oriktiga. Med falskt beröm lurar vi ofta våra vänner att hålla fast vid sina misstag och förvillelser. Smicker är farligt. Även sina vänner ska man säga sanningen och ej godta deras villfarelser och fel, säger den förståndige Malebranche.

5. *Passionerna och villfarelserna*

Passionerna, som alltså är begär och känslor orsakade av kroppsliga skeenden, är enligt Malebranche de *verkligt betydelsefulla källorna* till villfarelser. I de omdömen som väcker passioner till liv är det sanna

och det falska blandat, säger han, men i de omdömen som passionerna i sin tur orsakar upplöses det sanna och det falska bevaras. Passionerna leder till villfarelser därför att de eldar fantasin, och därför att de rättfärdigar sig med felaktiga omdömen, som i sin tur ytterligare ökar passionernas styrka.

De leder till villfarelser bland annat därför att de lockar oss tro att de känslor vi upplever inför människor och ting orsakas av verkliga egenskaper hos dessa. Vi upplever att en mänska vi tycker illa om verkligen har egenskapen att vara »avskyvärd» någonstans på eller under sitt skinn. Vi känner igen tanken från Arnaulds betraktelser.

Värre är att vi så lätt lockas att generalisera från de omdömen våra passioner förleder oss till. Våra vänners vännar är alla bra människor, men våra fienders vännar måste alla vara uslingar. Kanske till och med våra fienders grannar, bara på grund av grannskapet.

Intressant nog sysselsätter sig Malebranche inte bara med våra villfarelser i upplevelsen av andra utan också med sådana som gäller upplevelsen av oss själva. Passionerna skapar ofta falsk självöverskattning eftersom de lockar oss att generalisera utifrån någon tillgång eller någon styrka vi har. Då uppstår högmod och oberättigad stolthet. Det motsatta kan också äga rum, om en person på grund av någon enstaka svaghet generaliserar och grips av en orealistisk ödmjukhet och ett oberättigat missmod.

Men inte nog därmed: den högmodige och stolte framkallar ofta genom sin framtoning och sina poser en ödmjukhet och en beundran som han inte förtjänar. Särskilt benägna för att påverkas på detta sätt är de som är benägna för att underskatta sig själva, och då grips den högmodige i sin tur ofta av förakt och nedlåtenhet, och hans falska jaggbild förstärks ytterligare.

Till sist ska vi framhålla att Malebranche betonar att de passioner som mest skadar förnuftets verksamhet är de som orsakas av det vi *upplever som ont*. Frukten att uppleva fysisk och psykisk smärta är den mest ödesdigra drivkraften i villfarelsens psykologiska dynamik.

När fruktan och hat sammansvär sig för att bedra förnuftet, något som är ytterst vanligt, så finns det inga omdömen som är så orättvisa och underliga att man inte kan fälla och underhålla dem med en orubblig envishet. Orsaken till detta är att detta livets onda mer livligt rör själen än det goda. Smärtans känsla är starkare än lustens.

(Sökandet efter sanningen, II, pp. 237–238.)

Hat och fruktan är därför de mest varaktiga, våldsamma och orättvisa passionerna av alla, slutar Malebranche. Denna tankegång kommer igen på framskjuten plats i modern dynamisk psykologi.

Detta axplock ur »Sökandet efter sanningen» kan kanske ge en antydan om bredden i Malebranches diskussion av villfarelsens psykologi. Knappast någon filosof har förmått samla och utförligt presentera så många värdefulla och slående iakttagelser. Ingen av de andra företrädarna för rationalismen åstadkom något tillnärmelsevis likvärdigt. Därför kan vi lämna Spinozas serafiska abstraktioner åt sidan, och likaledes de funderingar kring temat som framfördes av den geniale matematikern och filosofen Gottfried Leibniz. I hans stora arbete om den mänskliga kunskapen (»Nouveaux essais sur l'entendement humain») finner vi en kort diskussion av villfarelsepsykologin, men den har han till största delen kopierat från sin filosofiske motståndare empiristen Locke. Större var inte hans intresse för villfarelsens problem.

5. Den filosofiska empirismen och villfarelseproblemet. Francis Bacon och John Locke

Rationalisterna hade stor tilltro till förståndets förmåga att skapa kunskap. De ansåg att det i och för sig innehåller kunskap – i form av medfödda ideer – och att det kan skapa kunskap genom logiskt tänkande, oberoende av erfarenheten. De inspirerades till dessa tankegångar bland annat genom ett flitigt studium av matematiken och geometrin, inom vilka områden många av dem gjorde betydande upptäckter.

Deras uppfattning kom emellertid snart att bestridas av företrädarna för en annan filosofisk riktning, empirismen. Empiristerna menade att endast erfarenheten, upplevelsen av omvärlden, kan skapa kunskap. Därför avvisade de tanken att det fanns medfödda ideer i det mänskliga förnuftet.

Deras åsikter ledde dem till att betona iakttagelsen av naturen som källa till kunskap, och därigenom kom de att påverka utvecklingen av naturvetenskapernas metoder och målsättningar, så som vi i dag förstår dem. De insåg att herraväldet över naturen inte kan bygga på lösa spekulationer utan på experiment och systematiska undersökningar som kan ge oss insikt i naturens lagar.

En av de första som till fullo förstod detta var den engelska filosofen och statsmannen Francis Bacon (1561–1626). Han profeterade om en

ny tidsålder, då kunskap byggd på iakttagelse och induktion (slutledningar utifrån erfarenheten) skulle skapa helt nya livsvillkor för mänskan.

I sitt arbete »Novum organum» (latin: det nya verktyget) försökte han fastställa grunderna för en förutsättningslös och systematisk naturvetenskaplig metodik.

I den första delen av »Novum organum», som bär den magnifika titeln »Pars destruens» (den förstörande delen) tar han itu med de fördomar som enligt hans mening främst hindrar en sund utveckling inom vetenskaperna. Det avsnitt i »Pars destruens» där han beskriver de fyra viktigaste slagen av fördomar hos mänskan hör till de mest berömda texterna om villfarelsen i filosofins historia.

Bacon använder ett egenartat bildspråk, han kallar de fyra typerna »stammens», »hållans», »torgets» och »teaterns» fördomar.

1. *Stammens fördomar*

Stammens fördomar har sin grund i den mänskliga naturen, i själva människornas släkte som sådant. Ty det är oriktigt att mänskans sinne är alltings mått. Snarare är det så att alla sinnen och förståndets uppfattningar formas i enlighet med mänskans natur och inte efter världens natur. Mänskans förstånd liknar en spegel med ojämn yta som möter tingens strålar, och spegelns natur hopblandas med dessa och förvränger dem och förorenar dem.

(Novum organum, bok I, art. 41.)

Med dessa ord börjar Bacons beskrivning av sammens fördomar. De pekar helt allmänt på den mänskliga kunskapsförmågans specifikt mänskliga, begränsade och ensidiga karaktär, – tankegångar vi känner igen från bland annat de antika skeptikerna. I fortsättningen beskriver emellertid Bacon sammens fördomar också några specifika svagheter och tendenser till missgrepp som han anser ligga nära till hands hos alla människor eftersom de är betingade av släktets egenart.

a/ I enlighet med sin natur förutsätter förståndet lätt en större regelmässighet hos tingen och större likheter mellan tingen än det egentligen vid närmare iakttagelse och eftertanke kan finna. Det vill säga: vi har en allmän tendens att jämföra och generalisera för mycket.

b/ Vi hindras från att förutsättningslöst betrakta tingen eftersom vi vid iakttagelsen blandar in det vi förut accepterat som sant och därför hänger fast vid. Man vill att det nya ska stämma med invanda synsätt,

antingen för att dessa av gammalt är godtagna eller därför att de faller förståndet i smaken. Något som tyvärr inte bara gäller inom vidskepelens och fördomarnas områden: denna benägenhet smyger sig också in i naturvetenskaperna och filosofien.

c/ Under omständigheter kan emellertid också det motsatta inträffa: själen blir mest berörd av det som plötsligt och oväntat skakar och genomtränger den, och fantasin fylls med detta och hetsar upp sig. Då ska allt annat på något sätt bringas att stämma med det som upptar oss. När känsla och fantasi råkar röras alltför starkt skapar man sig falska anledningar till att anpassa sina insikter i stort till det som blir känslomässigt laddat.

d) Mänskoanden är intet rent ljus, utan den är underkastad inflytande från viljan och känslan. Detta skapar de där »vetenskaperna för allt vad man vill», ty det som man helst vill hålla för sant tror man lättast. Därför avvisar själen det svåra, eftersom den saknar tålmod till undersökning. Förkastar det begränsade och måttfulla, eftersom detta inskränker hoppet. Förkastar, av vidskepelse, det högre i naturen, och av högmod och förmätenhet erfarenhetens ljus, – så att det ej må synas som om anden sysselsätter sig med det obetydliga och tillfälliga. Avvisar slutligen det som förefaller sällsamt, på grund av flertalets meningar.

(Novum organum, bok 1, art. 49.)

Här finner vi en rad motiv som motverkar strävan efter sanningen: lättja, högmod, hänsyn till andras åsikter, och motvilja mot sådant som påverkar optimism och självtillit.

e) Det största hindret, och den viktigaste orsaken till villfarelse drabbar förståndet på grund av sinnenas häpnad och förvirring. Allt som direkt påverkar sinnen ställs framför det som inte omedelbart upplevs. Därför upphör iakttagelsen med synen, och de osynliga tingens blir knappast eller ej uppmärksammade.

(Novum organum, bok 1, art. 50.)

Med detta menar Bacon tydligen att vi av naturen är så omedelbart engagerade i våra sinnesintryck att vi hindras från fri och kritisk eftertanke över det iakttagna. Vi är benägna att hålla oss till tingens yta, och förmår därför inte dra slutsatser om »skeendena bakom tingen», – om orsakskedjor och lagbundenheter som iakttagelsen som sådan inte skänker insikt i.

f/ Men, man kan också falla i den motsatta fällan genom att teoretisera för mycket, utan sammanhang med det observerade. En vanlig avart av teoretiserande har sina rötter i benägenheten att uppfatta det föränderliga som oföränderligt. Man ska inte inrikta sig på tingens former utan på skeendenas mönster, säger Bacon. Man ska iaktta tingens förvandlingar och inte deras stillastående gestalter, så som vi är benägna fixera dem. Hans krav på »förloppsanalyser» som nyckel till insikt klingar överraskande modernt.

2. Hålans fördomar

Hålans fördomar är de som har sina rötter i den enskilde individens psykiska särdrag, vare sig de har sin grund i anatomiska och fysiologiska faktorer eller är orsakade av uppfostran, vana eller livets tillfälligheter.

Bacon anknyter här till vad han sagt om släktets fördomar. De flesta av hans synpunkter gäller ju svårigheterna att gå en rättvisande balansgång mellan vissa naturgivna poler i kunskapsförvärvets process, – eller svårigheterna att växla mellan den på ett klokt sätt. Mellan att iaktta skillnader och att iaktta likheter. Mellan detaljstudium och försök att skapa helhetsbilder. Mellan den omedelbara kontakten med tingen i iakttagelsen och kritisk distans i eftertanken. Iakttagelse utan kritisk eftertanke är blind, men å andra sidan kan eftertanken urarta till tom spekulation om man inte ständigt har sina iakttagelser i minnet. Okritisk vördnad för gamla sanningar är lika farlig som okritisk fascination inför nyheter.

Bacons differentialpsykologiska överväganden går ut på att enskilda individer – av skäl som han ej ger sig på att försöka utröna – är benägna att avvika från balanslägena i de olika dimensionerna. Den ene si och den andre så. För att använda en modern term: vi har alla olika »kognitiva stilar» som präglas av varierande tendenser att gå mot ytterligheter inom den ena eller andra dimensionen. Detta åstadkommer subjektiva och skeva perspektiv även inom det vetenskapliga tänkandet och påverkar detta på ett ogynnsamt sätt.

Han menar exempelvis att den största skillnaden mellan själarna i fråga om förutsättningar för att bedriva filosofi och vetenskap ligger i att många personer bäst och skickligast iakttar skillnader mellan ting och skeenden, andra däremot likheter mellan dem. Båda arterna av be-

gåvningar råkar lätt ut för att överdriva det synsätt som de har mest anlag för.

Samma sak gäller för den svåra konsten att balansera mellan eller växla mellan detaljstudium och överblick eller helhetssyn:

Betraktande av naturens och tingens enskilda, enkla beståndsdelar hämmar och försvagar förståndet, men betraktande av naturen och tingen i deras sammansatthet dövar och upplöser det. Detta ser vi tydligast när vi jämför Leukippos' och Demokritos' skola (dvs. den antika atomläran. Övers. anm.) med andra system. De förra stannar i så hög grad vid de enskilda tingen att de lämnar naturskeendenas helheter obeaktade. De övriga betraktar dessa med en sådan förundran att de inte förmår nå fram till naturens enkelhet (så som den avslöjar sig i de enskilda, osammansatta tingen).

(Novum organum, bok 1, art. 57.)

Därtill kommer att många forskare förlorar sig i beundran av forntiden, andra i kärlek till och studium av allt nytt. Få människor har sådant temperament att de kan hålla måtta, och varken bestrida det riktiga i gamla påståenden eller förakta det riktiga i de nyaste rönen. Man måste kunna bedöma en insikts eller åsikts värde oavsett dess ålder.

3. *Torget's fördomar*

Bacon understryker att torgets fördomar är de förtretligaste av alla. De sammanhänger med att människorna tror att orden är förståndets lydiga redskap, men ofta »vänder orden sin kraft mot anden», och därför har vetenskaperna ofta urartat till tomma och kraftlösa ordlekar.

Särskilt farliga är två slag av dessa fördomar:

a) Det finns ord som är (sken-)benämningar på ting som inte finns, – de är meningslösa termer. Likaväl som det finns ting och skeenden som det inte finns ord för så finns det ord som egentligen inte syftar på någonting, även om vi tror att de gör det.

b) Det finns också ord som hänför sig till något verkligt, men vars betydelse är så grumliga, dåligt avgränsade och fulla av glidningar att de knappast är användbara. Ord som »fuktighet», »tung» och »lätt» kan betyda snart sagt vad som helst. Orden med oklar och svävande referens till tingen är många, och åstadkommer en massa förvirring.

4. Teaterns fördomar

Teaterns fördomar är helt enkelt oriktiga vetenskapliga åsikter och felaktiga sätt att bedriva vetenskap. Det finns mängder av galna teorier, sekter och läror, och de liknar de fabler som framställs på teatern, – utspekulerade sagor som bättre tillfredsställer åhörarnas önskningar än sanna berättelser ur historien.

Teaterns fördomar är främst av tre slag, sådana som har sin orsak i överdrivet teoretiserande (s sofistiska fabler), de som uppstår när man nöjer sig med att observera och ej förmår bygga uppriktiga teorier (empiriska fördomar), och slutligen vidskepelsens fördomar, som består i att man blandar in sina religiösa åskådningar i vetenskapen.

Dessa fördomar är alltså egentligen de konkreta följderna av de särdrag och svagheter i människans psykiska utrustning som de första tre typerna av »fördomar» handlar om.

Avslutningsvis kan vi bara konstatera att Bacon främst var sysselsatt med de frågor som gällde konsten att på rätt sätt bedriva vetenskaplig forskning. De kunskapsteoretiska frågorna intresserade honom främst i den mån de berörde svårigheter kring naturvetenskapernas forskningsmetoder. Hans diskussion av fördomar och villfarelser är som synes också avgränsad utifrån detta syfte.

Nästa store engelske empirist, John Locke (1632-1704) var däremot i första hand kunskapsteoretiker och inte vetenskapsteoretiker. Han avvisade rationalisternas antaganden att det skulle finnas medfödda ideer i det mänskliga förnuftet. Människans förstånd är vid födseln som en tom skrivtavla som efterhand fylls med tecken utifrån, av erfarenheten. All kunskap har endast en enda källa: varseblivningen av omvärlden, och varseblivningen av inrepsykiska skeenden, vill säga de associationsförlopp som förbinder intryck utifrån i mönster.

I sitt stora kunskapsteoretiska arbete »En studie över det mänskliga förståndet» skrev Locke ett kapitel med titeln »Om felaktigt bejakande, eller villfarelse». Villfarelser beskriver han som följder av misstag i omdömet, – något som sker när man godtar det som inte är sant.

Locke menar att slutsatser ofta inte kan grundas på en absolut bindande bevisföring, och därför får vi för det mesta nöja oss med sannolikhetsbedömningar. Konsten är att skaffa sig bra underlag för sådana bedömningar, och använda det på rätt sätt.

Med tanke på just sannolikhetsbedömningarna och deras underlag kan man enligt Locke tala om fyra olika orsaker till villfarelse. Han be-

skriver således villfarelser orsakade av a) brist på underlag för bedömning, b) bristande förmåga att utnyttja underlag, c) bristande vilja att utnyttja underlag, och d) felaktiga sätt att använda underlag för slutsatser (dvs. oriktiga sannolikhetsbedömningar). Hans reflexioner stålas av en bister vältalighet.

1. Brist på underlag för bedömning

En stor del av mänskligheten saknar tid, krafter och praktiska möjligheter att skaffa sig kunskaper. Alla fattiga som trälrar och trälrar dag ut och dag in för att skaffa sig och de sina ett torftigt bröd saknar sådana möjligheter, på grund av »det naturliga och oföränderliga tingens tillstånd som råder i denna värld».

Vi kan inte vänta oss att en man som sliter och släpar livet igenom i tungt arbete ska känna till allt det som händer i världen, lika litet som en häst som oavbrutet körs fram och tillbaka på en smal och smutsig väg, bara från och till torget, ska kunna veta något om landets geografi.

(Om det mänskliga förståndet XX: 2)

Men det finns också andra som inte saknar medel och tid att skaffa sig böcker och läsa dem, eller på annat sätt skapa sig förutsättningar att rätt bedöma ting och förhållanden, – men de hindras från att söka sanningen av sina länders lagar, och av lagarnas väktare, som övervakar dem och ser till att de hålls i okunnighet. Detta händer i de länder vars styresmän är inriktade på att utbreda tro utan insikt, och där folket får svälja åsikter som man sväljer läkarens piller, utan att veta vad de innehåller eller hur de verkar.

Locke syftar tydligen på länder där religiösa åskådningar och politiska ideologier med våld påtvingas folk av statsmakten. Han betonar att de som råkar ut för sådant är ännu mer illa ute än de som på grund av fattigdom saknar möjligheter. De är verkligt förslavade och mer ofria än de senare.

2. Brist på förmåga att utnyttja underlag för bedömning

Det finns människor som inte är förmögna att genomföra en tankegång eller följa en beviskedja i sina huvuden. Det finns stora variationer i begåvning mänskorna emellan.

Att det finns skillnader i mänskors förståndsformåga tror jag ingen vill ifrågasätta som har talat med sina grannar, även om han aldrig varit i parlamentet eller på börsen å ena sidan, eller på fattighuset eller på Bedlam (känt dårhus i London) å den andra.

(Om det mänskliga förståndet, XX: 5)

Dumhet kan ha många olika orsaker som vi här inte behöver spekulera över, säger Locke. Vi får nöja oss med att slå fast att det råder stora skillnader i förstånd och formåga att resonera.

3. Brist på vilja att använda underlag för bedömning

Det finns många människor som av olika skäl vägrar skaffa sig kunskaper eller utnyttja de erfarenheter som bjuder sig.

Folks ivriga jagande efter njutning, eller ständiga slavande med affärer, upptar deras tankar på annat håll. Andra avhålls från allvarliga tankar av lättja och slöhet i största allmänhet, eller en särskild motvilja mot böcker, studier och eftertanke. Andra åter av fruktan att en opartisk undersökning inte skulle stödja de åsikter som bäst passar deras fördomar, livslägen och åsikter: de nöjer sig med att förlita sig på det som de finner bekvämt och på modet. – – –

Vi känner några män som inte vill läsa brev vilka kan antas innehålla dåliga nyheter. Många män vägrar föra böcker eller så mycket som tänka på sin egendom när de fruktar att deras affärer inte är i bästa ordning.

(Om det mänskliga förståndet, XX: 6.)

Inga av dessa synpunkter, om olika typer av känslomässiga motiv som ställer hinder i vägen för kunskaper och erfarenheter, är väl precis nya för oss. Vi noterar emellertid att Locke betonar människors benägenhet att vända sig bort från fakta som skulle kunna väcka otrygghet och olust till liv.

4. Att bedöma sannolikheter på ett oriktigt sätt

Felaktiga bedömningar av sannolikheter (som underlag för slutsatser) kan ske på olika sätt, och Locke nämner främst fyra källor till villfarelse som här gör sig gällande.

a/ Varje människa har »principer», vissa allmänna grundsatser och riktlinjer, och de påverkar sannolikhetsbedömningar. Locke understryker särskilt att i barndomen inlärd »sanningar» här spelar en ödesdiger roll:

Inget är vanligare än att barn från sina föräldrar, sköterskor eller andra personer i deras omgivning övertar åsikter, särskilt i religionssaker. När sådana åsikter väl en gång sugits in i deras såväl omisstänksamma som fördomsfria förstånd, och långsamt fastnat, är de till sist så fastnitade av fostran och sedvänja att det inte finns några som helst möjligheter att dra ut dem igen (vare sig de är sanna eller falska).

(Om det mänskliga förståndet, XX: 9.)

Man vördar sina äldsta åsikter som heliga ting, vägrar sätta dem i fråga och använder dem som måttstockar vid bedömning av allt annat.

b/ Nästa källa till villfarelse betingas av att man håller fast vid falska hypoteser. När vi gör detta fel avvisar vi inte fakta för gamla väl ingravade principers skull, men vi vägrar acceptera de sannolika och vettiga *förklaringarna* till skeendens natur och uppkomst.

Vem förmår, även under intryck av de mest bindande argument, beveka sig att med en gång avkläda sig alla sina gamla åsikter och sina anspråk på kunskap och lärdom (som man all sin tid arbetat hårt för att förvärva) och att ge sig ut helt naken, för att söka efter nya idéer? Alla argument som kan brukas förmår lika litet som vinden förmådde med den resande för att skilja honom från hans rock: han bara höll fast i den ännu hårdare.

(Om den mänskliga kunskapen, XX: 11.)

Det är alltså återigen inlärd och fastnitade åsikter och meningar som lömskt hindrar oss från att dra skäligen slutsatser om tingens egenskaper och orsaker.

c/ Och så kommer Locke till våra gamla vänner passionerna och böjelserna, och han beskriver vältaligt deras beklagansvärda följder:

Sannolikheten som strider mot mäns begär och förhärskande passioner möter samma öde. Låt aldrig så mycket sannolikhet tynga på ena sidan av en girig mans tänkande, och pengar på den andra: det är lätt att förutse vilken sida som kommer att väga tyngst. Jordiska själar motstår, liksom jordvallar, de starkaste kanonbatterier. Även om, kanske, någon enstaka

Villfarelsers bevekelsegrunder

gång styrkan av ett övertygande argument kan göra något intryck, så står de inte desto mindre fast, och stänger ute fienden sanningen, som skulle kunna oro dem eller ta dem till fånga.

(Om den mänskliga kunskapen, XX: 12.)

Enligt Locke finns det ett par vanliga knep som man tar till för att undvika goda skäl eller övertygande argument. Man kan exempelvis alltid hitta någon följd (av ett påstående) som verkar oklar eller motsägelsefull, eller så kan man säga ungefär så här; jag kan tyvärr inte alla argument som skulle kunna styrka min åsikt, men jag vet att de finns, och därför ger jag mig inte. »Även om jag är slagen så är det inte nödvändigt att jag ger mig, eftersom jag inte vet vilka styrkor som finns i reserv bakom mig.»

d/ Den fjärde orsaken till felbedömningar, – den som enligt Locke håller fler människor i okunnighet och villfarelse än alla andra orsaker tillsammans – är att man förlitar sig på och håller sig till de allmänt accepterade åsikterna. *Auktoritetstrons förbannelse* slår igenom i all mänsklig kunskapssträvan:

Hur många män finns det inte som ej har andra underlag för sina åsikter än sina yrkesbröders antal, lärdom eller förmodade ärlighet? Som om ärliga och boklärda män inte kunde missta sig, eller som om sanningar kunde fastställas genom omröstning bland massan. Likväl duger detta för de flesta män. En uppfattning har den vörndsvärda forntidens hallstämpel, den når mig försedd med gångna tiders pass, och därför kan jag tryggt ta mot den: andra män har varit och är av samma åsikt (för detta är allt som sägs), och därför är det skäligt att också jag omfattar den. Det kan vara mer försvarbart att kasta slant om sina åsikter än att välja dem utifrån sådana grunder.

(Om den mänskliga kunskapen, XX: 17.)

I nästa andedrag återgår Locke till att tala om de frestelser till villfarelse som passioner och intressen orsakar. Om vi bara kunde få insyn i de hemliga motiv som styr världens berömda och lärda män så skulle vi finna att det långtifrån alltid är kärlek till sanningen som får dem att hålla fast vid de åsikter de har.

I Lockes reflexioner skymtar hans på andra håll så tydligt framträdande radikalism, – hans motvilja mot alla maktens, auktoritetens, religionens och doktrinernas band som hämmar en fri och förutsättningslös

strävan efter kunskap. Han blev också den store förelöparen till upplysningstidens tänkande, i vilket givna sociala, ekonomiska och ideologiska förhållanden utsattes för en frätande kritik. Den epok som utmynnade i franska revolutionen börjar med Locke.

6. Fransk och svensk upplysning: Helvetius och Rosenstein. Från filosofi till psykologi: Den första svenska psykologiboken

Lockes ideer fick en energisk propagandist i Voltaire, som trettio år efter den förres död utgav »Filosofiska brev», år 1734. De kom att starkt påverka den filosofiska stämningen i Frankrike, men den radikalism som snart kom att flamma upp hade också inhemska källor att falla tillbaka på, exempelvis verk av Pierre Bayle («Historiskt och kritiskt lexikon», 1696–1697). Alltnog, franska upplysningstänkare utvecklade starkt radikala synsätt i kunskapsteoretiska, världsåskådningsmässiga och sociala frågor, och några av dem propagerade aggressivt för materialism, ateism och republikanism. Inom kunskapsteorin finner vi bland annat en avancerad form av empirism som brukar kallas sensualism. En av dess främsta företrädare var Claude Adrien Helvetius (1715–1771), och hans åsikter är högst typiska för denna skola. I sitt stora arbete »De l'esprit» (Om förståndet), som utkom 1758, vill han visa att »den fysiska sensibiliteten», det vill säga, sinnesorganens retbarhet, samt minnesfunktionen, är de enda källorna till psykiska innehåll (ideer). Alla våra falska omdömen, alla villfarelser orsakas antingen av okunnighet – eller av passionerna. Här finner vi således återigen denna klassiska men en aning enkelspåriga villfarelsepsykologi, som vi mött så många gånger tidigare. Helvetius presenterar den emellertid med en så underhållande vältalighet att jag inte kan låta bli att citera:

Passionerna leder oss i villfarelse eftersom de fäster hela vår uppmärksamhet på en enda sida av det ting de framställer för oss, – eftersom de inte tillåter oss betrakta det under alla synvinklar. En konung är mån om erövrartiteln: segern, säger han, kallar på mig vid jordens ände. Jag ska strida, jag ska segra, jag ska knäcka mina fienders högmod och slå deras händer i bojor, och den fruktan mitt namn ska väcka ska försvara mitt rike som en fästningsvall. Berusad av detta hopp glömmer han att lyckan är obeständig, och att eländets börda bärs nästan lika av både segrare och besegrade. Han förnimmer inte att hans undersåtars påstådda

välgång bara tjäna som förevändning för hans krigiska raseri, heller inte att det är högmodet som smider hans vapen och vecklar ut hans fanor. All hans uppmärksamhet är fästad på triumfvagnen och på segertågets ståt.

Inte mindre verksam än högmodet åstadkommer fruktan samma ting: man ser den skapa vålnader och sprida dem kring gravarna, och i skogarnas dunkel framställa dem för den förskräckte vandrarens blickar, och därigenom bemäktiga sig alla hans själsförmögenheter. Fruktan lämnar ingen fri att överväga orimligheten i onödig ängslan.

Men passionerna inte bara låter oss endast se vissa sidor av de ting de framställer för oss, utan de bedrar oss ytterligare genom att ofta visa oss ting där de inte finns. Vi har hört en anekdot om en kyrkoherde och en galant dam: de hade hört sägas att månen var bebodd, och med kikare i hand försökte de båda upptäcka dess invånare.

»Om jag inte bedrar mig», sade första damen, »ser jag två skuggor. De lutar sig mot varandra, – jag tvivlar inte, det är ett lyckligt älskande par.» – »Fy då, min nådiga», svarar kyrkoherden, »de två skuggor som ni ser är de två tornen på en katedral.»

Denna anekdot innehåller hela vår historia; vi varseblir i tingen oftast bara det vi önskar finna hos dem. Såväl på jorden som på månen får olika passioner oss alltid att se antingen kärlekspar eller kyrktorn. Villfarelsen är en nödvändig följd av passionerna, vilkas styrka nästan alltid mäts i den grad av blindhet som de störtar oss i. Detta visste mycket väl den kvinna – jag vet ej vilken – som överraskades av sin älskare i armarna på hans rival, och som vågade förneka det som han just bevittnat.

»Vad!» sade han, »går ni så långt i fräckhet?» – »Ha, usling», ropade hon, »jag märker det, du älskar mig inte längre, du tror mer på det du ser än på det jag säger!»

Denna sats gäller inte bara för kärlekens passion utan för alla passioner. Alla slår oss med den djupaste blindhet.

(De l'esprit 1818, pp. 12–14.)

Vi vågar gissa att Helvetius anekdotspäckade reflexioner roade också samtida läsare. Bland dessa befann sig säkert också en svensk, nämligen ämbetsmannen och filosofen Nils von Rosenstein (1752–1824). Han var någon tid på åttiotalet ambassadsekreterare i Paris och fick tillfälle umgås med några lärda ur encyclopedisternas krets. För övrigt tycks just Helvetius, jämte Condillac, ha imponerat på honom.

Hemkommen till Sverige blev han en välkänd upplysningsman. År 1793 utgav han »Försök till en avhandling om upplysningen till dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet för samhället». Här framstår han som en besinningsfull och välorienterad men kanske inte särskilt origi-

nell empirist, och som en redlig förkämpe för tankefrihet och tanke-skolning.

Rosenstein behandlar kunskapsproblemen i direkt anslutning till frågan om vetenskapernas rätta framsteg. Hans intresse för villfarelsen gäller därför dess betydelse som källa till undergrävande av vetenskaplig strävan och förvanskning av dess resultat. Han går systematiskt tillväga: börjar med enstaka begrepps oklarheter och enstaka ords missbruk (särskilt »människoförståndets olyckliga benägenhet att tillskapa ord som ingenting betyda»), och diskuterar sedan slutsatsernas problem (analogislut och gissningar är farliga). Till slut nämner han de svårigheter som uppkommer på grund av kunskaps organisation i större helheter: de olika vetenskaperna.

Han pekar på den frestelse till villfarelse som orsakas av vår motvilja mot luckor och oklarheter i en kunskapsmassa. En vetenskap har alltid luckor, den måste lämna ting och skeenden inom sitt fält oförklarade. Detta är en ständig källa till irritation för vetenskapsmannen, och vi förleds till gissningar och spekulationer för att fylla ut luckorna och finna en meningsfull helhet i kunskapen.

Men våra behov av att finna en motsägelselös och allt omfattande ordning inom ett kunskapsfält leder ibland till ännu värre följder. Man skapar »systemer».

Intet får mera vara dolt eller okänt, ingen enskild händelse eller sanning får avvika från systemet; det okända fylles med gissningar, det, som tycktes böra avbryta systemet vrides, stympas, vanställes, tvingas.

(Försök, p. 161.)

Men det värsta med systemerna är att de lockar till att »omvända sät-tet att upptäcka, igenkänna och bevisa sanningen». Man utgår inte ifrån ett förutsättningslöst studium av enskilda fall och bygger varsamt upp mer generella påståenden utifrån empirin, utan allmänna begrepp föregår enskilda, och »slutsatser göras där man ännu borde efterfråga undersökning och erfarenhet».

Rosensteins kritik av »systemerna» är vältalig, nästan furiös; man förstår vilken plåga obevisad och obevisbar spekulation måste ha varit för en person skolad i empirismens synsätt.

Men ack, även inom vetenskapsidkandet tränger passionerna korrump-erande in. Som så många villfarelseteoretiker ägnar Rosenstein pas-sionerna sin ståtligaste retorik, ett smakprov må ges:

Villfarelsers bevekelsegrunder

Det är dock icke nog med villfarelser, vartill människoförståndets natur och vetenskaperna kunna giva upprinnelse. Passionerna framföda ännu flera. Nyfikenhet och högmod hava sin del i de redan uppräknade, men äro icke de enda, som kasta oss i villornas våld. Hotade av faror från nästan hela naturen, underkastade plågor, beroende av händelser, önska vi att avvärja farorna, undanrödja eller lindra plågorna, förutse och styra händelserna. Frukta, otålighet, klenmodighet, inbillning öka denna lust, föda de mest orimliga försök, göra förståndet svagt, lättroget, blint, lämna själen öppen för villfarelsen. – – – Man gissar och tror sig veta, drömmer och tror sig erfara, man försöker och tror sig lyckas, man yrar och tror sig klok. Lättjan, vanan, vidskepelsen bibehålla vad fruktan, okunnighet och villfarelse tillskapat. Bedragaren framträder och sträcker sin spira över ett blint, bävande och förnedrat släkte.

(Försök, pp. 163–164.)

Det är emellertid framför allt tre passioner som underminerar en rätt vetenskaplig strävan, nämligen egenkärlek, högmod och äregirighet. Så här kan det gå till när den äregirige tränger in i vetenskaperna och skämmer dem:

Vetenskaperna hava fått ett skick, han ser det, men frågar icke om det är det rätta; han frågar icke efter vetenskapernas behov, men efter sitt eget; han måste lysa och för att lysa vara ny; för att vara ny kullslå eller ändra, vad andra före honom gjort och upprättat. Erfarenheten är kunskapernas grund, men hon är långsam, enkel, försiktig, begär noggrannhet, tvekan och varsamhet. Egenkärleken och äregirigheten finna bättre deras räkning i tilltagsenhet, djärvhet och myndighet. Den grundval, på vilken vetenskapernas tempel skulle uppresas, blir icke efterfrågad; man reser det i luften, där det får förbliva till dess det ändras eller ramlar. Till slut av denna tavla, visar sig egennyttan mäktigare än alla de andra passionerna. Hon har funnit sanningar, som hindra, osanningar, som befördra dess avsikter, hon behöver villa och förleda, hon kväver sanningen, framställer lögnen, bedrager när hon kan, tvingar när hon ej kan bedraga. I dess spår följer våldet, som fjättrar tungan och, om möjligt vore, tanken, förbjuder förnuftets bruk, nedkväver dess framsteg, dödar dess foster, vill med svärdet och bilan regera över känslan och övertygelsen.

(Försök, pp. 165–166.)

Med dessa ord om vetenskapsidkande som eminent mänsklig aktivitet, präglad – som all mänsklig strävan – av de passioner människan är bekajad med, kan vi avsluta vår lilla rundresa i villfarelsernas egenartade sfärer.

Rosenstein, företrädare för filosofisk villfarelseteori på svensk mark, dog år 1824. Hans efterträdare i svenska akademien blev skolmannen Lars Magnus Enberg. Enbergs kvalifikationer för denna upphöjelse var svaga; han hade skrivit ett par äreminnen i tidens stil, och var därtill en smula skald, men en skral sådan. Nordisk familjeboks omdöme om honom på denna punkt är delikat återhållsamt: »Enberg saknade icke heller förmåga att i bunden form behandla sitt modersmål». Varför kom han in i akademien? Samtida skvaller gjorde gällande att han var oäkta son till Rosenstein, som alltifrån hans barndom beskyddat och gynnat honom.

Enberg är emellertid intressant för oss: han skrev den första svenska läroboken i psykologi.

När vi lämnar filosofin befinner vi oss nära den period som kan betecknas som den moderna empiriska psykologins gryningstid. I mitten av artonhundratalet lösgör psykologin sig från sitt beroende av filosofin och blir en vetenskap vars företrädare försöker besvara dess frågor med hjälp av experimentell forskning efter naturvetenskapligt mönster.

Ett förebud om vad som ska komma finner vi när böcker som kallas »läroböcker i psykologi» börjar utges. Detta kan sägas spegla de första antydningarna till psykologins bildning som självständig vetenskap.

Enbergs »Försök till en lärobok i psykologien» utkom i fyra upplagor från 1824 till 1860.

I ett kapitel om »kunskapskrafternas ofullkomligheter» beskriver Enberg kortfattat villfarelser och deras orsaker. Hans redogörelse ger en klar bild av den spekulativa psykologins legat till framtida forskning.

Om de allmänna orsakerna till villfarelser.

Villfarelse är ett misstag i omdömet, varigenom vi giva bifall till det som inte är sant.

Villfarelser härröra:

1:o av *sinnen*s sken, då ett ting förekommer sinnena annorlunda än det verkligen är, t. ex. himlakropparnas skenbara litenhet,

2:o av *inbillningens illusioner* eller bländverk, då inbillningskraften framalstrar bilder så livliga, att de anses för närvarande föremål, t. ex. svärmarnas syner; eller då hon diktar egenskaper och förhållanden som i själva verket icke finnas, t. ex. stjärnornas inflytanden över människornas öden: *chimerer, drömbilder, dikter, fantasibilder*,

3:o av *minnets fel*, då föreställningar glömmas,

4:o-av *förståndets inskränkning*, som röjer sig a) i dess *överilning*, eller benägenhet att för hastigt fälla avgörande omdömen, utan tillräcklig un-

dersökning; b) i dess *tröghet*, det är vana att följa en främmande auktoritet; c) *brist* på skarpsinnighet, konsekvens och vidd i tankar.

5:o av *begär och passioner*, som förleda oss att antaga det för sant, som med dem överensstämmer,

6:o av *ordens missbruk*, såvida man nyttjar ord, utan att vid dem fästa något klart begrepp; eller också använder dem än i en betydelse, än i en annan, osv.

(Enberg 1832, pp. 51–52)

Detta är ett effektivt kompendium i all sin korthet; antingen måste Enberg ha läst sina klassiker ordentligt, eller också fanns stoffet sammanfattat i samtida kontinentala förebilder till hans bok.

Sista upplagan av boken utkom, som sagt, så sent som 1860, i det decennium som såg den experimentella psykologin födas. Vi kan fråga oss i vilken utsträckning den psykologiska forskningen under det århundrade som gått kunnat bekräfta (respektive vederlägga) de gamla filosofernas förmodanden om villfarelsernas psykologi. Det innebär knappast någon överdrift om man besvarar denna fråga så här: den psykologiska forskningen har på alla punkter bekräftat deras aningar om de mänskliga villfarelsernas omfattning, arter och orsaker. Men det är en annan historia.

LITTERATUR

- Arnauld, A.* (1662) [1843]. *Oeuvres philosophiques*. Publiés avec des notes et une introduction par C. Jourdain. Paris, Hachette. La logique, ou l'art de penser, första uppl. publ. Paris 1662.
- Bacon, F.* (1620) [1828]. *Novum organum*. The works. Ed. by Basil Montagu. Vol. IX, pp. 183–474. London, William Pickering 1828. *Novum organum*, första uppl. publ. London 1620.
- Descartes, R.* [1897–1909]. *Oeuvres*. Publiées par Charles Adam & Paul Tannery. Vol. I–XI, Paris 1897–1909, Leopold Cerf.
- Enberg, L. M.* (1831). *Försök till en lärobok i psykologien*. Tredje upplagan, översedd och förbättrad. Stockholm, På eget förlag.
- Helvetius, Jean Claude Adrien* (1758) [1818]. *De l'esprit*. Tome I, *Oeuvres Complètes*. Nouvelle édition. Paris, Ve Lepetit. *De l'esprit*, första uppl. publ. Paris 1758.
- Keeler, L.* (1934). *The problem of error from Plato to Kant*. Rom, Pontificia universitas gregoriana.
- Locke, J.* (1690) [1823] [1963]. *An essay on human understanding*. The works, Vol. I, London, Thomas Tegg 1823, reprint Scientia Verlag, Aalen 1963. Första uppl publ London 1690.
- Malebranche, N.* (1675) [1962–1963]. *De la recherche de la verité*. *Oeuvres complètes*, Tomes I et II. Paris, Librairie philosophique J. Vrin 1962–1963. Första uppl. publ. Paris 1675.
- Nestle, W.* (ed.) (1908). *Die Vorsokratiker*. In *Auswahl übersetzt und herausgegeben*. Jena, Eugen Diederichs.

Hans Sjöbäck

Nestle, W. (ed.) (1923). Die Nachsokratiker. In Auswahl übersetzt und herausgegeben. Jena, Eugen Diederichs.

Rosenstein, Nils Rosén von (1793) [1838]. Försök till en avhandling om upplysningen till dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet för samhället. I: Samlade skrifter, andra delen, pp. 133–486. Stockholm, A. G. Hellsten. Första uppl. publ. Stockholm 1793.

Torsten Weimarck

»Konst är det som håller guda- bilden levande när den är död som gudabild»

Om idoler och bilder, gudabilder och avgudabilder

Rubrikens citat har följande fortsättning: »Konst är det som fortfar att tjäna i ett föremål när det inte längre tjänar till något.»

Det är ett uttalande präglad av den relativt moderna föreställningen om en konst för konstens egen skull, en *l'art pour l'art*. Citatet är hämtat från en bok som behandlar utomeuropeisk konst i stamsamhällen, där den västerländska bildkonstuppfattningen kontrasteras på ett slående sätt mot den bilduppfattning som varit förhärskande i stamsamhällena, såväl i Europa som utanför.¹ Den sekulariserade, estetiserande synen på konst i det moderna samhället ställs med en tillspetsad patetisk gest av saknad mot den traditionella synen på gudabilden, en gång i världen laddad med inneboende gudomlig kraft.

Jag vill i det följande argumentera för och visa att det rör sig om en mycket äldre motsättning än den mellan *l'art pour l'art* – som ju formulerades som ett slags konstens religion under 1800-talet – och den religiöst eller magiskt motiverade bilduppfattningen. Det är en motsättning som snarare bildar epok i civilisationshistorien och som i själva verket sammanfaller med det historiska ögonblick då konstnären eller bildens upphovsman börjar uppträda som specialist som mottar beställningar av, bland annat, gudabilder. Detta till skillnad från tidigare skeden då bildens upphovsman också var den som själv skulle bruka den.² Medvetandet om den djupa skiljaktigheten mellan det verk som är gjort för ett religiöst eller magiskt ändamål »direkt» och det som först måste passera en marknad (t. ex. i form av en beställare) innan verket kan upptas i sitt kultiska sammanhang, har formulerats med varierande styrka genom hela den äldre konsthistorien. Det är

egentligen först under 1800-talet, då religionen inte längre intar den centrala plats i kulturlivet som den tidigare gjort, som denna motsättning på ett bredare plan kommer att förvandlas till en märklig syntes, där man i stället för att tala om den oöverbryggbara skiljaktigheten mellan konst och religion, mellan estetisk och religiös erfarenhet, nu talar om en konstens religion, en *l'art pour l'art*.

För att ett ögonblick gå tillbaka till författaren av rubrikens citat, vill han med detta uttalande slå fast, att när vi intresserar oss för och fascinerar av främmande kulturers kultbilder, fetischer, anfadersbilder, amuletter och liknande, som vi kanske möter i museer eller på bilder i böcker, är det inte den religiösa eller magiska verklighet som bilden en gång ingått i som vi upplever. Vare sig vi har kunskap om den eller ej saknar vi den helt grundläggande erfarenheten av denna verklighet. Vi kan helt enkelt inte uppleva bilden som en religiös verklighet. Vi är hänvisade till bildens estetiska egenskaper, dess formspråk, materialbehandling och kompositionella uttryck – givetvis berikat av den eventuella kunskap vi har om den kultur som frambringat bilden, men detta är i så fall just på ett kunskapsmässigt plan: något intellektuellt, något tänkt, föreställt och fiktivt. Det vill säga, också bildens innehåll i vid bemärkelse kan för oss inte få något annat än en estetisk karaktär. Vi är hänvisade till att betrakta föremålet som ett konstverk, vare sig vi är medvetna om det eller ej, vare sig vi vill det eller ej: det är bildföremålets konstegenskaper, dess estetiska egenskaper, som håller det levande när det är dött som gudabild.

Med detta vill författaren till citatet inte hävda att det nödvändigtvis är felaktigt att behandla bilden så, han säger bara att det är väsentligt från att bruka bilden som en gudabild, som en idol. I själva verket är det ju tillika just detta estetiska förhållningssätt som över huvud taget gjort det möjligt för oss att betrakta främmande kulturers kultbilder som något fascinerande och intressant – det är ju bland annat detta som *l'art pour l'art*-doktrinen åstadkom, det var ju den epokens konstnärer som upptäckte stamsamhällellenas bildkonst som något annat än förkastliga beläten.⁹ Det är ju annars den utanförståendes självklara och naturliga inställning.

Under tidigare epoker i samhällshistorien har gudabildens två skilda existensformer varit helt uppenbara – å ena sidan en kultbild, ett heligt föremål i ett religiöst universum, å andra sidan ett föremål framställt med konst och skicklighet, ett konstverk. Medvetandet om denna i grunden sociala distinktion finns det en lång rad exempel på från skilda

Konst håller gudabilden levande när den är död...

tider och kulturer. Så berättar till exempel den grekiska författaren Diogenes Laertios en anekdot som med all önskvärd tydlighet belyser den svindlande avgrund som skiljer de båda existensformerna åt. Berättelsen handlar om filosofen Stilpo som på sofistiskt vis disputerar med sitt offer. Stilpo säger:

- Gudinnan Athena, det är Zeus' dotter, eller hur?
- Jovisst.
- Men denna Athena, säger Stilpo och pekar på en Athenaskulptur är inte gjord av Zeus utan av Fidias. Det är väl riktigt?
- Ja.
- Men i så fall, säger Stilpo, är ju Athena ingen gudinna.⁴

Man kunde uttrycka det så här: sakralt sett är Athena gjord av Zeus, men profant⁵ sett är hon gjord av Fidias. Betraktad som konstverk är Fidias upphovsman, men betraktad som kultbild är Zeus fader till den.

En variant av detta kan man återfinna i framställningar om stamsamhällets religion och magi. Här först en beskrivning som omfattar en sakral inställning:

Konsten att utnyttja den övernaturliga kraften och tvinga den att verka på det sätt som man vill är sig tämligen lik över hela världen. Man skadar en ovän genom att sticka hål i en bild av honom eller genom att lägga vassa föremål i spåren efter hans fot. En australisk inföding gick och haltade. Tillfrågad om vad det var med honom, svarade han: Någon har lagt en butelj i min fot. Han menade att en ovän lagt en glasskärva i hans fotspår.

Eller man framkallar regn genom att härma åskan i tro att om man framställer det ljud som brukar föregå regnet, så skall regnet också komma. Eller man gör som fiskarna på Nya Hebriderna, där man ljustrar fisken med pil och båge. På pilen sätts brända fjädrar av en sjöfågel. Då kommer pilen att träffa bytet lika säkert som sjöfågeln gör det. Eller magikern har i sin besittning speciella trollformler, där ordens inneboende makt tvingar de övernaturliga krafterna att verka.⁶

Därefter följer omedelbart den profana utläggningen, som i ett slag tillintetgör allt vad som sagts ovan:

All magi vilar på en felaktig analys av verkligheten: att härma åskans buller är inte detsamma som ett riktigt åskväder och åstadkommer inte heller regn; bilden står inte i det samband med föremålet, att det som drabbar endera återverkar på det andra; en trollformel har ingen verklig effekt. Det är alltsammans endast alltför uppenbart.⁷

Ja är det egentligen så uppenbart? Det finns ju mängder av vittnesbörd om motsatsen, kanske till och med i våra egna förment sakliga och profana erfarenheter. Allt talar i stället för att det i själva verket gäller helt olika saker som man yttrar sig om, helt o l i k a därför att det är två helt skilda universa som man befinner sig i när man talar på respektive sätt. Det finns två totalt olikartade inställningar som grund. Mellan dessa finns inga förbindelser, vare sig psykiskt eller socialt. Det är två skilda orter, osynliga för varandra, och den häftigaste fiendskap uppstår oundvikligen om de skulle komma i närheten av varandra.

Frågan är då var och i vilka så att säga »naturliga» sammanhang som dessa båda skilda inställningar uppstår och ingår. Det vill säga, under vilka betingelser framstår respektive inställning som s j ä l v k l a r och n ö d v ä n d i g, vare sig man tidigare upplevt distinktionen och har ord för den eller ej?

Inställningen att uppfatta hela världen som en kosmisk helighet är helt klart den ursprungliga och grundläggande. En värld där varje ting, levande som dött – som det framstår för oss – till hela sitt väsen är förbundet med och delar av det gudomliga. Mircea Eliade skriver att »en helig sten dyrkas emedan den är *helig* och inte emedan den är *sten*»:⁸

En *helig* sten förblir likväl alltjämt en *sten*; till synes (eller rättare sagt ur profan synpunkt) skiljer den sig på intet sätt från andra stenar. Men för dem, för vilka en sten uppenbarar sig som helig, förvandlas dess omedelbara realitet till en övernaturlig realitet. Med andra ord kan för de människor, som har en religiös upplevelse, hela naturen uppenbara sig som en kosmisk sakralitet.⁹

Svårigheterna för den profana människan att nå en intellektuell såväl som inre kunskap om detta är oöverstigliga. »Legenderna», skriver Michel Tournier, »livnar sig av vår egen substans. De får en innebörd endast i den mån våra hjärtan är införstådda med dem. Så snart vi inte återfinner vår egen historia i dem, är de bara dött trä och torr halm.»¹⁰ Men i den individuella erfarenheten kan det likväl dyka upp affektionsvärden som har förbindelse med det mytiskt förflutna. Eliade skriver:

Så t. ex. finns det trakter, som är kvalitativt olika de övriga: hembygden, det landskap, där den första kärleken vaknade eller bestämda platser i en främmande stad, som man vid unga år besökt. Alla dessa orter bibehåller även för den fullständigt areligiösa människan en speciell »unik» betydelse; de är de »heliga orterna» i hennes privata universum. Det är

Konst håller gudabilden levande när den är död . . .

som om på sådana orter även för den areligiösa människan en realitet uppenbarade sig, som är artåtskild från hennes vardagsverklighet.¹¹

Den sakrala inställningen är alltså den grundläggande, men när uppstår den andra inställningen, den att betrakta till exempel ett föremål profant, som ett sakligt materiellt ting frambringt av naturen eller som ett konstgjort föremål, en artefakt, ett konstverk? När och under vilka betingelser blir en sådan inställning möjlig och till sist ett slags historisk, samhällelig nödvändighet? Ett exempel på hur detta kan inträffa på ett alldeles självklart och organiskt sätt är ju det förhållningssätt som en segrande stam intar inför de besegrades anfädersbilder och kultobjekt. Den förstörelse av bilderna som då sker är helt naturlig och begriplig, ty det är fråga om en tillintetgörande av den fientliga stammens mytiska identitet, av dess gudavärld. Bildstormen är segrarens självklara och odisputabla rätt. För honom är bilderna värdelösa som kultföremål, han känner inte den gudavärld som bilderna representerar för fienden, det är en farlig värld. På motsvarande sätt är gamla testamentet fullt av bildstormar riktade mot de hedniska folken. Denna skriftliga källa ger rika och tydliga belägg för att judarna i sin bildstorm menade att hedningarnas gudabilder var fåfängligheter och bländverk och därför farliga, eftersom – och nu uppstår en profan inställning i förhållande till den främmande gudavärlden – de inte var riktiga, äkta. Bortsett från att judarna omfattade ett generellt bildförbud resonerade man på exakt samma sätt som man gjort i andra stamsamhällen inför främmande stammars sakrala verkligheter. Längre fram kommer jag att diskutera några karakteristiska belägg i gamla testamentet.

En annan social situation då motsättningen mellan kultföremålet betraktat som ett sakralt ting och det konstgjorda, materiella föremålet blir medveten helt enkelt därför att konflikten dem emellan då kräver en lösning, är den tidigare omtalade situationen då *specialisten* dyker upp på historiens scen. (För överskådlighetens skull bortser jag i det följande för det fall då kultföremålet utgörs av ett naturformat föremål. Det ändrar inget hos det analytiska resultat jag söker, men det konstgjorda föremålet erbjuder ett tydligare exempel.) När en schaman eller en hövding gör en bildbeställning hos en sådan specialist erhåller han sedan ett föremål framställt med konst och skicklighet. Det är ju den särskilda skickligheten och kunnigheten som konstituerar bildens framställare just som specialist, det är denna skicklighet som han är eftersökt för och som han får betalt för i någon form, han lever ju ma-

terielt på sin skicklighet. Ur dennes synpunkt måste han frambringa ett objekt där hans skicklighet framträder på ett sådant sätt att beställaren blir nöjd och för att den skall lysa i ögonen på eventuella framtida beställare. Verket måste ju också vara ett exempel på hans konst, ett varuprov. Beställaren är för sin del primärt intresserad av en bild som fungerar för sitt sakrala ändamål – den eventuella iögonenfallande skickligheten som specialisten uppvisar i sitt verk kan tjäna det alls inte oväsentliga, men likväl sekundära syftet att vittna om hans eller stammens rikedom och därmed imponera på främlingar – men som kultobjekt är det aldrig så virtuost utförda föremålet värdelöst just eftersom det är konstgjort, inte är riktigt. Och den religiösa världen tåliga som helst förfalskningar, kompromisser eller surrogat.¹²

Just eftersom det framställda föremålet genom specialist–beställarerelationen har passerat ett slags rudimentär marknad där det åsatts sitt bytesvärde i förhållande till andra produkter, ett värde som står i direkt proportion till den ådagalagda skickligheten, måste föremålet i n v i g a s till sitt slutliga kultiska ändamål. Som marknadsföremål har det, k a n det inte ha något kultiskt värde, utan blott ett jämförelsevärde i förhållande till andra bytesföremål. Och detta värdes storlek bestäms med utgångspunkt från den grad av skicklighet som specialisten uppvisar. För att bedöma denna skicklighet skapar marknaden en ny metod, ett nytt förhållningssätt, en ny kunskapsteori om man så vill, som det klassiska Greklands filosofer kom att benämna e s t e t i s k och som Kant omsider skulle fullkomna. Det historiskt nya i denna kunskapsmetod formuleras strikt av Kant på ett sätt så att dess ursprung på marknaden klart framgår – även om detta givetvis inte var hans medvetna avsikt. Han talar om det estetiska betraktandet som en »intresselös» upplevelse av skönhet (skönheten är skicklighetens »utseende»), att det skänker tillfredsställelse »utan intresse» och »utan begrepp», det upplevda objektet är estetiskt autonomt, dvs. lyder blott marknadens egna lagar, och är därför »ändamålsenligt utan ändamål», vilket betyder att det är ändamålsenligt bara på marknaden och inte till exempel som kultföremål, bruksföremål. Isolerad från vardagslivets skuggor uppväcker det på marknaden lust genom sin blotta form – detta är det »ointresserade välbehaget». *Estetisk* kallade de grekiska filosoferna och framför allt de grekiska kyrkofäderna denna kunskap eller erfarenhet: *aísthesis* betyder »sinnlig kunskap», *cognitio sensitiva*, och skilde därmed ut den från både den intellektuella kunskapen och den praktiska. Det var precis det förhållningssätt som beställningsmarknaden krävde för att be-

döma olika specialisters skicklighet.¹³ De estetiska uttryckens successiva autonomisering skall vi här inte uppehålla oss vid,¹⁴ det är helt tillräckligt att konstatera att estetiken till alla delar har sitt ursprung på marknaden och därför befinner sig skild från och stundom på kollisionskurs med det mänskliga kosmos. I själva verket är det med marknadsfärens historiska uppkomst som distinktionen sakralt–profant utbildas som ett slags fenomenologisk beskrivning av detta sociala faktum. Den profana världens centrum är marknaden.

Det är därför helt givet att den kultbild som erhållits via marknaden inte utan vidare kan tas i sakralt bruk, bilden måste invigas för sitt nya syfte och avklädas sin estetiska dräkt som den draperats i för att lysa på marknaden eller åtminstone få ett annat fokus, en annan ontologi. Denna invigning eller *k o n s e k r a t i o n* är därför av lika fundamental betydelse som de initiationsriter som inviger stammens barn i de vuxnas värld. Initiation och konsekration är att bli till, komma till existens, bli verklig. Konsekurationsritererna är välkända från till exempel de medeltida katedralbyggena. Innan kyrkan invigts är den blott sten, murbruk och skicklighet – mull och fåfänglighet, kunde den kyrkliga beställaren säga – men efter invigningen eller konsekrationen, då till exempel biskopen gått runt i kyrkan och stänkt helig olja på murarna, har det konstfärdiga bygget förvandlats till en helig byggnad, ett gudomligt och andligt rum.

Konsekrationen, invigningen, som blir en social och religiös nödvändighet sedan specialisten uppträtt, har alltså till ändamål att förvandla föremålet från ett verk framställt med konst och skicklighet – bokstaveligt talat ett *konst-verk*, som man började kalla det i den profana världen vid 1500-talets mitt,¹⁵ – till ett gudomligt ting, ett ting med delaktighet i ett religiöst kosmos. Konsekrationen är ett grundläggande moment vid framställande av kultobjekt under alla de samhällsepoker då religionen varit specialistens främste uppdragsgivare. Det okonsekurerade, profana och estetiska föremålet är utan religiöst eller magiskt värde – det berättas till exempel om att alla de konstfullt skulpterade och bemålade masker som den eskimåiske schamanen låtit framställa för vinterfesterna antingen kastades bort eller brändes efter användningen som värdelösa. För oss, eller för den etnograf som återberättat detta,¹⁶ är det en obegriplighet – det var ju ofta fråga om praktfulla konstverk. Från andra håll i världen kan man se hur färdiga anfädersfigurer lagras i träsnidarens verkstad i väntan på konsekrationen som skall levandegöra dem. De står där som fågelskrämmor, för våra ögon exakt samma före-

mål som senare kommer att förkroppsliga andlig styrka. Men det är då inte längre samma föremål; bara för vår förfärande ensidiga, snåla och inskränkta syn framstår det så.

En välbekant legend, som på ett slående sätt illustrerar den totala olikheten mellan det konsektrerade och det icke-konsektrerade objektet, återberättas av den italienske 1200-talsförfattaren Jacobus a Voragine i hans *Legenda aurea*, Den Gyllene Legendan. Berättelsen handlar om Gregorius den store, kyrkofadern som var påve på 500-talet. Jacobus berättar den på följande sätt:

Det var en gång en kvinna som brukade baka oblater och ta dem till kyrkan om söndagarna där hon överlämnade dem till Sankt Gregorius. Då nu Gregorius en gång höll mässa och därvid bjöd henne Herrens kropp och uttalade orden: »Vår Herre Jesu Kristi kropp hjälpe dig till evigt liv», började kvinnan skratta.

Påven drog tillbaka sin hand som han ville räcka henne Herrens kropp med och lade tillbaka oblaten på altaret. Därefter frågade han henne inför allt folket varför hon skrattat.

Hon svarade: »Därför att du kallar det bröd för Kristi kropp som jag i morse bakade med mina egna händer.»

Då föll Gregorius på knä och bad för den tvivlande kvinnan; och då han stod upp, se, då fann han att ett stycke av brödet förvandlats till kött i en fingers gestalt; av detta blev kvinnan troende. Han bad en andra gång, och då blev köttet åter bröd, och han överräckte det till kvinnan.¹⁷

Transsubstantiationsundret kan alltså också ges en konstteoretisk tolkning – transsubstantiationens nödvändighet bygger på att objektet har en profan specialist som upphovsman, och genom dennes socialt nödvändiga värdekriterier skapas den så kallade »yttre verkligheten» som kommer att stå i motsättning till den totala, kosmiska, men nu enbart »andliga» verkligheten. Man skall lägga märke till att kvinnan finner det hela skrattretande – det vill säga, hon är helt okänslig för den religiösa verklighet som brödet ingår i för Gregorius därför att hon på morgonen bakat det med sina »egna händer». Hon framhåller alltså att det är hon som gjort brödet, det kan därför inte samtidigt vara en del av Kristi kropp. Först efter Gregorius' bön, då han åkallar den verkliga skaparen och brödet transsubstantieras, får hon del i den religiösa verkligheten.

En annan anekdot, som väl förefaller mera lavad, men som i alla fall måste ha skapats under en epok då just detta problem varit levande, kan man återfinna bland de så kallade karolingiska böckerna, *Libri*

Konst håller gudabilden levande när den är död . . .

Carolini, som utgörs av en brevväxling mellan påven och Karl den stores hov i Aachen vid slutet av 700-talet. De karolingiska böckerna handlar bland annat om den då aktuella diskussionen om bilddyrkans vara eller inte vara inom den kristna kyrkan. Den berättelse som här är av intresse beskriver en man som ställdes inför ett inriktat problem i sin bilddyrkan, ty han

blev förevisad inte bara en, utan två målningar som båda framställde en vacker kvinna. Målningarna saknade titlar. (– – –) Då sade man till honom: »En av dessa är en bild av Jungfru Maria, och den skall inte kastas bort, men den andra är av Venus, och det hedniska belätet bör till varje pris förstöras.» Mannen vände sig då till bildernas upphovsman och frågade konstnären vilken av målningarna som var Maria och vilken som var Venus, ty de var fullständigt lika varandra. Målaren försåg då den ena målningen med titeln »Jungfru Maria» och den andra med titeln »Venus». Målningen med titeln »Guds Moder» upphöjdes då, blev dyrkad och kysst, men den andra förtalades, blev hånad och förbannad, eftersom den bar titeln »Venus», trots att båda var fullständigt lika i fråga om form och färg och var gjorda av identiskt samma material. De skilde sig bara i fråga om titeln.¹⁸

Den eleganta lösningen på problemet svarar ju helt till det elegant tillspetsade i berättartekniken, men nog är det belysande alltid! Ur profan synvinkel, vår egen till exempel, framstod det som två i alla avseenden identiska objekt, medan ur sakral synvinkel visste man att de tillhörde två helt olika världar, även om man inte kunde fastställa vilken som hörde hemma var; men man visste att båda var kultbilder, där den ena var den rätta och den andra var fientlig och farlig. Det är därför ingen tillfällighet att det karolingiska källmaterialet uppvisar ett starkt medvetande om distinktionen mellan bild och idol, som alltså för oss kan te sig som identiska, ja båda aspekterna kan till och med läggas på samma föremål. Men de karolingiska författarna säger att en bild skiljer sig från en idol därigenom att den förras utseende kan variera kvalitativt alltefter upphovsmannens skicklighet och förmåga, det vill säga, man kan avge estetiska omdömen om den, medan inga sådana omdömen kan appliceras på idoler.¹⁹ Idolen är eller är inte. Också ordet »bild» har i det svenska språket en talande ursprungsbetydelse av »avbild», »kopia», »dubbelgångare»,²⁰ det vill säga något som inte är sig självt nog, som inte själv är riktig, men som avbildar något som är det. Men bilden kan konsekreras till en idol, det estetiska föremålet kan

med all sin uppvisade skönhet transsubstantieras till ett föremål med absolut närvaro i ett religiöst kosmos.

Ur denna synvinkel framstår följande uttalande ur den tidigare citerade boken om primitiv religion och magi som absurd och okunnig om mänskliga livserfarenheter i vid mening:

Hur märkligt det än kan förefalla är det faktiskt så, att puebloindianerna vid Rio Grande – några av dem bosatta intill livaktiga amerikanska städer – alltså undanhåller för nyfikna etnografer viktiga ceremonier och riter, som de utför i sina underjordiska kultrum. Vad som hör gudamakterna till är heligt och får inte profaneras genom främmande insyn: då mister ritualet sin kraft, kanske gudarna slår sitt eget folk med split, sjukdom och hungersnöd.²¹

Detta är ju fullkomligt sant. Ritualet mister sin kraft genom främmande, profan insyn.

I sammanhanget bör man också nämna den grupp av ofta undergörande bilder som påstods vara skapade i himlen eller av gudomen själv, till exempel Veronikas svetteduk. Det rör sig alltså om bilder som skulle vara sakralt ändamålsenliga direkt, utan att någon konsekration behövde föranstaltas. I *Souda*-lexikonet från 900-talet hävdas att tanken på sådana bilder (*acheiropoieta*) härstammar från de antika, hedniska gudabildstillverkarna, som för att injaga skräck i människorna, påstod att det var Zeus själv som kastat ner bilderna från himlen.²² Det är ju ett annat sätt att försöka överbrygga eller komma undan motsättningen mellan det konstgjorda och det kosmiska föremålet.

Konsekrationen är annars metoden att överbrygga denna motsättning, att för kultens ändamål också kunna ta till sig föremål som klart och tydligt har ett artificiellt ursprung, nämligen den profana marknadens och estetikens. Varför till exempel judendomen inte valde att ytterligare utveckla denna rituella metod vad gäller gudabilder, utan i stället gick på bildförbudets linje, förlorar sig i teologiska och kyrkopolitiska omständigheter som ligger utanför det problem jag här vill undersöka. För mina syften är det tillräckligt att konstatera att i denna historiska situation då framställningen av konstfärdigt utförda gudabilder nått en sådan fulländning, fanns det två möjliga förhållningssätt: antingen att acceptera och bejaka estetikens produktivkrafter också för sakralt bruk, eller att sticka huvudet i sanden och ropa på förbud. Det var alltså denna sista väg som judarna i gamla testamentet valde. I Psaltarens 115:e psalm låter man hedningarna fråga: »Var är nu deras (dvs. ju-

Konst håller gudabilden levande när den är död...

darnas) Gud?» Och judarna svarar: »Vår Gud är ju i himmelen; han kan göra allt vad han vill.» Medan däremot hedningarnas

avgudar är silver och guld,
verk av människohänder.
De har mun och talar icke, de har ögon och ser icke.
De har öron och hör icke, de har näsa och luktar icke.
Med sina händer tar de icke, med sina fötter går de icke;
de har intet ljud i sin strupe.
De som har gjort dem skall bli dem lika,
ja, alla som förtröstar på dem.²³

Vad judarna här vill säga är att hedningarnas gudabilder, eller gudabilder över huvud taget, inte är *v e r k l i g a*. Man betonar att de är gjorda av mänskliga händer och inte av gud. De är helt enkelt inte *l e v a n d e*. De har mun, ögon, öron, näsa, händer och fötter, men det är bara bluff, de fungerar inte. Detta är en beskrivning som hedningarna själva naturligtvis inte alls kan acceptera eller förstå: för dem är bilderna verkliga, det är verkliga representationer av gudomarna. Judarna betraktar helt enkelt bilderna ur den profana, icke-konsekrerade synvinkeln, där bilderna visserligen framstår som skickligt utförda och av dyrbart material, men de är likväl konstverk, konstgjorda föremål. De är estetiska fiktioner. För hedningarna själva var det ju fråga om verk som konsekreras för sitt religiösa ändamål och därmed lämnat sin profant estetiska tillvaro, medan det just är denna sistnämnda existensform för bilderna som är den enda som är synlig för judarna. Man talar helt enkelt om olika saker, om olika existensformer för dessa bilder.

I både gamla och nya testamentet är avgudadyrkan som bekant en dödssynd som leder till evig förtappelse. Avgudadyrkans uppkomst visar att människan förlorat sin själ. En modern gestaltning och diskussion av detta mytcomplex finns bland annat i Michel Tourniers roman »De vise männen». En av dessa orientalistiska kungar, Baltasar, kommer i berättelsen till

det hagtornsomgårdade, nyplöjda fält av vars lera Jahve skall ha modellerat Adam innan han förde honom till Lustgården. Han tog litet av jorden i sin hand och lät den tankfullt rinna mellan fingrarna: ursprungets jord, i vilken den mänskliga statyn en gång skulpterades och i vilken Gud ingöt liv. (- - -)

- Man kan inte nog begrunda de första raderna i Genesis, sade han. *Gud skapade människan till sin avbild, till att vara honom lik.* Varför

dessa två ord? Vad finns det för skillnad mellan avbilden och likheten? Det är kanske det att likheten omfattar hela väsendet – kropp och själ – medan bilden bara är en ytlig och kanske bedräglig mask. Så länge människan förblev så som Gud hade skapat henne, återspeglades hans gudomliga själ i hennes mask av kött och hon var ren och enkel som en guldtacka. Då förkunnade bilden och likheten gemensamt ett och samma ursprung. Men så snart människan brutit mot Guds bud och syndat, så snart hon försökte att medelst lögnerna undandra sig hans stränghet, försvann hennes likhet med skaparen och det återstod bara hennes ansikte, en liten bedräglig bild som liksom mot sin egen vilja påminde om ett avläggset, förnekta och föraktat, men inte utplånat ursprung. Man kan alltså begripa den förbannelse som vilar över återgivningen av människan i måleri och skulptur: dessa konstarter gör sig till medbrotslingar i ett bedrägeri när de hyllar och sprider en *avbild utan likhet*. Uppeldade av fanatiskt nit förföljer prästerskapet den återgivande konsten och förstör t. o. m. det mänskliga geniets mest sublimes verk. Om man frågar varför, svarar de att detta kommer att fortgå så länge bilden täcker en djup och hemlig olikhet. Kanske kommer det falla människosläktet en dag att återlösas och återfödas tack vare en hjälte eller en frälsare. Då kommer människans återupprättade likhet att berättiga hennes bild, och målare, skulptörer och tecknare kommer att kunna utöva en konst som återfunnit sin heliga dimension. . .²⁴

I det följande skall jag huvudsakligen uppehålla mig vid gamla testamentet och några av dess apokryfiska skrifter, och då särskilt vid de argument man där för fram mot bilddyrkan. I den apokryfiska Vishetens bok kan man faktiskt finna en mytisk beskrivning av bilddyrkans uppkomst över huvud taget, en beskrivning av hur bilderna blivit »till en styggelse och till en snara för människornas själar och till ett giller för de oförståndigas fötter.»²⁵ Det som följer är en argumenterande beskrivning som direkt kan bli föremål för en konstteoretisk tolkning på det sätt som jag här har föreslagit. I Vishetens bok heter det vidare:

Ty tanken på att göra bilder är begynnelsen till trolöst avfall, och att uppfinna sådana är ett fördärv för levernet. De fanns nämligen icke av begynnelsen, och de ska ej heller för beständigt finnas till. Det är ju genom människors tomma inbillning som de har kommit in i världen; därför är ock ett brått slut bestämt för dem.²⁶

Och längre ner står det:

Jämväl i följd av härskares påbud dyrkades bildstoder. Då människorna nämligen icke kunde hylla dem ansikte mot ansikte, därför att de bodde

Konst håller gudabilden levande när den är död . . .

långt i fjärran, lät de avbilda dens ansikte, som var så långt borta, och göra en synlig bild av konungen som de ville hylla, för att genom sitt nit smickra den frånvarande, som om han varit närvarande.²⁷

I detta exempel kan vi se hur den avbildande bilden helt enkelt tjänar syftet av ett m a k t s p r å k, en del av det språk som härskaren behövde för att göra sin röst, vilja och makt hörd, synlig och kännbar över stora områden i rum och tid. Författaren till Vishetens bok är klart medveten om att denna användning av bilderna förde med sig en konkurrens mellan specialisterna om uppdragen om den mest naturtrogna avbildningen. Inte heller visar han sig vara okunnig om den e s t e t i s k a inställning som organiskt föds ur detta – man bryr sig allt mindre om vem bilden framställer, uppmärksam som man är på bildens formspråk och inneboende estetiska egenskaper. Hör här fortsättningen:

Och till en ännu ivrigare dyrkan drevs de genom konstnärens ärelystnad, och det till och med sådana som icke kände den som bilden föreställde. Ty då konstnären till äventyrs ville vara härskaren till behag, ansträngde han sig att genom sin konst åstadkomma en förskönad likhet; och så begynte mängden, som fångslades genom konstverkets skönhet, att nu se ett föremål för tillbedjan i honom som man kort förut hade ärat såsom människa. Och detta blev en snara för levernet, ty under olyckans eller härskarviljans tvingande makt kom människor så att tillägga stock och sten det namn som tillhör en enda och ingen annan.²⁸

På samma sätt som venusmålningen i den karolingiska anekdoten uppfattades som ett livlöst – eller om det konsektrerats till sitt hedniska ändamål, som ett förbannat och farligt föremål – på samma sätt blir varje bildmässig framställning, varje avbildning av den gudomliga verkligheten, av gudomen, en fåfänglighet, ett bländverk – eller om det konsektreras, en farlighet. Just med den avsikten gör Habackuk en sådan beskrivning, här en beskrivning i ord, i sitt tal mot avgudadyrkan. Han beskriver givetvis inte då det sakrala kosmos som bilderna representerar för hedningarna, utan han gör en beskrivning, en verbal avbildning av dem, gör dem till profana, estetiska objekt helt enkelt, på samma sätt som gjordes i Psaltaren ovan. Habackuk skriver:

Vad kan ett skuret beläte hjälpa, eftersom en snidare vill slöjda sådant? Och vad ett gjutet beläte, en falsk vägvisare, eftersom dess formare så förtröstar därpå, att han gör sig stumma avgudar?

Ve dig som säger till stocken: »Vakna!» och till döda stenen: »Vakna

upp!» Kan en sådan ge någon vägvisning? Visst är den överdragen med guld och silver, men alls ingen ande är däri.²⁹

Varför skulle nu inte dessa bilder fungera? Det ting som är skuret, snidad eller gjutet, av trä, guld eller silver – eller för den delen, skapat av ord? Varför skulle en sådan bild bli stum? Varför är det ingen ande i den? Och att ropa »Vakna!» till stocken eller stenen, ligger det inte ett lika djupt berättigande i detta som att åkalla himlen om regn, jorden om fruktbarhet? Det verkar faktiskt som om Habackuk själv anade detta, ty han säger inte bara att det är fåfänglighet, han säger också att det kan vara *f a r l i g t*: den som ropar »Vakna!» till stocken och den som ropar »Vakna upp!» till döda stenen riskerar att stocken och stenen blir levande och att deras inneboende krafter släpps lösa.

Det vill säga, som okonsektrerade verk är de bländverk, utan verklighet, då består bilderna blott av mull och fåfänglighet, men konsektreras de genom att man ropar »Vakna upp!», då blir de farliga, då blir de verkliga.

I själva verket laborerar Habackuk med tre olika kategorier: en bra och tillåten – åkallan av en allestädes närvarande men osynlig gudom, en fåfänglig och meningslös – tillbedjan av stumma, människoskapade beläten, och slutligen en farlig, verklig, demonisk – frisläppandet av onda andar inneboende i tingen. Jag menar att Habackuks inställning, argument och formuleringar mycket väl låter sig förstås mot bakgrund av vad jag ovan skrivit. Ty jag tvekar inte ett ögonblick att ta honom på orden, han talar av allt att döma utifrån sina egna erfarenheter och iakttagelser, begripliga och giltiga även utanför den särskilda ideologi som han företrädde.

När därför Habackuk vill argumentera för att belätet *i n t e* är en verklig idol, att föremålet inte alls har någon inneboende kraft och ande, då förvandlar han det helt enkelt till en *b i l d* i det att han genomgående betonar att det är fråga om ett *t i l l v e r k a t* föremål, ett av en skicklig människohand bearbetat ting. Han säger att bilden ju bara är skuren, snidad eller gjuten och att den är »överdragen med guld och silver». Det vill säga, han slår fast att föremålets innersta väsen är något som har med dess utseende, dess yta, bild, att göra, något som är förknippat med estetiken och konstnärernas tävlan på marknaden. Detta är ju en existensform för idolen som omöjligan kan göra den användbar för kulten, eftersom kulten kräver *v e r k l i g h e t*, odelbart och rakt igenom. Som skicklighetsverk, som konst-verk – det är ju så Habackuk

Konst håller gudabilden levande när den är död...

beskriver bilderna – lever de uteslutande på marknaden, och för den enskilde betraktaren kan verket te sig som något som lever i en egen och autonom värld, konstens och estetikens värld, helt och hållet skild från den verklighet som är den gudomliga och verkliga världen. För att göra en sådan bild kultiskt användbar måste den rituellt föras över från estetikens värld och in i den sakrala – och detta sker genom konsekrationen, invigningen, genom att ropa dess namn eller hur det nu kan gå till.

Kunde man tänka sig att det gammaltestamentliga bildförbudet hade sin principiella grund dels i en självklar bildstormning av andra, fientliga folks idoler – till exempel därför att judarna under den babyloniska fångenskapen kunde befaras tillbedja fel gudar –, och dels i det faktum att konstnärerna under denna tid började framställa avbildande idoler? Och eftersom av-bilden på ett grundläggande sätt innebär ett problematisk avsteg från den okränkbara uppfattningen om och upplevelsen av verklighetens kosmiska totalitet, som verket var ämnat att ingå i, måste kanske denna bildform bekämpas? Är det inte en tolkning av bland annat detta faktum som ligger bakom att girigheten, penningbegäret och bukens lust liksom allt annat som genomsyrade det offentliga livet och som judarna uppfattade som orent och farligt, i bibeln jämfördes med avgudadyrkan? Till dessa svåra försyndelser hör givetvis också hybris, förhävelsen, där människan sätter sig upp mot sin skapare och påstår sig kunna göra det som bara gud kan. I Mikas bok heter det:

jag skall utrota dina beläten och dina stoder ur ditt land, så att du icke mer skall tillbedja dina händers verk.³⁰

Och Deutero-Jesaja skriver om hur de olika hantverkarna egentligen inte själva och var för sig tror sig om att kunna skapa dessa ting, som de vet är förbehållna gud att frambringa, men att de uppmuntrar varandra med illusioner för att gemensamt kunna klara det som marknaden kräver:

Den ene vill hjälpa den andre; han säger till den andre: »Fatta mod!» Träsnidaren sätter mod i guldsmeden, bleckslagaren i den som hamrar på städ. Han säger om lödningen: »Den är god» och fäster bilden med spikar, så att den ej faller omkull.³¹

Och den apokryfiska Vishetens bok utvecklar temat ytterligare:

Ty vi har icke låtit oss föras vilse genom det som människor illfundigt har tänkt ut, ej heller genom den onyttiga frukten av målares möda: en gestalt bestruken med olika färger, vilkas anblick väcker åtrå hos den dåraktige, så att han får lust till den livlösa gestalten av död bild. (– – –)

Krukmakaren till exempel knådar mödosamt den mjuka jorden och formar var särskild sak till vår tjänst. Men det är av samma ler som han utformar både de kärl som tjäna rena syften och dem som tjäna till motsatsen, alla på samma vis; och vilkendera användningen vart och ett skall få, det bestämmer han som arbetar med leret. Och så formar han med illa använd möda av samma ler en vanmäktig gud, han som själv icke långt förut föddes av jord och inom kort, när den själ som han har fått till låns utkräves av honom, vänder åter till jorden, varav han är tagen. Men därom bekymrar han sig icke, att han snart skall skiljas hädan, eller att hans liv är så kortvarigt; utan han tar upp tävlan med guldsmeder och silverarbetare och söker efterhärma koppargjutare och sätter en ära i att forma oäkta bilder. Aska är hans hjärta, och hans hopp mindre värt än mull, och hans liv värdelösare än lera. Ty han känner icke den som har danat honom själv och ingjutit i honom en verksam själ och inblåst i honom en levande ande, utan han räknar vår levnad för en lek och vårt liv för en inbringande marknad; »ty» – så säger han »man bör skaffa sig vinst av vad det vara må, jämväl av det som är dåligt». Han vet ju själv bättre än någon annan att han begår synd, när han av samma lerämne tillverkar sköra kärl och gudabilder.³²

Detta kan jämföras med Meister Eckehardts:

Tro ej att du kan vara helig i det du gör; man skall vara helig i det man är. Ty våra verk helgar icke oss, utan det är vi som skall helga verken. Hur heliga våra verk än må vara, så gör de oss överhuvudtaget icke heliga i den mån de är verk utan i den mån vi har ett heligt vara och väsen (– – –).³³

Det är precis där kärnpunkten ligger.

Och Vishetens bok fortsätter:

Men övermåttan dåraktiga och ömkligare i förstånd än späda barn är de alla, ditt folks fiender, de som har förtryckt det. Ty de går så långt att de räknar alla avgudabilder hos hednafolken för gudar, de som varken har ögon som de kan se med, eller näsa för att andas genom, eller öron till att höra med, eller fingrar på händerna till att känna sig för med, och vilkas fötter icke duger till att gå på. Ty det är en människa som har gjort dem, och en som har fått sin ande till låns, som har format dem. Och ingen människa förmår ens att forma en gud som vore lik henne

Konst håller gudabilden levande när den är död...

själv. Nej, såsom hon själv är dödlig, så tillverkar hon med syndiga händer allenast ett dött ting. Hon är ju ock själv förmer än föremålen för sin dyrkan, eftersom hon själv är levande, medan dessa aldrig har varit det.³⁴

Den mänskliga konsten och uppfinningen leder alltså fram till ett verk som kan *li k n a* en verklig skapelse utan att vara det. Ty de mänskliga konsterna kan fullkomnas därhän att de blir till ett bländverk för ögat: något syns vara som icke är. I Apostlagärningarna heter det: »Är vi nu av Guds släkt, så bör vi inte mena, att gudomen är lik någonting av guld eller silver eller sten, något som är danat genom mänsklig konst och uppfinning.»³⁵ Ty att framställa ett sådant bildverk är att förhäva sig, varigenom man förlorar sin själ. Avbilden är fjärrad, befinner sig på en avgrunds avstånd från sitt objekt.

Hur skall man i detta sammanhang förstå det klassiska Athens naturalistiska gudabilder, eller Egyptens, eller Mesopotamiens? Lyckades man där förmå människor att identifiera den gudomliga världen med den *o f f e n t l i g a s f ä r e n*, med marknadens och estetikens autonoma värld, så att man helt enkelt utnyttjade de estetiska verkringsmedlen i den religiösa statspropagandans och -administrationens tjänst? Så som senare den kristna kyrkan, åtminstone från abboten Suger på 1100-talet, kom att göra? Är det över huvud taget först staten som förmår på detta sätt sammansmälta estetik med religion, med politik, så som fascisterna gjorde? Under alla omständigheter kan man betrakta de offentliga bedrägerierna med gudabilder under senantiken i denna belysning. De mekaniska tempelmiraklerna framstår som ett slags marknadskonster, på samma sätt som man kunde uppfatta den realistiskt målade bilden som ett roande gyckel med de mänskliga sinnenas ofullkomlighet. Benjamin Farrington skriver att

en annan alexandrisk vetenskap, optiken, utnyttjades för framkallning av uppenbarelser. För den dåtida rättskänslan tedde sig dessa vetenskapliga hjälpmedel i kulten föga märkvärdigare än belysningseffekter eller orgelmusik, som också började komma i bruk vid denna tid. De var avsedda att fördjupa den breda allmänhetens fromhet, att göra religionen tilldragande och imponerande, och de tycks ha fyllt denna sin uppgift.

Den framstående skalden Claudianus skildrar exempelvis en ovanlig typ av tempelmirakel på ett sätt som samtidigt ger en god bild av det invecklade ceremoniel som åtföljde det rutinmässiga utförandet av fromma bedrägerier. Den naturkraft som i detta fall utnyttjades var magnetismen. Scenen var ett för Mars och Venus gemensamt tempel. De gu-

domliga aktörerna bestod av en Mars tillverkad av polerat järn och en Venus av magnetiskt mineral. Förberedelser vidtogs för de båda gudarnas bröllop. Myrtenkransar smyckade dörren till vigselrummet. Bröllopsängan övertäcktes av rosor, utströdda över ett purpurfärgat sängtäcke. Prästerna läste vigselformuläret. Kören gjorde entré, sjungande, föregången av bröllopsfacklan. Ceremonielet omgavs med musik, färger, dofter och ritual. Man får förmoda att församlingen lät sig ryckas med av dessa effekter. Så kom undret. Järnfiguren Mars fördes inom räckhåll för magneten Venus. »Utan att flytta sig från sin plats drog gudinnan med sin mäktiga tjuskraft guden till sig och slöt honom i sina armar under kärleksfulla flämtningar», berättar skalden livfullt.³⁶

Bländverk och bedrägerier. På samma sätt som bilden, det estetiska kunskapsobjektet, är en illusion, en synvilla, sett ur den sakrala totalitetens synvinkel. Beskrivningen är livlös i förhållande till det beskrivna. Det är ju detta faktum som är huvudargumentet för Platons fundamentala kritik av bildkonsten. Han säger i »Staten»:

Samma storlek synes oss ju inte lika, när vår syn varseblir saken på långt håll och på nära håll. (– – –) Och ett och samma föremål synes vara krokigt eller rakt, allteftersom vi ser det i eller ovanför vattnet, och likaså konkavt och konvext till följd av färgernas förvillande inverkan på synförmågan, och det är tydligt, att det råder all möjlig förvirring av detta slag i vår själ. När det gäller att angripa denna svaghet i vår natur, lämnar skuggteckningskonsten, taskspeleriet och många andra dylika konstter och knep ingenting oförsökt.³⁷

Platon likaväl som de gammaltestamentliga profeterna kunde alltså knappast uppfatta estetiken och det estetiska betraktelsesättet på något annat sätt än som en farlig produktivkraft i bedrägeriets och, vad profeterna anbelangar, den förstatligade, korrumperade fromhetens tjänst – man var förhindrad att se estetik också som en *k o n s t n ä r l i g* produktivkraft: till att exempelvis prova konstens värld av möjligheter, ännu inte möjliga i verkligheten.

I den apokryfiska berättelsen om Daniels avslöjande av Bels prästerskap agerar Daniel ett slags Fantomen i kamp mot världens ondskas och vildarnas vidskepelser. I det så kallade Tillägg till Daniel berättas om hur Daniel var en av den babyloniske kungen Cyrus' förtrogna:

Nu var det så, att babylonierna hade en avgud, vid namn Bel; och de bestod honom dagligen tolv skäppor fint mjöl och fyrtio får och sex fat

Konst håller gudabilden levande när den är död . . .

vin. Också kungen dyrkade Bel och begav sig dagligen åstad för att tillbedja honom. Men Daniel tillbad sin Gud.

Då sade kungen en gång till honom: »Varför tillber du inte Bel?» Han svarade: »Därför att jag inte dyrkar avgudar som är gjorda med händer, utan den levande Guden, som har skapat himmel och jord, och som är herre över allt levande.» Då sa kungen till honom: »Håller du inte Bel för att vara en levande gud? Eller ser du inte hur mycket han äter och dricker var dag?» Men Daniel log och sade: »Låt inte bedra dig, o konung. Denne är ju innantill av lera och utantill av koppar och har aldrig ätit eller druckit något.» Då blev kungen förtörnad och lät kalla till sig hans präster och sade till dem: »Om ni inte säger mig vem som förtär allt detta som består Bel, så skall ni dö. Men om ni kan visa mig att Bel förtär det, då skall Daniel dö, därför att han har hädat honom.» Och Daniel sade till kungen: »Må det bli som du sagt.» Men Bels präster var sjuttio, förutom deras hustrur och barn.

Så begav sig kungen, åtföljd av Daniel, till Bels tempel. Och Bels präster sa: »Nu går vi ut härifrån. Men låt du, o konung, sätta fram maten och låt blanda till vinet och ställa fram det; stäng så igen porten och försegla den med ditt sigill. Kom sedan hit i morgon bitti och om du då inte finner allt vara förtärt av Bel, så må vi dö, eller, i motsatt fall, Daniel, som har talat lögnaktigt om oss.» Men de kände ingen oro, ty de hade gjort en hemlig ingång under bordet, och genom denna brukade de alltid komma in och förtära det som var framsatt.

Då nu dessa hade gått ut lät kungen sätta fram maten åt Bel. Men Daniel befälde sina tjänare att hämta aska och lät dem strö ut den i hela templet så att bara kungen såg det. Sedan gick de ut och stängde porten och förseglade den med kungens sigill och begav sig därifrån. Men prästerna infann sig under natten efter sin vana tillika med hustrur och barn, och de åt och drack upp alltsammans.

Tidigt nästa morgon kom kungen dit, åtföljd av Daniel. Och han sade: »Är sigillen orörda, Daniel?» Han svarade: »Ja de är orörda, o konung.» Strax då man öppnade porten, kastade kungen en blick på bordet och ropade med hög röst: »Stor är du, Bel, och hos dig finns alls inget svek.» Men Daniel log och höll kungen tillbaka, för att han inte skulle gå ditin, och sade: »Betrakta då golvet, och lägg märke till vems fotspår detta är.» Då sade kungen: »Jag ser fotspår efter män, kvinnor och barn.»

Nu blev kungen vred och lät gripa prästerna och deras hustrur och barn. Och de måste visa honom den lönnörr genom vilken de brukade gå in för att förtära det som fanns på bordet. Och kungen lät avliva dem och gav Bel i Daniels våld. Och han förstörde honom själv och hans helgedom.³⁸

Se Bels makt var bara bluff! »Och trolldomskonstens gyckelverk låg slagna till marken och vishetsskrytet fick en snöplig vedergällning»,³⁹

som det så efterklokt står i Vishetens bok. Herakleitos skrev en gång, häpnadsväckande profant: »Människor tillber dessa bilder; det är som att försöka samtala med väggarna i ett hus».⁴⁰ Och ändå, det är ju bara att låta schamanen eller biskopen vandra genom byggnaden och med sin heliga olja stänka på väggarna och därmed konsekvrera dem, förvandla dem från ett människobyggt verk, ett uppvisningsnummer för marknaden, från blott sten, murbruk och skicklighet, till heliga väggar, ett heligt rum, en andlig kropp, en öppning mot kosmos. Så lätt hade det varit!

Ur det konsekvrerades sakrala synvinkel är det okonsekvrerade, det andra ofattbart, ja också livlöst och falskt. Mellan dessa finns en absolut och oöverkomlig avgrund. Men genom att ropa »Vakna!» till stocken och »Vakna upp!» till döda stenen, kan man förvandla en bild till en idol, omvandla kaos till kosmos. Och genom att ex-sekvrera idolen, denna kosmiska helighet, kan man förvandla den till vanmäktig mull, till tomma, människoskapade bländverk – det är ju det som sker vid en bildstorm, och för den delen också när en kultbild av en eller annan anledning upptas i konsthistorien. Ty vem kan stilla sin törst med en bild av vattnet, med en beskrivning av det?

Den praktfullaste skildringen av detta som jag känner – ja om man bortser från en del konsthistoriska texter, där detta inträffar närmast bakom ryggen på författaren – finns nog i den apokryfiska Baruks bok, vars sjätte kapitel innehåller ett brev som Jeremias sände till de judar som fördes bort i babylonisk fångenskap. Det är ett ganska långt avsnitt, men som jag ser det är det en oöverträffad beskrivning av avgudadyrkan; det vill säga just en beskrivning, gjord av en utanförstående, en som av religionspolitiska skäl sökt sig till en profan, ja faktiskt konstkritisk inställning till den (och det är ju i grund och botten samma sak). Av detta kan vi lära oss att idolen betraktad som idol är ofattbar, obeskrivbar, oreproducerbar, omöjlig att avbilda och slutet för alla oinvidga. Bilden å andra sidan är som bild betraktad oanvändbar som idol. Bilden som har sin ursprungliga hemvist på marknaden med dess estetiska värderingsbegrepp befinner sig därmed i en totalt annorlunda sfär än idolen. Bildens autonoma värld upprättar i stället ett slags andra natur, som i sinom tid, genom historiens dialektik, kommer att bilda grund för det kanske enda frihetens rike som nu existerar: konstens värld. Detta har ju inträffat sedan idolens värld nu, i vår egen tid, nästan har gått under, och heligheten återfinns paradoxalt nog bara – i konsten: *l'art pour l'art*. – Jag

Konst håller gudabilden levande när den är död . . .

vill citera Jeremias' brev, det är ett praktfullt stycke konstkritik.

Han skriver detta brev till judarna i den babyloniska fångenskapen för att de inte där skall inledas i frestelse, ty där fanns det nämligen »avgudar av silver och guld och trä, som man bär på sina axlar».⁴¹ Men, skriver Jeremias, låt inte bedra er, ty

Avgudabildernas tungor är snidade av hantverkare, och själva är de överdragna med guld och silver; lögn är de, och de kan icke tala. Och såsom gällde det en jungfru som gärna smyckar sig, så tar de guld och förfärdigar därav kransar till att sätta på sina avgudars huvuden. Det händer till och med att prästerna från sina avgudar tar undan guld och silver och använder det för sitt eget behov; ja, att de jämväl åt skökorna i skököhuset ger av sina avgudars egendom. Vidare pryder de dem, dessa avgudar av silver och avgudar av guld och trä, med kläder såsom människor. Men de kan inte skydda sig för rost och maskar, fastän de är höljda i purpurdräkter. Man måste avtorka deras ansikten för det damms skull som rörs upp i tempelbyggnaden, och som i ymnighet lägger sig på dem.

En spira har avguden också, liksom en styresman över ett land, han som dock inte kan förgöra dem som förbryter sig mot honom. Och en yxa håller han i handen, så också ett annat stridsredskap, men han kan inte rädda sig själv från krig och rövare. Härav kan man förstå att de inga gudar är. Frukta alltså icke för dem.

Såsom ett kärl som en människa brukar blir odugligt när det går sönder, så är det ju också med deras avgudar. Där de står uppställda i templet är deras ögon fulla av dammet som rörs upp av de inträdandes steg. Och såsom man spärrar igen alla utgångar för någon som har förbrutit sig mot en kung, då ju en sådan har förverkat sitt liv, så stänger prästerna till avgudarnas hus med dörrar, reglar och bommar, för att de inte skall stjälas bort av rövare. De tänder lampor åt dem, till och med flera än åt sig själva; och ändå kan avgudarna inte se en enda av dem. Det är med dem som med bjälkarna som sitter i tempelbyggnaden. Det sägs att de uppfräts i sitt inre; och maskarna ur jorden äter upp både dem och deras kläder, utan att de förnimmer det. De är svärtade i sina ansikten av röken i tempelbyggnaden. Flädermöss, svalor och andra fåglar kommer flygande och slår ned på deras kroppar och huvuden; ja till och med kattor kommer och sätter sig där. Härav kan ni förstå att de inga gudar är. Frukta alltså icke för dem.

De är visserligen överdragna med guld för att se sköna ut; men om man inte gnider av rostfläckarna, så blänker de alls inte. De hade ju inte heller, medan de blev gjutna, någon förnimmelse av det. De har blivit köpta till vilket pris som helst, dessa som dock inte har någon livsande i sig. Eftersom de inte har några fötter, måste man bära dem på axlarna; och så lägger de sin ömklighet i dagen för människorna. Och till och med de som gör tjänst inför dem måste skämmas. Ty avgudarna kan inte resa

sig upp av sig själva, om de skulle falla till marken, och de kan inte röra sig av sig själva, om man en gång har ställt dem upprätt, ej heller kan de råta upp sig, om de kommer i lutande ställning; nej, liksom för de döda får man sätta fram sina offergåvor för dem. Och det som offras åt dem avyttrar deras präster och använder till sin egen nytta. Likaledes tar också deras hustrur av offerköttet och saltar in, men de delar inte med sig åt den fattige eller behövande. Kvinnor som har sin månadsrening och barnaföderskor får vidröra deras offer. Då ni alltså härav kan förstå att de inga gudar är, så skall ni inte frukta för dem.

Ja, varför skulle de kallas gudar? Kvinnor sätter ju fram mat åt dessa avgudar av silver och guld och trä. Och i deras tempel sitter prästerna med sönderrivna kläder och med avrakat hår och skägg och blottade huvuden och tjuter och ropar inför sina avgudar, så som somliga gör vid dödsmåltider. Prästerna tar sig stycken av avgudarnas kläder och beklär sina hustrur och barn därmed. Vare sig man låter dem få röna något ont eller något gott, är de ur stånd att vedergälla det. De kan varken tillsätta eller avsätta en kung. Lika litet kan de förläna gods eller penningar. Om någon ger ett löfte till dem och inte infriar det så kan de aldrig utkräva det som har blivit dem lovat. De förmår inte rädda en människa från döden, ej heller befria en svagare från hans överman. Åt en blind kan de inte ge tillbaka hans syn; en människa som befinner sig i nöd kan de inte hjälpa därur. En änka kan de inte visa barmhärtighet mot, ej heller kan de öva välgörenhet mot en som är faderlös. Likt stenar som huggits ur klippan är dessa träbeläten och dessa med guld eller silver överdragna bilder; de som gör tjänst inför dem kommer också på skam. Hur skulle alltså dessa kunna anses för gudar eller kallas så? (— —)

Av hantverkare och guldsmeder är de förfärdigade, och de kan aldrig bli något annat än vad konstnärerna vill att de skall bli. Då nu de som förfärdigar dem inte själva har någon lång tillvaro, hur kan man väl då vänta att de som har blivit förfärdigade av dem kunde få det? Nej, lögn och smälek är vad de lämnar efter sig åt de efterlevande. Ty när dessa avgudar hemsöks av krig och annan olycka, rådslår prästerna med varandra om var de skall kunna gömma sig tillsammans med dem.

Hur kan man alltså undgå att lägga märke till att de inga gudar är, dessa som inte kan rädda sig själva vare sig undan krig eller annan olycka? Eftersom de ju bara är träbeläten och bilder överdragna med guld eller silver, skall det en gång bli känt att de är lögn. För alla folk och kungar skall det bli uppenbart att de inga gudar är, utan verk av människohänder, och att ingen gudomlig kraft finns i dem. Vem skulle alltså kunna undgå att inse att de inga gudar är?

De kan ju inte tillsätta en kung i ett land; ej heller kan de ge regn åt människorna. I sin vanmakt kan de varken skaffa sig själva rätt eller avvärja en oförrätt. Ja de liknar kråkorna som flyger mellan himmel och jord. Och om eld kommer lös i avgudarnas hus, dessa avgudar som är av trä eller är överdragna med guld eller silver, så flyr deras präster och råd-

Konst håller gudabilden levande när den är död . . .

dar sig undan, men de själva förbrinner raktigenom som träbjälkar. Mot en kung eller mot fiender kan de inte göra något motstånd. Hur skulle man då kunna gå med på eller anse att de är gudar?

Varken undan tjuvar eller undan rövare kan de rädda sig, dessa avgudar som är av trä eller är överdragna med silver eller guld. De som får dem i sitt våld tar bort guldets och silvrets på dem och går sin väg med de kläder som de är iförda, utan att de kan hjälpa sig själva. Således är det bättre att vara en kung som lägger sin tapperhet i dagen, eller ett husgeråd, som är nyttigt för det ändamål vartill dess ägare vill begagna det, än att vara en sådan falsk gud. Ja, till och med en dörr i ett hus, vilken skyddar det som finns därinne, är förmer än dessa falska gudar; och en träpelare i ett palats är förmer än dessa falska gudar. Solen och månen och stjärnorna, som lyser och utsänds för sina ändamål, lyder viligt. Likaså är ljungelden, när den visar sig, skön att skåda. Så är det också med vinden, som blåser i alla länder. Och när molnen får befallning av Gud att fara ut över hela jordkretsen, då fullbordar de det som har blivit dem befallt. Och när elden sänds ut från ovan till att förtära berg och skogar, då gör den det som har blivit den bjudet. Men dessa avgudar, de har varken till skapnad eller verkningskraft någon likhet med dem. Fördenskull bör de varken anses för gudar eller kallas så; de är ju ej heller i stånd till att vare sig fälla dom eller göra väl mot människor. Då ni alltså kan förstå att de inga gudar är, så ska ni inte frukta för dem.

Kungar kan de ju varken förbanna eller välsigna. De kan inte låta några tecken visa sig på himmelen för folken; ej heller kan de lysa som solen eller skina som månen. Djuren på marken är bättre än de; ty dessa kan fly in i sina gömslen och så hjälpa sig själva. På intet sätt visar det sig alltså för oss att de är gudar. Frukta för den skull icke för dem.

Ja, som en fågelskrämma på ett gurkfält, som inte ger något skydd, är deras avgudar, dessa som är av trä eller är överdragna med guld eller silver. Vid en törnhäck omkring en trädgård, som alla slags fåglar slår ned på, eller vid en död kropp som ligger utkastad i mörkret kan de på samma sätt liknas, dessa deras avgudar, som är av trä eller är överdragna med guld eller silver. Redan deras multnade kläder av purpur och linne lär oss förstå att de inga gudar är. Till sist blir de också själva sönderfräta och blir till smålek i landet. Bättre är alltså den som är rättfärdig och inte har några avgudabilder. Ty han går fri från försmädelse.⁴²

Jeremias har ett språk som en gud, ja som en avgud talar han: övertygande, poetiskt övertalande. Han skapar ett strålande bländverk i sitt språk, med sina ord: han är konstkritikernas skyddshelgon!

För Jeremias är dessa beläten bedrägliga, kraftlösa. De är inte heliga: de är skapade av människohänder och inför dem sitter prästerna och ropar och tjuter likt dårar vid en fågelskrämma. Men ändå, för babylo-nierna är gudabilderna t v e k l ö s t en uppenbarelse av den allsmäk-

tige gudomen: för babylonierna kan de tala, se och höra, för dem kan de skydda sig mot rost och maskar, kan de förgöra sina fiender, kan de resa sig om de faller och vandra omkring över landen; kan de återskänka den blinde hans syn, lindra den plågades sår. Visst är de v e r k l i g a gudar, blott Jeremias är f ö r h i n d r a d – ideologiskt såväl som psykologiskt – att se detta.

För oss idag framstår också Jeremias själv som en fågelskrämman, och det egendomliga är som sagt att fågelskrämmans existensform som estetiskt och sinnligt föremål i vår tids konst alltmer – med sina brokiga kläder och flaxande armar – kommit att närma sig och beröra det förlorade kosmos som gudabilden en gång representerade.

Idag kan konsekrationens motsvarighet paradoxalt nog synas vara den sociala rit med vars hjälp en bild upptas i konstvärlden, förs över i estetikens värld – alltså precis motsatsen till det tidigare förhållandet. Men som ett dunkelt minne av en djup erfarenhet anar jag att föremålet där förtvinar och förstenas: idag finns den l e v a n d e bilden blott som o-konsekrerad, tror jag, där och bara där finns den, i ett individuellt universum. Och den bilden kan, lika litet som en gång den konsekrerade gudabilden, flyttas ur sitt sammanhang, beskrivas eller avbildas, utan att förlora sin magi och unika närvaro. – I så måtto har såväl museerna som konstvetenskapen, Konstfrämjandet som Statens Kulturråd, bland andra, blivit dragna vid näsan av historiens dialektik.

Noter

- 1 Claude Roy, *Kunst der Negervölker*. (1957), Köln 1959, s. 22. Om inget annat anges är citaten översatta av mig. – Uppsatsen är ett försök att tolka det överdådigt rika Jeremias brev mot avgudadyrkan i Baruks bok, som docent Bo Ossian Lindberg visat mig på. Till en tidigare version av uppsatsen har jag fått värdefulla kommentarer av professor Tryggve Mettinger och professor Sven Sandström.
- 2 Torsten Weimarck, *Konst och varuform*. Materialistiska studier kring varusamhällets upptäckt av konstens och estetikens autonomi. Kristianstad 1979 (Diss.), s. 27–67.
- 3 Robert Goldwater, *Primitivism in Modern Art*. (1938), rev. uppl., New York 1967, s. 3–50.
- 4 *Diogenes Laertius*, ii. 11, § 116. Citerad efter Edwyn Bevan, *Holy Images*. An inquiry into idolatry and image-worship in ancient paganism and in Christianity. London 1940, s. 22.

Konst håller gudabilden levande när den är död . . .

- 5 För en diskussion av motsatsparet heligt och profant, se Mircea Eliade, *Heligt och profant*. (1957), Stockholm 1968.
- 6 Erland Ehnmark, »Tabu och magi i Söderhavet och Australien», i: Åke Hultkrantz (red.), *Primitiv religion och magi*. Naturfolkens trosliv i regional belysning. Stockholm 1955, s. 28.
- 7 *Ibidem*, s. 28–29.
- 8 Eliade, *a.a.*, s. 79.
- 9 *Ibidem*, s. 9.
- 10 Michel Tournier, *De vise männen*. (1980), Stockholm 1982, s. 38.
- 11 Eliade, *a.a.*, s. 16.
- 12 Weimarck, *a.a.*, s. 54–67.
- 13 *Ibidem*, s. 15–18 m. fl. sidor.
- 14 Se t. ex. Torsten Weimarck, »Autonomi», i: *Bildanalytiskt lexikon* (under tryckning).
- 16 Hans Himmelheber, *Eskimokunstler*. Teilergebnis einer ethnographischen Expedition in Alaska von Juni 1936 bis April 1937. Stuttgart 1938, s. 11.
- 17 *Die Legenda aurea des Jacobus de Voragine* aus dem Lateinischen übersetzt von Richard Benz. Köln 1969, s. 230 f.
- 18 *Libri Carolini IV*, 16. Citerat efter Wladyslaw Tatarkiewicz, *History of Aesthetics. II: Medieval Aesthetics*. The Hague, Paris, Warszawa 1970, s. 100.
- 19 Rosario Assunto, »Criticism» i: *Encyclopedia of World Art*. New York, Toronto, London 1961, vol. IV, sp. 123.
- 20 Se under »bild» i SAOB och i Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund 1922. – Anmärkningsvärt är också att »avgud» i Nya testamentet är en översättning av grek. *eidolon*, som i profan grekiska betyder »bild», »skuggbild», »spegling i en vattenyta», »drömbild», »skenbild», »spöke», »fantom», »ande».
- 21 Åke Hultkrantz, »Naturfolkens religion», i: Hultkrantz, *a.a.*, s. 2–3.
- 22 C. Schneider, »*Acheiropoietos*», i Theodor Klauser (red.), *Reallexikon für Antike und Christentum*. Stuttgart 1950, Band I, sp. 69. – Kanske är det uttryck för samma sak när Herodes vid byggandet av Jerusalems nya tempel lät tusen präster utbilda sig till murare och snickare, så att det nya rummet aldrig behövde passera den profana existensformen. (Om detta berättar bl. a. Daniel-Rops i *Dagligt liv i Palestina på Jesu tid*. (1961), Solna 1964, s. 176 f.).
- 23 *Psaltaren* 115: 2–8. – Språket något moderniserat i följande bibel- och apokryfcitat.
- 24 Tournier, *a.a.*, s. 39–40.
- 25 *Visheten* 14: 11.
- 26 *Visheten* 14: 12–14.
- 27 *Visheten* 14: 16–17.
- 28 *Visheten* 14: 18–21.
- 29 *Habackuk* 2: 18–19.
- 30 *Mika* 5: 13.
- 31 *Jesaja* 41: 6–7.
- 32 *Visheten* 15: 4–13.
- 33 Mäster Eckehardt, *Kvällssamtal*. Uppsala 1979, s. 16–17.
- 34 *Visheten* 15: 14–17.
- 35 *Apostlagärningarna* 17: 29.
- 36 Benjamin Farrington, *Grekisk vetenskap*. (1944), Halmstad 1965, s. 177–178. – Claudianus' dikt (Id. V.) återfinns i engelsk översättning bl. a. i C. W. King, *The Natural History of Gems and Decorative Stones*. London 1867, s. 174–175.

Torsten Weimarck

37 Platon, *Staten* (X: 605). Halmstad 1969, s. 295.

38 *Tillägg till Daniel* 2: 3-22.

39 *Visheten* 17: 7.

40 Herakleitos, fragment 5. Citerad efter Bevan, *a.a.*, s. 65.

41 *Baruk* 6: 3.

42 *Baruk* 6: 7-72.

Minnesord

Michael Postan

Av *Oscar Bjurling*

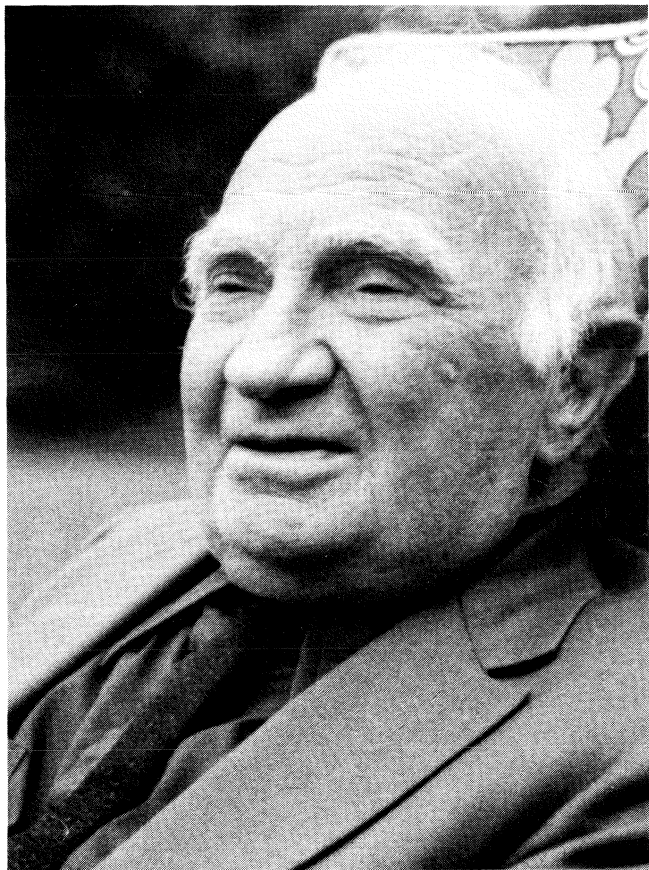
När den förutvarande professorn i ekonomisk historia i Cambridge sir Michael Moissej Postan avled den 12 december 1981, förlorade forskningen en originell begåvning.

Som namnet antyder var hans ursprung inte brittiskt. Han var född år 1899 i Tighina (turkarnas och Karl XII:s Bender), en småstad vid den västra stranden av floden Dnjestr i det omstridda Bessarabien, då liksom nu åter en rysk provins. Fadern var godsägare.

Michael Postans skolstudier var förlagda till hemstaden och till Odesa och under en period även till en engelsk skola. Det sistnämnda blev inte utan betydelse för fortsättningen av hans liv. Han började sin universitetsutbildning i St Petersburg år 1914 vid det första världskrigets utbrott men flyttade därifrån under det följande året till Odessa för att ägna sig åt juridik och nationalekonomi.

År 1917 blev den 18-årige ynglingen enrollerad i armén. Han överlevde kriget. Han försökte återupptaga sina studier nu vid universitetet i Kiev men fann det säkrast att fly från Ryssland i slutet av år 1919. Han hade inte kunnat förlika sig med den politiska utvecklingen i det av revolutionskrig härjade landet. Flykten var riskabel men lyckades. Problemet var, vart han skulle ta vägen. Att återvända till Bessarabien var just då inte hälsosamt. Där stod rumänska trupper. Försök att fortsätta studierna i det krigshärjade och svältande Wien misslyckades. En visit i Czernowitz (Cernauti) i det förut österrikiska, för tillfället rumänska (idag ryska) Bukovina blev också resultatlös.

Misslyckandena att finna fotfäste i öst och mellaneuropa blev på sätt och vis den nu 21-årige studentens lycka. Vid slutet av år 1920 tog han sig till England som ju inte var honom obekant. Därmed var hans »Wanderjahre» slut. Han skrev in sig året därpå vid London School of Economics. Sedan gick det snabbt i den akademiska karriären. Han vann masters grad 1924, framlade en avhandling 1926 och blev

24.9 1899-12.12 1981

då forskarasistent hos Eileen Power (som han längre fram skulle gifta sig med). Han utnämndes till universitetslektor år 1927, först i London och sedan i Cambridge. År 1938, vid 39 års ålder, utsågs han till att övertaga den efter sir John Clapham lediga lärostolen i ekonomisk historia vid sistnämnda universitet. Professuren uppehöll han till sin pensionering år 1965.

Postan grundlade sitt anseende som framstående medeltidsforskare bl.a. genom sina idérika bidrag i slutet av 1920-talet och under det följande årtiondet till Eileen Powers "Studies in English Trade in the Fifteenth Century". Han var visserligen inte enbart medeltidshistoriker men i den egenskapen gjorde han sina största insatser. En lång rad skarpsinniga och lärda artiklar om medeltidens och framför allt Englands ekonomiska historia följde undan för undan. Bland dem kan nämnas hans utomordentliga översikt av Englands medeltida agrarsamhälle i den andra upplagan av del I i »Cambridge Economic History of Europe» år 1966. Som godsägare från ett land som i hans ungdom alltjämt var starkt feodalt präglat hade han särskilda förutsättningar att leva sig in i ämnet.

I sina skrifter uppvisade Postan en förenig av grundlig kännedom om det medeltida materialet med en väl skolad ekonomisk teoretikers metodik. Han kom på så vis att blåsa nytt liv i en forskning som i England tidigare i hög grad präglats av rättshistoriker och urkundsutgivare. Han frångick den vanliga uppfattningen av den äldre ekonomiska historien som en kontinuerlig utveckling. Enligt honom var det fråga om en cyklisk process. Hans undersökningar om arbetskraft, befolkning och priser i godsekonomin bidrog kraftigt till att klarlägga skeendet från den ekonomiska expansionen under 1200-talet till nedgången på 1400-talet. Han använde sig härvid av en statistisk och teoretisk apparat som var mera förfinad än den som dittills praktiserats.

I många år var Postan utgivare av »Economic History Review» som under hans ledning utvecklades till det främsta organet på sitt område. Som utgivare visade han en mindre vanlig förmåga att stimulera andra forskare och att få till stånd djupgående diskussioner.

Under det andra världskriget arbetade Postan en tid i ministeriet för ekonomisk försvarsberedskap. De erfarenheter, han där gjorde, resulterade bl. a. i ett arbete om »British War Produktion» och »An Economic History of Europe 1945–1964», arbeten som visade hans förmåga även på andra områden än det medeltidshistoriska.

Postan pensionerades som nämnts år 1965 men blev fördenskull inte

Oscar Bjurling

overksam. Han for regelbundet till USA för att hålla föreläsningar vid universiteten i Kalifornien, Texas och andra stater. Han fortsatte också med utgivandet av nya volymer i »Cambridge Economic History of Europe». År 1972 kom så hans länge väntade och efterlängtrade betydelsefulla sammanfattning av det medeltida Englands ekonomiska historia, »The Medieval Economy and Society».

Postans stora insatser blev varken förbisedda eller obelönade. Raden av hedrande utmärkelser kröntes med baronettiteln år 1980.

Privat lär Michael Mossey Postan ha varit öppen, livlig och ha visat prov på en bitsk humor, en egenskap som förmodligen hjälpt honom att överleva under det besvärliga kringirrande livet efter det första världskrigets slut. Han var en underhållande konversatör och sällskapsmänniska och tyckte om musik och poesi. Han var därför ingen inomhusvarelse, tvärtom. Han var sålunda medlem av Alpin Club, vilket förutsatte att han också praktiserade bergbestigning – inte bara i vetenskapens värld.

Gunnar Carlsson

Av Sven Lundström

Den 28 februari 1982 avled professor Gunnar Carlsson i Helsingborg. Född i Lund 1894 och invald i Vetenskapssocieteten 1926 hörde han till de äldsta ledamöterna.

Han kom att växa upp i Helsingborg, där hans far blivit rektor. Efter att ha avlagt studentexamen där 1912 kom Gunnar Carlsson till Lund för att studera klassiska språk. Hans främste lärare blev Einar Löfstedt, sedan 1913 professor i romersk vältalighet och poesi. Carlsson blev filosofie magister 1917 och filosofie licentiat 1921. Efter studieåren, som också ägnades åt arbete som kurator i Helsingkrona nation och som Lunds studentkårs ordförande, framlade han i december 1922 sin doktorsavhandling, och den gjorde honom till docent i latinska språket och litteraturen 1923. Det året gifte han sig med Else Marie Lehmann, dotter till en av de mest kända Lundaprofessorerna, den danskfödde religionshistorikern Edvard Lehmann.

Löfstedt framstår som Sveriges störste latinist genom tiderna, den främste företrädaren för »den svenska skolan» inom latinistiken. Genom den »skolan», som inte hölls samman genom något samarbete utan endast genom en gemensam inriktning på studiet av det latinska folkspråket under den sena kejsartiden och den tidiga medeltiden, blev Sverige en stormakt inom den internationella latinistiken. Under den första hälften av vårt århundrade spelade inget annat land en lika viktig roll vid utforskningen av latinets historia. Den svenska skolan var mycket starkt inriktad på språkhistoria, medan man i stort sett överlät åt andra latinister inom och utom landet att genom textkritik återge den rätta lydelsen åt de till eftervärlden genom handskrifter bevarade antika (och efterantika) auktorerna – i den mån som det inte gällde att försvara folkspråkliga varianter i handskrifter mot en senare tids korrigeringar, gjorda efter det klassiska, vårdade latinets mönster. Det kunde t.o.m. hända, att man vände sig mot den »högfärd», som

7.3 1894–28.2 1982

tog sig uttryck i försök att genom kvalificerade gissningar, konjekturer, rätta fel i handskrifterna. Vidare överlät skolans företrädare i huvudsak grundforskningen inom litteratur- och kulturhistoria åt andra.

Om man ser Gunnar Carlssons vetenskapliga produktion mot bakgrunden av den här givna beskrivningen – som givetvis innebär en stark förenkling av komplicerade sammanhang – finner man genast en helt annan intresseinriktning. Carlsson sysslade nämligen med textkritik och politisk historia, och medan den svenska skolan gick från senlatiniet till medeltidslatinet började han med en text från slutet av första århundradet e.Kr. och gick sedan bakåt i tiden för att hamna i sista århundradet f.Kr. Men i själva verket finns det ett nära samband mellan lärarens och elevens forskningsområden, i varje fall när det gäller lärjungens allra första arbete. Under tiden 1915–1920 hade nämligen Löfstedt publicerat tre undersökningar av kyrkofadern Tertullianus skrifter och därvid visserligen sysslat med språk och stilistik men hela tiden också måst brottas med ett svårt textkritiskt problem. Tertullianus »Apologeticum» har bevarats till eftervärlden i två olika versioner, och Löfstedt försökte bevisa, att den, som föreligger i en handskrift från den tyska staden Fulda, ger oss den rätta texten. Senare har man kommit fram till att båda versionerna är äkta: Tertullianus har själv framlagt en andra reviderad version av den skriften. Den elev, som blev Löfstedts förste docent, disputerade 1918 på en avhandling, genom vilken han försökte bevisa, att den senare hälften av Tertullianus skrift »Adversus Iudaeos» är oäkta. Många år senare fann Löfstedt, att det resultatet behövde omprövas. Äkthetsundersökningar ställer stundom forskaren inför mycket intrikata problem, och omprövningar är inte sällsynta.

Gunnar Carlsson började sin vetenskapliga verksamhet med en textkritisk undersökning, ägnad åt värderingen av olika handskriftsgrupper, fortsatte den med andra undersökningar av samma slag och deltog slutligen i en debatt om en äkthetsfråga. Doktorsavhandlingen, »*Zur Textkritik der Pliniusbriefe*», omfattade endast 74 trycksidor. Ännu många år senare framhöll Einar Löfstedt den som ett föredöme, ett bevis på att en avhandlings värde inte behöver bero på tryckningskostnaderna. Plinius d.y., en politiker på kejsar Trajanus tid, har vunnit litterär berömmelse som författare av brev, i stor utsträckning utarbetade direkt för den bildade allmänheten, inte endast för adressaterna. Breven är bevarade i handskrifter, som kan indelas i tre grupper, av vilka två visat sig vara av störst värde. Man hade satt den ena

gruppen högst, tills en tysk forskare 1919 framträdde till försvar för den andra. Gunnar Carlsson, som då redan hade kommit till samma resultat i en färdig del av sin undersökning, stödde i sin tryckta avhandling den nya värderingen genom att studera prosarytm, språkbruk etc. i texten. I ett arbete, utgivet 1961, har en kvinnlig fransk forskare använt andra infallsvinklar men kommit fram till samma resultat som Carlsson. Hon hänvisar till honom och skriver »j'ai abouti à la même conclusion». I ett auktoritativt uttalande av en annan forskare 1963 godkännes (med smärre reservationer) den uppfattning, som olika föregångare nått fram till »suadente in primis Gunnaro Carlsson».

Från Plinius gick Carlsson några årtionden tillbaka i tiden till statsmannen, filosofen och tragedieförfattaren Seneca. År 1926 utkom »Die Überlieferung der Seneca- Tragödien» och 1929 »Zu Senecas Tragödien» (1949 följde en uppsats »Senecas tragedies. Notes and interpretations»). Också här gällde det ett val mellan olika handskriftsklasser. Den ena utgörs huvudsakligen av handskriften E, den andra, som man sammanfattar under beteckningen A, består av mer än 300 handskrifter, fulla av en mängd uppenbara fel. Vissa forskare satte E så högt, att de inte var beredda att acceptera en läsart i A ens i de fall, där E inte kan ha bevarat den rätta lydelsen. Carlsson modifierade värderingen på två sätt: han pekade på vissa brister i E och betonade framför allt förtjänster hos A. En kollega uttryckte 1968 saken så, att entusiasmen för A nådde sin höjdpunkt »in the work of Carlsson and Brugnoli». Året därpå hade Bertil Axelson i en skrift med titeln »Korruptelenkult» med eminent sakkunskap och kritisk skärpa behandlat en tragedi, som man med orätt tillskrivit Seneca. Axelson hade därvid också kommit in på värderingen av E och A. Samtidigt som han korrigerade vissa av Carlssons resultat framhöll han, att E utan tvekan har ett klart företräde framför A men att man å den andra sidan i vissa stycken bör gå längre än Carlsson i kritiken mot E. I likhet med Carlsson framförde Axelson ett önskemål om att en ny, verkligt kritisk edition av Senecas tragedier ställdes till forskningens förfogande. Flera år tidigare hade Axelson och Carlsson av ett förlag i Oxford fått i uppdrag att utge tragedierna, och Carlsson hade vistats i Lund en termin för det arbetets skull. Det hade emellertid visat sig, att den tid, som stod till förfogande, inte räckte till, och hela projektet hade måst nedläggas. År 1966, alltså strax innan Axelsons »Korruptelenkult» trycktes, utkom Senecas tragedier i en textkritisk edition, utarbetad av en italiensk forskare. Här presenterades för första gången de tre viktigaste handskrifterna i A-

klassen, och det visades upp, att den klassen består av två underavdelningar, av vilka den ena måste beaktas vid sidan av E, som alltjämt intar den främsta platsen. Även om därmed inte alla problem är lösta, tycks den nya editionen innebära ett stort framsteg i förhållande till de tre närmast föregående, alla antingen dåliga eller rent dilettantiska. Carlssons kamp för A har lett till vissa viktiga resultat.

År 1936 publicerade Gunnar Carlsson i Vetenskapssocietetens skriftserie en bok med titeln »*Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. Historisch-philologisch untersucht*». Han tog därmed ställning beträffande en äkthetsfråga. Det gäller två politiska pamfletter, genom vilka Caius Iulius Caesar får råd om hur han bör styra den romerska staten. Problemet är, om dessa politiska agitationsskrifter har författats av Sallustius, berömd som historieskrivare och på något sätt verksam i politiken mot republikens slut. Redan på 1500-talet framfördes misstanken, att de två pamfletterna inte är vad de utger sig för att vara utan försök av en senare tids retoriker att visa upp, hur man skulle ha kunnat formulera politisk propaganda på Caesars tid. Efter mitten av 1800-talet började på allvar en debatt om denna äkthetsfråga – en debatt, som ännu inte är helt avslutad. I en 1931 framlagd doktorsavhandling undersökte en av Löfstedts elever problemet utifrån språkliga utgångspunkter och fann, att Sallustius sannolikt har författat båda skrifterna – senare språkliga undersökningar har f. övr. stärkt den uppfattningen. Carlsson sysslade inte med språk och stil i texterna, utan försökte att genom tolkning av innehållet i olika passager få fram argument till ledning för inpassandet av texterna i var sin bestämda historiska situation. Han kom bl.a. fram till att den äldre pamfletten bör ha författats år 51 f.Kr. Numera är fackmännen – med vissa viktiga undantag – någorlunda överens om att båda skrifterna är äkta, men den äldre förlägger man till år 50 f.Kr. (den yngre, som man förut daterade till 46 f.Kr., anses nu vara från år 48). Carlssons datering av den äldre pamfletten har alltså inte accepterats. Därom heter det i en skrift från 1966: »Es wäre sehr zu bedauern, wenn die ausgezeichnete Untersuchung G. Carlssons nur wegen dieser, die Substanz des Buches nicht wesentlich tangierende Datierung nicht weiterhin die ihr gebührende Beachtung fände!» Carlssons skrift beaktades inte i en doktorsavhandling, som utkom i Saarbrücken 1975 – men den avhandlingens författare blev också klandrad för det, bl.a. i en skrift, författad av en känd tysk expert på Sallustius och utgiven av trycket 1982, efter Carlssons död. I den skriften gillades Carlssons uppfattning både beträffande äkthetsfrågan i stort och be-

träffande en i sammanhanget aktuell delfråga.

Gunnar Carlssons sista insats inom forskningen utgörs av en 1946 publicerad uppsats om ingångsdikten till den första boken av Horatius »Carmina». Horatius, en av världslitteraturens allra främsta lyriker, framlägger här sitt litterära program och sin världsåskådning. Trots att ett otal forskare tidigare hade analyserat den dikten, lyckades Carlsson, i polemik mot Dag Norberg, med utomordentlig skicklighet ge ett mycket värdefullt bidrag till tolkningen av skaldens budskap.

Redan när skriften om Sallustius politiska pamfletter utkom hade Gunnar Carlsson för länge sedan övergått till läroverksbanan och flyttat till Stockholm. Efter att redan tidigare ha varit verksam som lärare i Eslöv och Lund hade han nämligen 1930 blivit lektor i latin och grekiska vid högre allmänna läroverket för gossar på Norrmalm. Där hade Axel W. Ahlberg – vid seklets början latindocent i Lund, sedan känd som författare till en latinsk skolgrammatik och med tiden medförfattare till vårt latinska skollexikon – 1929 lämnat lektorstjänsten för rektorstjänst. Man kan våga påstå, att det stod en särskild glans kring det lektorat, som kom att innehas först av Ahlberg och senare av Carlsson. Gymnasiet var ännu en elitskola, som bl.a. förberedde för högre karriärer inom forskning, administration m.m. Dess uppgift var inte endast att meddela kunskaper, utan också att fungera som en sällningsmaskin. Det var alltså av mycket stor vikt, att det latinska översättningsprovet i studentexamen dels fick en lämplig utformning, dels bedömdes på ett korrekt sätt, utan alltför stora lokala variationer. Genom sin verksamhet som censor i studentexamen, först vårterminen 1936 och därpå sedan 1938, kom Carlsson att spela en viktig roll i båda dessa avseenden, och han verkade vidare i den s.k. mall-kommittén, som med säte i Stockholm utfärdade anvisningar angående bedömningen av de olika iakttagna översättningsfelen. Hans inflytande fick sin yttre markering genom att han 1948–1956 fungerade som ordförande i Svenska klasikerförbundet.

Efter att 1931 ha blivit docent vid Stockholms högskola var Carlsson där t.f. lärare och examinator 1935–1945. Det sistnämnda året blev han i samband med att undervisningen utbyggdes t.f. professor i avvaktan på att en ny professur erhöll sin förste innehavare. Man syftade till en början mot att tillgodose tre universitetsämnen – latin, grekiska och klassisk fornkunskap med antikens historia – genom en enda professur, som man uppkallade efter Viktor Rydberg, en gång i tiden professor vid högskolan och författare till verk som »Den siste athenaren» och

»Romerska kejsare i marmor». Det föreföll först som om Gunnar Carlsson skulle bli vald till innehavare av den nya tjänsten, och sedan lutade det åt att i stället Erik Wistrand skulle få på sin lott att s.a.s. »reinkarnera Viktor Rydberg». Men ingendera blev utnämnd på tjänsten. Innan ärendet hade blivit slutgiltigt avgjort, fick nämligen högskolan genom en donation möjlighet att inrätta en speciell professur i latin. Till innehavare av Viktor Rydbergsprofessuren i klassisk språkvetenskap och kulturforskning utnämndes Gösta Säflund, arkeolog och konsthistoriker men också författare till en briljant undersökning av Tertullianus stilutveckling, medan Wilhelm och Lenna Ericsons professur i latinska språket och litteraturen gick till Dag Norberg, specialist på senlatinets och det tidiga medeltidslatinets utveckling. Gunnar Carlsson blev alltså utan professur men fick 1949 professors namn.

År 1960 lämnade Carlsson docenturen. Året förut hade han avgått med pension från sin lektorstjänst vid Norra latin – vid en tidpunkt, då gymnasiets omdaning ännu inte hade nått riktigt långt. Några år senare flyttade han tillbaka till sin ungdoms hemstad Helsingborg. Hans hustru avled 1968. Han kom att överleva henne under många år. Hans verksamhet som forskare och skolman var avslutad, men ännu spelade hans vetenskapliga produktion en roll för enstaka forskare på olika håll i Västeuropa.

10.6 1914-2.5 1982

Einar Mörck

Av Åke Ståhlbrandt

Einar Mörck var en av de mest allmänorienterade personer, som jag träffat. Det fanns knappast några ämnen, som han inte hade god insikt om. Hans fenomenala minne var honom härvidlag till god hjälp, men också hans intellekt och förmåga att snabbt kunna absorbera vad han såg, hörde eller läste.

Einar Mörck föddes den 10 juni 1914 och avlade studentexamen vid Högre Allmänna Läroverket i Jönköping. Han utexaminerades från Handelshögskolan i Stockholm 1937 och avlade efter studier på fritid, Master of Business Administration-examen vid New York University 1949.

Under andra världskriget genomgick han infanteriets reservofficersskola vid Kungl. Krigsskolan och slutade sin militära bana som kompanichef vid Jönköpings-Kalmar regemente.

Via befattningar inom dåvarande Skandinaviska Banken och som amanuens vid Affärsökonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm, gick hans kommersiella karriär över AB Åkerlund & Rausing i Lund och Stockholm, Telefon AB L M Ericsson, nuvarande Ericsson-koncernen, där han från administrationsavdelningen i Stockholm förflyttades som försäljningschef vid Ericsson Telephone Sales Corporation i New York 1946.

Einar Mörcks livsuppgift, arbetsmässigt, kom att förläggas till Trelleborgs Gummifabriks AB, nuvarande Trelleborg AB, där han anställdes som försäljningschef 1951, blev direktör 1963 och vice verkställande direktör 1965. Han kvarstod i Trelleborg AB's styrelse till sin död den 2 maj 1982.

Einar Mörcks insatser var av stor betydelse för utvecklingen av Trelleborg. Han inriktade sig från början på industrigummisektorn. Med en osedvanlig arbetsförmåga, en aldrig sviktande energi och stor initiativkraft utvecklade han sina områden. Han var en skicklig marknadsman, en god organisatör – egenskaper som sattes på prov även när det gällde dotterbolagen, vare sig de var tillverkande eller enbart mark-

nadsförande. Ehuru inte tekniker hade han förståelse för tillverkningens problem och med sitt enorma minne lagrade han uppgifter, som vi alla hade nytta av.

Utvecklingen under Einar Mörcks aktiva tid i företaget var förvisso inte enbart problemfri. Gummiindustrin över hela världen genomgick upprepade kriser. Femtio- och sextiotalets kraftiga expansion, betingad av bilindustrins utveckling, förvandlades till viss stagnation och han var väl förberedd att dra sitt strå till stacken för att motverka konsekvenserna härav. Han var en stor tillgång för oss alla i företaget.

Betecknande för hans mångsidighet och hans allmänna intressen är de kontakter på olika plan, som han hade med det akademiska Lund. Han var ledamot av Vetenskaps societeten i Lund sedan 1976 och under en period på 1970-talet också ledamot av Fakultetsrådet för ekonomiutbildning vid Lunds Universitet. Men den främsta arbetsinsatsen lade han ner som aktiv förespråkare för ekonomiskt samarbete mellan Universitetet och näringslivet som ledamot 1972 och styrelseordförande 1974 för EFL, Stiftelsen för information om Ekonomisk Forskning Lund. Han kom därvid också att aktivt medverka till tillkomsten av den företagsledarutbildning, som separerades ur EFL under namnet MiL, Management Programmet i Lund.

Att redovisa mångfalden av hans uppdrag inom och utom Trelleborgsgruppen är både onödigt och nästan omöjligt. Jag skall endast nämna några. Han har varit ordförande i styrelsen för Söderslättis Sparbank, ledamot av Malmö Köpmanaförening och Ackordscentralen i Malmö, ledamot av Skandinaviska Enskilda Bankens lokalstyrelse i Trelleborg, verksam inom Svenska Säljledargruppen, Svenska Plastföreningen, Lions Club och Round Table.

Såsom född västgöte var han speciellt stolt över att vara hedersledamot av Västgöta Nation i Lund och att tillhöra Stiftelsen Västgötågårdens styrelse.

Men Einar var mycket mer än vad som framgår av vad jag här försökt redogöra för. Han var kanske svår att komma in på livet ibland, kunde vara reserverad, men han var sina vänners vän och hade ett hjärta av guld. Få gick ohulpna från honom. För mig personligen, som arbetskamrat och som vän, kom han att betyda mycket och vi förenades i en varm vänskap under de mer än trettio år, som han tillbringade i och med Trelleborg.

Hans familj, hans vänner och företaget led en stor förlust genom hans bortgång. Jag lyser frid över hans minne.

Johan Åkerman

Av *Björn Thalberg*

I juli 1982 avled Johan Henrik Åkerman, 86 år gammal. Han var född i Stockholm, son till svensk-norska envoyén Henrik Åkerman och friherrinnan Louise Linjencrantz. Efter examen vid Handelshögskolan i Stockholm 1918 studerade han vid Harvard 1920/21 och sedan i Uppsala och Lund, där han blev fil.lic, fil.dr. 1929 och i 1932 docent i nationalekonomi med ekonomisk statistik. År 1943 blev han efter kallelse professor i nationalekonomi med finansrätt vid Lunds universitet. Åren 1947–61 var han professor i nationalekonomi s.st.

Då Johan Åkerman flyttade sina studier till Lund, hade Knut Wicksell, professor i nationalekonomi där 1901–1916, nyligen lämnat för att tillbringa pensionstiden i Stockholm. Miljön i Lund, liksom andra nationalekonomiska miljöer i Sverige på denna tid, var dock i stor utsträckning präglad av Knut Wicksell, och Åkerman framhäver i sin doktorsavhandling speciellt Knut Wicksell och i viss grad Gustav Cassel som sina läromästare. Knut Wicksell hade också, kort tid före sin död, givit Åkerman skriftliga kommentarer till avhandlingsutkastet. För inspiration och hjälp under studietiden tackar Åkerman vidare Sven Wicksell, professor i statistik i Lund och son till Knut Wicksell, och från studietiden i Stockholm Eli Heckscher och Sven Brisman. Bland andra ekonomer som påverkade honom, bör nog speciellt Schumpeter nämnas.

Johan Åkerman var till en början livligt upptagen av konjunkturfenomenet. Hans första tryckta arbete 1919 och nästan alla hans arbeten de följande femton åren angår detta problem. Det gäller då också den gedigna doktorsavhandlingen från 1928 »Om det ekonomiska livets rytmik». Hans syfte med avhandlingen var mycket ambitiöst. Liksom konjunkturteorin några årtionden tidigare hade kunnat övergå från en förklaring av speciellt kriserna till en förklaring av hela konjunkturcykeln, torde tiden nu vara mogen för en teori för hela det ekonomiska

31.3 1896-12.7 1982

livets rytmik, skriver han. Åkerman ville alltså på samma gång utforska både de sekulära förändringar, konjunkturväxlingar och säsongvariationer och studera deras inbördes beroende. Detta kan jämföras med att senare tiders konjunkturforskare i regel har begränsat sig till att förklara konjunktursvängningarna runt en mer eller mindre exogen given trend (en begränsning, som dock många har kritiserat). Den mycket omfattande analys Åkerman siktat på var möjlig, skriver han, bl.a. tack vare den allt rikligare förekomsten av statistik och den statistiska tidsserieanalysens utveckling. I mycket av en pionjäranda genomför han en mängd analyser av olika länders indexserier för priser, räntor, tackjärnsproduktion (som »proxy» för total produktion), m.m.

Ett speciellt drag hos Åkermans konjunkturteori är hans idéer om säsongvariationernas inflytande på konjunkturrörelsen. Hans mycket bestämda och dristiga hypoteser var bl.a. att »säsongstegringen alltid inleder en konjunkturcykel och depressionens lägsta punkt sammanfaller med ett minimum på säsongkurvan», och vidare »att konjunkturvågens längd måste vara en multipel av säsongsvågens längd».

Disputationen ägde rum i Lund i November 1928 och var nog en ämnesmässigt sett mycket intressant händelse. Som första opponent uppträdde den senare Nobelpristagaren Ragnar Frisch, Oslo, en man som kom att betyda mycket för Johan Åkerman. Frisch gav själv sedan (1933) ett bidrag till konjunkturteorin, som skulle komma till att bli klassiskt. Både Åkerman och Frisch bygger på Wicksell's idé om att skilja mellan på den ena sidan de krafter som initierar och håller cykeln igång och på den andra sidan de förhållanden som bestämmer cykelns tidsform. Frisch är emellertid kritisk mot Åkermans idéer om säsongvariationernas roll och speciellt kritiserar han Åkermans hypotes om synkroniseringen av säsong- och konjunktursvängningarna. Man kan vara enig i sistnämnda punkt i Frisch's kritik, då det har, trots Åkermans också senare ihärdiga försök, visat sig svårt att verifiera en sådan synkronisering. Likaså får man vara enig i en annan huvudinvändning som Frisch riktar mot både Wicksell och Åkerman, att de ej sökte ge någon matematisk formulering av sina förklaringar av konjunkturfenomenet. Men denna kritik kunde Frisch rikta mot nästan alla teoretiker på denna tid, som t.ex. också Stockholmsskolans ekonomer.

Åkerman lade som antytts stor vikt vid att kombinera ekonomisk-teoretisk resonemang med kvantitativa statistiska analyser. Han deltog i det första ekonometriker-mötet i Lausanne år 1931 som hade samlat en sällsynt skara av världens ledande ekonomer. Samma år var han

med att stifta, tillsammans med primus motor Ragnar Frisch och andra, den sedan så betydelsefulla institutionen Econometric Society.

Johan Åkerman var genom hela 30-, 40- och 50-talet en flitig forskare, och hans produktion kom med tiden att omfatta ett femtontal böcker och essaysamlingar, förutom en stor mängd övriga artiklar, notat och recensioner i tidskrifter och tidningar. I ganska stor utsträckning har denna produktion en filosofisk inriktning med åtskilligt av metoddiskussion. Redan i avhandlingen är han upptagen av kausalitetsbegreppet och han går grundligt in på detta begrepp och andra filosofiska frågor bl.a. i skrifterna »Ekonomisk kausalitet (1936), »The meaning of induction in social science» (1940), samt i en rad senare artiklar där han bl.a. framhäver betydelsen av att skilja mellan s.k. ekonomiska kalkylmodeller och kausalanalys, och vidare är han upptagen av det s.k. summeringsproblemet. Hans skrifter på dessa områden gav stundom upphov till en livlig debatt med andra svenska ekonomer som dock klagade över att det kunde vara svårt att begripa Åkerman; något som nog bl.a. berodde på att han ofta insisterade på att använda sin egen terminologi.

Det kan vara grund till att stanna ett ögonblick vid vad Åkerman kallade »summeringsproblemet». Den vikt han fäste vid detta problem, och hur han menade man borde gå till väga för att lösa det, säger oss mycket om Åkermans syn på den ekonomiska teorins uppgifter och metoder och på hans eget sätt att arbeta. Vid försök att förklara det ekonomiska skeendet måste man enligt Åkerman ta utgångspunkt i en beskrivning av de olika individernas och/eller gruppernas motiv och beteende. Dessa gruppers aktiviteter syftar dels till att i samarbete med andra öka produktionen i samhället, och dels till att förbättra sin egen relativa ställning gentemot andra grupper. Genom ett komplicerat samspel, beroende av det institutionella, strukturella och konjunkturella läget, samt av det offentliga övergripande åtgärder, kommer de olika individens och gruppers ansträngningar att resultera i (»summeras» till) den verklighet vi observerar. *Hur* detta sker, hur aktiviteterna i mikroger de observerade resultat i makro, måste ekonomerna penetrera.

Åkerman understryker att det summeringsproblem han beskriver, inte är identisk med vad som i litteraturen kallas »aggregeringsproblemet». Det sistnämnda problemet och dess lösning är en viktig del av den keynesianska makroteorin där man söker definiera – och konstruera samband mellan – variabler på en mycket hög aggregeringsnivå, t.ex. sådana totalstorheter som total konsumtion och total inkomst i ett

land, etc. Åkerman var principiellt en motståndare till denna typ av analyser. Han önskade inte som keynesianerna aggregera på ett tidigt stadium av analysen och arbeta med samband direkt mellan totalstorer. Detta förklarar den starka och till en del tämligen aggressiva skepsis han lade i dagen mot keynesianismen. Ju starkare aggregering och ju högre abstraktionsnivå, desto större blir avståndet till de faktiska förhållanden och deras kausala samband vilka vi borde studera, hävdar han.

Johan Åkermans analyser av det ekonomiska skeendet var därför mikro-betonade och som han skrev på ett ställe, »loaded with statistical data and historical description». För honom var det grundläggande att i detalj studera de centrala politiska och sociala gruppernas beteende, t.ex. genom att beskriva deras olika mål, medel och planeringsperiod. Som exempel på hans grundlighet kan nämnas att han i sitt omfattande studium i »*Ekonomisk teori II*» av samtliga konjunkturer från 1825 till 1937 ser på aktiviteten hos åtta grupper: Centralbanken, affärsbanker, kapitalplacere, arbetarsammanslutningar, handel, jordbruk, konsumtions- och kapitalvaruindustri. För varje särskild konjunktur registreras gruppernas aktivitet genom index för upp- och nedgångsperioden. Åkermans krav på en institutionell och ekonomisk politisk analys betydde i övrigt att hans ämne täcks bättre av den gamla beteckningen »politisk ekonomi» än av »nationalekonomi».

Johan Åkerman fick många hedersbevisningar. Han blev t.ex. hedersdoktor vid Paris' universitet och hedersledamot i Econometric Society, och vid avskedet från professuren 1961 fick han sig tillägnad en skrift med bidrag av bl.a. några av världens mest kända ekonomer. Men det hör också till bilden att Johan Åkerman av många betraktades som en något udda ekonom, en forskare utanför allfarvägen. Han stod som antytt i motsatsställning till den i Sverige dominerande Stockholmsskolan. Ekonometrikerna tappade han (som i övrigt rätt många av hans samtida) intresset för och kontakten med, då de efter hand mera och mera koncentrerade sig på tekniska frågor. Men framför allt hade nog många svårt att vara med om hans motstånd mot den mäktiga keynesianska vägen inom nationalekonomien på 40- och 50-talet. Det kan väl också sägas, att Johan Åkerman undervärderade inte minst den pedagogiska nyttan av den typ enkla och koncisa makromodeller keynesianerna opererade med; den slags analys han själv förespråkade var ju jämförelsevis mycket tungrodd. Bland kolleger i Sverige är väl Gunnar Myrdal, med den vikt han fäster vid institutionella förhållanden, den

som stod Åkerman närmast metodologiskt sett. Åkerman värderade också Myrdals stora institutionella samhällsanalyser »An American Dilemma» och »Asian Drama» mycket högt, vilket bl.a. framgår av en lång recension av sistnämnda verk i Statsvet. Tidskrift 1970. I Norden i övrigt stod den danska ekonomen Fredrik Zeuthen, som också intresserade sig mycket för samspelet mellan olika gruppers ekonomiska aktioner och som var en pionjär inom spelteorin, Johan Åkerman mycket nära.

Det är idag intressant att konstatera, att flera av de idéer Åkerman arbetade med numera är mera uppmärksammade och föremål för omfattande forskning. Det gäller t.ex. hans idé om betydelsen av storleksförhållandet mellan privata och offentliga sektorn, och vidare hans pionjärstudier om sambanden mellan ekonomiska konjunkturer och politiska val. Åkerman fann visst belägg för att presidentperioden gav upphov till fyraåriga konjunkturcyklar i USA. Sådana s.k. »politiska konjunkturcyklar» är idag ett livligt forskningsfält. Även hans skepsis mot vad han kallar keynesianernas extrema aggregering delas numera av långt flera ekonomer, som liksom Åkerman föreskriver mera mikrobetonade analyser.

Åkerman var också djupt engagerad i organisatoriska frågor. Han kämpade bl.a. för inrättande av samhällsvetenskapliga fakulteter vid universiteten. Vidare var han en förespråkare för pol.mag.examen, som någorlunda svarade till hans ideal om utbildning av allsidiga samhällsvetare med goda baskunskaper i statistik och nationalekonomi. Företagsekonomin ville han begränsa till handelshögskolorna, dvs. han ville hålla ämnet utanför universiteten såsom praxis i stort sett har varit i Norge och Danmark. Här gick emellertid utvecklingen emot honom, och företagsekonomin har gentemot nationalekonomin vunnit en betydligt starkare ställning i Sverige än i Norge och Danmark.

Ären efter pensioneringen 1961 var Åkerman länge aktiv med talrika artiklar i tidskrifter och tidningar. Han gästföreläste bl.a. vid olika universitet i Japan, ett land vars ekonomiska system och ekonomisk-sociala utveckling intresserade honom mycket. Resan dit gjorde han som halv världsomsegling med lastbåt. Senare besökte han bl.a. också Syd-Amerika.

Johan Åkerman drabbades tidigt av dövhet och var under hela sin professorstid helt döv. Det låg dock inte i hans natur att resignera inför sådana svårigheter. Han fick trots svårigheterna mycket god kontakt med sina studenter och han uppnådde att inspirera många begåv-

ningar till fortsatta studier. Han kunde efter sin pensionering peka på att av ett tiotal professorer i nationalekonomi i Sverige var hälften hans elever. När Johan Åkerman trots sitt handikapp kunde fungera så bra berodde detta i betydande grad på hans hustru genom alla åren Hildur (född Brekke, från Bergen), som på möten etc. hjälpte sin man att kommunicera, då han med lätthet kunde läsa på hennes mun vad hon uttalade, och som i övrigt på många vis var ett ovärderligt stöd för honom.

6.12 1916-14.9 1982

Kristján Eldjárn

Av Gösta Holm

Under en lunch på presidentbostället Bessastaðir med nordiska gäster, flertalet medlemmar av redaktionen för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, yttrade värden, Kristján Eldjárn, att det vid bordet satt två som var födda i medeltiden. Han avsåg sig själv och Jakob Benediktsson, chefen för det isländska universitetets ordboksredaktion.

Båda dessa lärda män föddes och växte upp på landsbygdsgårdar, där husen var av den typ, som funnits på Island ända sedan medeltiden, ja, sedan vikingatiden. Väggar och tak av sten och torv, öppen härd med hängande kittlar, trånga, rökiga och mörka utrymmen. Den kulturella verksamhet, som under århundraden bedrevs i dylika bostäder på ön vid Ishavets rand, är ett exempel på andens seger över materien.

Kristján Eldjárns fädernegård heter Tjörn och ligger i Svarafaðardalur vid Eyjafjörður på Nordlandet. Dalen är sagonejd. Den är skådeplats för handlingen i huvuddelen av Svarfðelasaga; förtrogenhet med den sagan spårar man på flera ställen i Kr. Eldjárns vetenskapliga produktion, t.ex. i uppsatsen »Skálarústir í Klaufanesi ok nokkrar aðrar svarfðelskar fornleifar» («Ruiner efter boningshus i Klaufanes och några andra fornlämningar i Svarafaðardal»), 1942. Klaufi är en av huvudpersonerna i sagan.

Kristján Eldjárn föddes på Tjörn den 6 december 1916. Fadern, Þórarinn Kristjánsson Eldjárn, var lärare och bonde. Både han och hustrun, Sigrún Sigurhjartardóttir, tillhörde släkter med kulturella intressen. Sonen Kristján fick studera och tog studentexamen med vackra betyg vid gymnasiet i Akureyri 1936. Samma år reste han till Köpenhamn för att studera engelska och latin vid universitetet. Snart övergick han emellertid till arkeologiska studier, som han bedrev under ledning av professor Johannes Brøndsted. Han deltog i danska arkeologers utgrävningar på Grönland och i de epokgörande internordiska

utgrävningarna i Þjórsárdal på Island, närmare bestämt på gården Stöng, vars välkonserverade ruiner nu är en av Islands största sevärdheter och som han längre fram, 1947, behandlade i en monografi («Rústinarnar í Stöng»).

Vid andra världskrigets utbrott hösten 1939 avbröt Kr. Eldjárn sina studier i Köpenhamn och återvände till Island. Våren 1944 tog han magisterexamen vid Reykjavíks universitet i »Íslenskar fræði», dvs. Islands språk, litteratur och historia. Året därpå blev han assistent vid Þjóðminjasafnið, Islands nationalmuseum för arkeologi, kulturhistoria och konst. Den 1 december 1947 tillträdde han posten som museets chef och blev därmed också till gagnet riksantikvarie. Nio år senare försvarade han sin doktorsavhandling »Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi» («Gravar och gravgoods från Islands hednatid»). Från 1949 och till sin bortgång var han redaktör för den isländska fornminnesföreningens tidskrift, Árbók hins íslenska fornleifafélags, som under hans tid utvecklades på ett storartat sätt och där han årligen publicerade en eller flera uppsatser.

I doktorsavhandlingen redovisade Kr. Eldjárn alla då kända gravfynd från hednatiden, dvs. i stort sett 900-talet. Förf. ställer in materialet i ett europeiskt sammanhang och finner, att det bekräftar de historiska källornas uppgifter om det isländska landnamet. Utan jämförelse störst är överensstämmelserna med norska, särsk. västnorska, fornsaker, men inslag finns också från de brittiska öarna och från områden vid Östersjön, Sveariket (Birka) och Gotland. Ett problem är att vittnesbörd om likbränning helt saknas i det isländska materialet, trots att seden ännu levde i Skandinavien på 900-talet. Förf. finner tecken på att den hedniska likbränningen var i avtagande i västra Norge och menar att påverkan från de kristna brittiska öarna, som ju var mellanstation för många landnamsmän, starkt bidrog till utformningen av nybyggarlandets begravnings sed. Gravföremålen är i stort sett importgoods från olika håll, men det finns också ansatser till sammansmältning av skilda impulser till en egen isländsk stil.

Som museichef fick Kr. Eldjárn det högsta ansvaret inte bara för fornminnesavdelningen utan också för samlingarna av profan och kyrklig konst och av bruksföremål från medeltid och nyare tid. I flera böcker och i en lång rad av artiklar i olika isländska och utländska tidskrifter, men framförallt i Árbók, visade han sitt kunnande även på dessa områden. Särskilt uppskattad, inte minst av den isländska allmänheten, blev boken »Hundrað ár í Þjóðminjasafnið» («Hundra år i

folkkultursmuseet»), som utkom 1963 till museets 100-årsjubileum. Förf. ger i jämnt ett hundra korta rikt illustrerade artiklar beskrivningar av lika många museiföremål av det mest skiftande slag med noter om deras bakgrund, fyndomständigheter osv. Sakerna härrör från det isländska samhällets alla århundraden utom det första.

Två av Kr. Eldjárns böcker är monografier över kyrkor, nämligen »Um Hólarkirkju», 1950, och »Um Grafarkirkju» («Om kyrkan i Gröf»), 1954. En tredje monografi ägnade han den populära träsnidaren och skalden Bólu-Hjálmars konsthantverk, »Hagleiksverk Hjálmars í Bólu», 1977. En av hans sista uppsatser, i festskriften *Afmæliskevøja til Halldórs Halldórssonar* 1981, är att se som ett supplement; den redovisar och beskriver tre tidigare okända verk av Bólu-Hjálmur.

För en internationell publik presenterade Kr. Eldjárn den äldre isländska konsten i den på ett förlag i München utgivna »Ancient Icelandic Art», 1957. Boken kom f.ö. också i en svenskspråkig upplaga samma år.

Kr. Eldjárn stod som värd för den tredje vikingakongressen, som hölls i Reykjavik 1956. Han redigerade kongresshandlingarna, »Þriðji Víkingafundur», där han själv bidrog med en även för icke-fackmän läsvärd uppsats »Viking Archaeology in Iceland».

Han var medlem av styrelsen för den institution, som bildades för bevarande och utgivning av isländska medeltidshandskrifter, Handritastofnun Íslands, sedermera Stofnun Árna Magnússonar. Han sysslade också personligen med textutgivning. Tillsammans med Jón Jóhannesson och Magnús Finnbogason gav han 1946 ut *Sturlunga saga*.

Isländska språket ingick som sagt i hans magisterexamen, och han var livligt intresserad av språkproblem. Han publicerade sig även på det området. Ett exempel är uppsatsen »Ingólfshöfði í Svarfaðardal». Namnet *Ingólfshöfði* avser en långsträckt kulle i ett ängslandskap. Sedan länge har både lekt och lärd i förleden sett mansnamnet *Ingólfur*. Efterleden är ordet *höfði*, 'hög berggudde'. Kr. Eldjárn tar sin utgångspunkt i det faktum, att kullen inte motsvarar det som normalt ingår i begreppet *höfði*. Den borde kallas *hóll*. Vidare har *Ingólfur* varit ovanligt i de isländska böndernas namnskick. Förf. tolkar istället förleden som *Eng(ja)hóll* 'kullen i ängsmarken'. Efterleden *höfði* är sekundär, inspirerad både av ett närliggande *Hrisarhöfði* och av det vittbekanta *Ingólfshöfði* på sydöstkusten söder om Vatnajökull, omtalat också i *Landnámabók*. Här har förvisso inte någon dilettant fört pennan.

Kr. Eldjárn fick motta en mångfald utländska hedersbevisningar och

kallades till medlem av en rad vetenskapliga samfund och institutioner (bl.a. Vetenskaps societeten i Lund 1970). Han var hedersdoktor vid sex universitet, däribland i Lund (promoverad 2 juni 1972; i samband därmed höll han en mycket välbesökt föreläsning om den i Lund vigde biskop Páll Jónsson och hans gravmonument i Skálholts domkyrka). Till hans 60-årsdag 6 dec. 1976 utgavs en statlig festskrift »Minjar och menntir» (ungefär: Materiell och andlig kultur). Främst på Tabula gratulatoria står: Margrethe II, Olav V, Carl XVI Gustaf och Urho Kekkonen.

Liksom så många av sina landsmän hade Kr. Eldjárn en poetisk ådra. Det mesta av hans alstring förblev otryckt, däribland kvicka satirer av vilka en cirkulerade i många avskrifter. I samband med presidentvalet 1968 gav hans anhängare ut en tidning, »30 júní», där man bl.a. publicerade ett utdrag ur Kr. Eldjárns översättning av norrmannen Petter Dass' »Nordlands trompet». Översättningens versmått är svårare än originalets; översättaren ansluter sig till den isländska traditionen med sträng fordran på rätt placerade allitterationer. Översättningen kom sedermera ut i sin helhet 1977 (»Norðurlandstrómet»).

Kr. Eldjárns välde över det isländska språket har vitsordats av många av hans landsmän. Han var en utmärkt föredragshållare med stor förmåga att popularisera. Han blev känd och uppskattad genom framträdanden i radio och TV, där han gav rapporter om sitt eget och museitjänstemännens arbete. Under sina tjänsteresor runt om på Island och sina många arkeologiska utgrävningar kom han i kontakt med befolkningen i de flesta delar av landet och fick överallt vänner genom sin solida personlighet och sitt vinnande sätt.

Kr. Eldjárn var alltså en välkänd man i sitt land, då han efter mycken tvekan lät sig övertalas att kandidera vid presidentvalet 1968. Hans valmöten blev folkfester. Den väldiga Laugardals-hallen i huvudstaden förmådde inte rymma alla dem, som ville höra honom, utan tusentals fick lyssna utanför via högtalare. Hans seger över den ende medtävlaren blev förkrossande: 2/3 majoritet. Han omvaldes för en andra sex-årsperiod 1974 och lämnade ämbetet 1980. Två år senare, den 14 september 1982, avled han på ett amerikanskt sjukhus i samband med operation för en åderförträngning nära hjärtat.

Det tillkommer inte mig att bedöma Kr. Eldjárns gärning som president. De otaliga vittnesbörden om hans landsmäns saknad och sorg vid hans oväntade bortgång kan sammanfattas i slutorden i det radio-tal, som hans efterträdare höll på begravningsdagen:

»Vi vet, islänningar, att aldrig förgår minnet av en ädel man, så länge vårt folk lever. Vi sörjer en märkesman, Islands förre president, som var och förblir oss en ledstjärna till nationell enighet och nationell välgång.»

29.4 1937-24.9 1982

Jan Pinborg

Av Birger Bergh

Jan Pinborg, medlem av Vetenskapssocieteten sedan 1977, avled efter en längre tids sjukdom den 24 september 1982. Född den 29 april 1937 var han vid sin bortgång således endast 45 år gammal.

Saknaden efter Jan Pinborg är mycket stor, inte minst i Seminariet för medeltidsforskning vid Lunds universitet, i vars sammankomster han deltog regelbundet. Seminariets verksamhet kom att i hög grad gagnas av Pinborgs eminenta sakkunskap som medeltidslatinist och medeltidskännare överhuvudtaget. En alldeles unik kombination av vänlighet, försynthet, auktoritet och gediget kunnande präglade alla hans inlägg, liksom hans personlighet i övrigt.

Pinborgs *curriculum vitae academicae* säger att han efter studier i klassisk filologi vid Köpenhamns universitet blev cand. mag. därstädes 1962. Hans inriktning mot mediehistorien gav sig snart tillkänna. Redan 1964 är han forskningsassistent vid projektet »Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi» (med Det danske Sprog- og Litteraturselskab som huvudman, var Jan Pinborg för övrigt ingick som styrelseledamot sedan 1977), och denna befattning behöll han till 1966. Detta år tillträdde han en tjänst som *amanuensis* vid Köpenhamns universitet, med undervisning inom den klassiska filologiens ämnesområde. Dessförinnan, noga räknat ända från 1961 då han publicerade sitt första vetenskapliga arbete, hade Pinborg producerat en rad skrifter med huvudsaklig inriktning mot språk teori, med material från såväl antika som efterantika författare. Han disputerade för doktorsgraden 1967 på en avhandling som ytterligare markerade hans särskilda intressesfär, »Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter», ett imponerande arbete som snabbt tilldrog sig internationell uppmärksamhet. Från 1972 fram till sin död var Pinborg prefekt för Institut for graesk og latinsk middelalderfilologi. År 1973 utnämndes han att efterträda Gerhard Bendz som professor vid Köpenhamns universitet i klassisk filologi.

I samband med arbetet på sin gradualavhandling kom Pinborg naturligt nog att intressera sig för en av de ledande medeltida grammatiska teorierna, nämligen den s.k. modistiska, och detta arbete avsatte bl.a. en edition av en skrift av den danske medeltidsfilosofen Boethius de Dacia, *Modi Significandi sive Quaestiones super Priscianum Maiorem* (tillsammans med Heinrich Roos och med biträde av Søren Skovgaard Jensen). Editionen utkom 1969, men det säger åtskilligt om Pinborgs kapacitet – liksom om hans förmåga att finna arbetsuppgifter också utanför medieistikens områden – att han redan föregående år hade hunnit med att publicera en översättning av den i högsta grad klassiske författaren Ciceros *Academica*. Detta vid sidan av en rad smärre arbeten.

Mot slutet av 1960-talet kom Jan Pinborg att mer och mer studera den medeltida logiken och dess utveckling. Också här figurerar Boethius de Dacia, och tillsammans med Sten Ebbesen publicerade han 1970 en analys av de logiska skrifter som tillskrivs denne författare. Ett större arbete på den medeltida logikens forskningsområde offentliggjorde Pinborg 1972, »Logik und Semantik in Mittelalter».

Under de följande åren publicerade Jan Pinborg en lång rad olika arbeten som resultat av sina studier i medeltida filosofi: editioner, kommentarer och analyser. Till flertalet av dessa arbeten står Pinborg ensam som författare, men påfallande ofta har han haft medförfattare. Det är för övrigt omvittnat vilken anmärkningsvärd förmåga Pinborg hade att entusiasmera yngre forskare att aktivt delta i det vetenskapliga arbetet, och han var skrupulöst noggrann när det gällde att ange sina medarbetares arbetsinsatser.

Pinborg var en internationellt högt aktad vetenskapsman, och det var på inget sätt överraskande att flera utländska universitet inbjöd honom som gästföreläsare eller gästprofessor. Sålunda var han verksam vid Christian-Albrecht-Universität i Kiel under 1970–71, och 1977 återfinns vi honom som lärare i latinsk paleografi vid Harvard. Också vid Cornell University undervisade Pinborg i paleografi, sommaren 1980, och här var han dessutom lärare i medeltida filosofi. Det var också naturligt att Pinborg engagerades, både som medutgivare och medförfattare, i det stort upplagda verket »The Cambridge History of Later Medieval Philosophy from the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism, 1100–1600» (1982).

In i det sista var Jan Pinborg verksam med sitt vetenskapliga arbete. Under sommaren 1982 var han gästföreläsare vid Wellington Univer-

sity på Nya Zeeland. Han hade vid denna tidpunkt goda skäl att frukta att han inte skulle komma att leva länge till, och med denna insikt hade han ansträngt sig för att granska och komplettera några manuskript, som vid hans frånfälle mycket riktigt var praktiskt taget tryckfärdiga. I det senast utkomna häftet av »Cahiers de l'institut du moyen-âge grec et latin» (41, Köpenhamn 1982), en tidskrift i vilken Pinborg genom åren varit en så flitig medarbetare, föreligger sålunda av hans hand dels en edition av *Anonymi quaestiones in Tractatus Petri Hispani I–III traditae in codice Cracoviensi 742 (anno fere 1350)*, dels en uppsats betitlad »The 14th Century Schools of Erfurt. Repertorium Erfordense» (med en edition av det behandlade repertoriet).

31.12 1890–22.10 1982

Gunnar Hedström

Av *Sven Benson*

Gunnar Hedström föddes i Lemnhults socken i Östra härad i Småland den 31 dec. 1890 som son till fanjunkaren och säteriägaren Johan Hedström och hans hustru Gustafva, f. Björck. Sitt samband med hembygden och gården Nässja kom han att bevara långt upp i pensionsåren.

Efter studentexamen i Växjö kom Gunnar Hedström till Lund, där nordiska språk kom att stå i centrum för hans intresse. Professuren i ämnet innehades av Axel Kock, framstående accentforskare, ljudhistoriker och medeltidsfilolog. Axel Kock efterträddes 1917 av Emil Olsson, medeltidsfilolog, ordbildningsforskare och lexikograf. Av båda mottog Hedström djupgående impulser. Störst betydelse för hans forskning torde dock den geniale dialektologen Ernst Wigforss ha haft. Denne var docent i nordiska språk i Lund 1913–18, och vid hans seminarier ventilerades Gunnar Hedströms licentiatavhandling *Södra Östrahärads-målets ljudlära*.

Efter licentiatexamen 1918 verkade Gunnar Hedström några år som läroverkslärare, men 1923 knöts han till Svenska akademiens ordboksredaktion. I denna kom han att ingå fram till 1937, då han förordnades till föreståndare för Landsmålsarkivet i Lund.

Chef för Svenska akademiens ordbok var under Hedströms ordbokstid den effektive lexikografen Ebbe Tuneld. Arbetskamrater till Hedström blev bl.a. Pelle Holm och efter hand Torsten Bucht, Dag Strömbäck, K. G. Ljunggren och John Svensson. Med dessa liksom med den tidigare ordboksmannen Jöran Sahlgren knöt han livsvariga vänskapsförbindelser. Redan i Hedströms ordboksartiklar kan man spåra de drag som skulle komma att präglade honom som självständig forskare: lärdom, analytisk skärpa, grundlighet, försiktighet.

Vid sidan av ordboksarbetet fortsatte Gunnar Hedström sina forskningar rörande de syds måländska dialekterna, och dessa forskningar

resulterade 1932 i doktorsavhandlingen *Sydsmäländska folkmål I, inledning, studier över vokaler i starktonig ställning* (LVI+384 s., 1 karta).

Den utgivna första delen av avhandlingen kom aldrig att åtföljas av någon fortsättning. Arbetet var upplagt efter samma linjer som Wigforss avhandling *Södra Hallands folkmål*, men Hedström gick mera på djupet och kapitlen tenderade att svälla allteftersom arbetet framskred. Enbart det avslutande kapitlet *Äldre ŷ, ȝ* upptar 165 sidor.

Gunnar Hedström förordnades efter disputationen till docent i nordisk folkmålsforskning. När han tillträdde tjänsten som arkivföreståndare, förelåg av hans hand förutom doktorsavhandlingen bl.a. *Vägledning vid dialektundersökningar* och *Landsmålsalfabetet i för södra Sverige anpassad kortfattad framställning* jämte smärre etymologiska undersökningar.

Som nybliven arkivföreståndare fick Hedström bl.a. övertaga ansvaret för det fortsatta utgivandet av P. N. Peterson, *Ordbok över Valldamålet* (1935–46). Manuskriptet redigerades under hans ledning av fil. dr Erik Bruhn. Hedström hade vidare glädjen att endast två år efter sitt tillträde se sin närmaste medarbetare Ingemar Ingers disputerat på avhandlingen *Studier över det sydvästskånska dialektområdet*. Omedelbart före krigsutbrottet fick arkivet en starkare ställning genom att extra ordinarie tjänster inrättades för arkivarie och arkivbiträde. Ytterligare tjänster tillkom med ingången av budget året 1947/48. Fr.o.m. arbetsåret 1944/45 bar Hedström tjänstetiteln arkivchef, 1955 tillades han professors namn.

Under förra hälften av 1940-talet påbörjade Gunnar Hedström sitt andra stora arbete, *Ordstudier i anslutning till P. Rydholms anteckningar om Långarydsmålet i Västbo* (I–II:1 1948, II:2 1954). Arbetet blev icke fullföljt. Kommentarer till enskilda ord blev allt utförligare, enbart artikeln *june* 'njure' upptog nära 60 sidor och artikeln *rie* 'stör varpå säden torkades', *ria* 'hänga upp nekar på rie' kom att fylla 116 sidor utan att bli avslutad.

Vid sidan av dessa arbeten planerade Hedström att ge ut äldre domböcker från Kinnevalds härad. Ett manuskript föreligger, som har utnyttjats av rättsvetenskaplig forskning. Ovisst är hur långt manuskriptet blev framfört.

Att enbart fästa vikt vid att Hedströms två stora verk förblev oavslutade vore att göra honom stor orättvisa. Hans båda huvudarbeten rymmer en mängd skickligt genomförda detaljstudier med evident riktiga lösningar av intrikata problem. Doktorsavhandlingen gäller alltjämt

som ett av de främsta verken inom svensk dialektologi. Hedström föregrep i vissa fall det senare aktuella fonembegreppet, och särskilt lovordas hans utredning av de svåra problemen kring de ursprungligen korta vokalerna *u* och *o*. I *Ordstudier* möter viktiga ordhistoriska, semantiska och morfologiska utredningar. Uppenbart är emellertid att Hedströms vetenskapliga skaparkraft sinade under förra hälften av 1950-talet.

Gunnar Hedström pensionerades vid utgången av 1956. Han övergav sina tidigare planer på att efter pensioneringen fullfölja sina stora arbeten. Han ägnade i stället sina krafter åt Kungl. Gustav Adolfs akademiens dialektordboksprojekt i Uppsala. Han var hjärnan bakom det provhäfte som framlades 1961. Han medverkade även med utarbetande av partiet *a-akvavit* i det nu föreliggande, ännu otryckta förslaget till ett första häfte av ordboken. Om verket skulle fullföljas efter de nu föreliggande planerna skulle det få ett ofantligt omfång och kräva åtskilliga hundra manårs arbete.

Som arkivchef hade Hedström mycket stora förtjänster. Personligen var han ytterst plikttrogen, och varje tanke på att ägna tjänstetiden åt annat än vad tjänsten krävde var honom främmande. Han fördelade arbetsuppgifterna inom arkivet på ett sådant sätt att medarbetarna fick stor självständighet i sitt arbete – utan att ledningen av arkivet gick honom ur händerna. Han upprätthöll nära personlig kontakt med de båda Uppsalaarkiven och med instituten för dialekt- och ortnamnsforskning i Köpenhamn.

Gunnar Hedström var till hela sin läggning dialektolog och ordboksmän. Från barnaåren var han väl förtrogen med dialekterna i Östra härad i Småland, och som student arbetade han mycket som upptecknare i stora delar av Småland. Hans lyhördhet för fina fonetiska skiftningar har ofta omvittnats. Under hela sin arkivchefstid drev han samlingsarbete genom utsända studenter och forskare samt genom lokalkorrespondenter, s.k. bygdemeddelare. Han sörjde för att inkommande material fortlöpande registrerades och expercerades samt att arkivering skedde på sådant sätt att materialet blev lätt tillgängligt för lexikalisk behandling. När det gäller materialets lättillgänglighet torde lundaarkivet – ytterst tack vare Hedströms insatser – inta en särställning inom dialektologien.

Materialets utnyttjande inom forskningen låg honom varmt om hjärtat. Han ägnade mycket intresse åt besökande forskare och åt den egna personalens forskningar, och ingen sökte förgäves hans råd och hjälp i

Sven Benson

språkvetenskapliga frågor, även om associationerna stundom förde honom långt från den ursprungliga frågeställningen.

Den uppskattning, som Gunnar Hedström rönte bland forskare i Norden, kom till uttryck i den festskrift som tillägnades honom på 60-årsdagen.

Gunnar Hedström avled den 22 oktober 1982. Närmast sörjande var maken Elisabeth, f. Nilsson, och sonen Östen med familj.

Karl Ragnar Gierow

Av *Carl Fehrman*

Han var född i Helsingborg 1904, studerade humaniora i Lund på 1920-talet, utförde sin mannaålders gärning i Stockholm, i tur och ordning på Norstedts bokförlag, på Sveriges Radio (eller som det då hette Radiotjänst), vid Svenska Dagbladets kulturredaktion och slutligen som sekreterare i Svenska Akademien och som ordförande i dess Nobelkommitté. Beskrivningen av en sådan levnadsbana kan bara stämma in på en person: Karl Ragnar Gierow.

I den legendariska 20-talskretsen kring tidningen Lundagård var han den yngste. Som lyriker debuterade han år 1925 med diktboken *Solen lyser*; vid knappt myndig ålder. Men diktsamlingen var inte hans första tryckalster; han var bara 17 år gammal, när han publicerade en första vetenskaplig notis: ett tiotal rader under rubriken »Textkritiskt till Stagnelius» i första årgången av *Nysvenska studier* med utgivningsåret 1921. Hans författarskap låter sig överblickas genom den bibliografi som docenten Rolf Arvidsson på Svenska Akademiens uppdrag utförde år 1977, det år då Gierow lämnade befattningen som Akademiens sekreterare. Bibliografien omfattar över 1100 nummer, inräknat allt vad Gierow presterat som lyriker, dramatiker, som kritiker och forskare, som filmförfattare och radioförfattare. Då är ändå, av naturliga skäl, inte medtaget den del av Gierows skriftställarskap som tillkommit mellan 1977 och hans dödsår i fjol.

Titeln på debutboken, *Solen lyser*, kan sägas karakterisera något av den ljusa stämningen över de tidiga studentåren i Lund, de sorglösa mellankrigsåren. Snart skulle tonen och perspektiven djupna i hans lyrik. Från mitten av 1930-talet är hans poesi präglad av den mörknande europeiska horisonten. Redan titlarna på de två samlingarna *Ödletid* och *Vid askens rötter* talar sitt tydliga språk; den sistnämnda diktboken kom ut ödesåret 1940. Som lyriker återkom Gierow efter lång tystnad. Hans sena samlingar har fortfarande mycket av illusionsfri resigna-

2.4 1904–30.10 1982

tion i livshållningen, en resignation som visserligen motvägs av en ekvilibristisk, stundom uppsluppen rimkonst; han förblev en av de bundna versformernas sista riddare. Ett par sparsmakade urvalsvolymer från 1970- och 80-talen innehåller ett extrakt av hans bästa poesi, tankedikting, kosmiska visioner, personlig kärlekslyrik. Ännu sitt sista år färdigställde han en ny diktsamling, *I daggekåpens mantelfåll*, postumt publicerad.

Gentemot den lundensiska miljön visade han genom åren tecken på förblivande trofasthet. I sina essäer – bara en bråkdel av dem har samlats i böcker – skrev han med sympati om sin ungdoms lärare. Han gav porträtt av sin förste filosofiprofessor, Hans Larsson, och av litteraturhistorikern Fredrik Böök – det var för övrigt Bööks Stagneliusutgåva och en polemik i samband med den, som givit honom anledning till den nyss nämnda textkritiska notisen i *Nysvenska studier*. I sin serie av porträtt skrev han vidare om den lundensiska övermänniskan och juristprofessorn Johan Carl Wilhelm Thyrén. Han slog ett slag för Frank Heller, för Frans G. Bengtsson, Ivar Harrie och Hjalmar Gullberg under samlingsrubriken *Veckans porträtt*. Ernst Norlind hyllade han med en Borgebyvals redan till femtioårsdagen i tidningen *Lundagård*; Sigfrid Lindströms sparsamma produktion recenserade han i sympatiens tecken. Han skrev historiska krönikespel för radio tillsammans med Frans G. Bengtsson – om Karl XII – och med historikern Ingvar Andersson – om Karl X Gustaf. Sitt inträdestal i Svenska Akademien, den 20 december 1961, höll han över sin företrädare på samma stol, Hjalmar Gullberg.

Vänskapen mellan de två var av gammalt datum, från tidiga gemensamma Lundaår. Under sin tid som förlagsman hade Gierow varit med om att bereda väg för Hjalmar Gullbergs dikting, alltifrån genom brottsboken *Andliga övningar*. Om den muntra tonen i de två vänternas brevväxling kan ett citat vittna. I början av 1930-talet hade tiden kommit för Hjalmar Gullberg att få sitt namn och sin biografi införda i uppslagsboken *Vem är det*. Då han underlätit att skicka in några uppgifter om sig själv, gav Gierow följande förslag till biografi:

»*Gullberg* Hjalmar Quintilianus (Quinte), civilingenjör, Lund, f. i Lund 1/1 1900, meddir. i Internationella Firman A.-B. Fåglarna, verkst. dir. och chef för Fastighets A.-B. Gullberg & cons., Falsterbo, verkst. dir. och chef för A.-B. Lyriska Tändstickor, planerade och genomförde nyemissionen ur A.-B. Ola Hanssons Skrivbyrå.»

Men det vore oriktigt att överbetona den lundensiska ämnessfären och intressesfären. Karl Ragnar Gierow var en vida berest och beläst herre, god kännare av mellankrigsårens europeiska och amerikanska litteratur. Han skrev inträngande studier om bland andra Kafka och Thomas Mann. Det var också han som hade den egentliga förtjänsten av att O'Neills sena dramatik blev återupptäckt och spelad i Sverige; först av alla teatrar fick Dramaten rätt att sätta upp Lång dags färd mot natt. Själv rörde sig Gierow också i sitt eget författarskap emellanåt i dramats genre, med teaterstycket Rovdjuret fick han sin främsta succé.

Att han kände samhörighet med det lärda samfund, Vetenskaps-Societeten, där han tog inträde som stiftande ledamot år 1972, hade samband med en uppdämd men aldrig sinande forskarådra. Från sin arbetsplats vid Norstedts förlag for han ned till Lund i början av 30-talet för att fullborda sin licentiatexamen i teoretisk filosofi för Alf Nyman. Ämnen med filosofisk anknytning tog han gärna upp i sin journalistik. Som ämne för en av de tre monografier, han på Akademiens uppdrag författade, valde han en filosof.

Den första av de tre minnesteckningarna handlar om en mindre djup-sinnig herre, teatermannen Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz, Kellgrens nära vän från deras gemensamma år i Åbo. Under bortåt trettio års tid ledde Clewberg-Edelcrantz teaterlivet i Stockholm; hans chefsställning sammanfaller till stor del med den gustavianska teaterrepoken. När det gäller att teckna den intelligente, kyliskt kritiske teatermannen har Gierow kunnat utnyttja en fond av egna yrkeserfarenheter. Utan att någonsin förfalla till självbiografisk dubbelexponering avslöjar han sin känsla av kollegialitet med Clewberg som han kallar »en landsortsakademiker som vägrar att bli imponerad av huvudstaden». Ett intresseområde utanför teatern hade Gierow också gemensamt med teaterchefen i 1700-talets Stockholm. Clewberg var en av de första svenskar som läste Ossians sånger i original. Intresset för de skotska högländerna, deras litteratur och historia har Gierow dokumenterat upprepade gånger, bland annat i den essäbok som heter Mina utflykter. Clewbergs engelska resa ledde till en nära förbindelse med den engelska författarinnan Maria Edgeworth, återupptäckt i feminismens årtionde. Gierows färder till England och Skottland förde honom i nära kontakt med Eric Linklater, som han var med om att introducera i Sverige.

Den andra biografien som Gierow skrev för Akademiens räkning var ägnad Benjamin Höijer, den uppsaliensiska filosof som gått till efter-

världen med ett bevingat ord på läpparna: »Sök sanningen, och förde den än till helvetets portar, så klappa på!» Höijers mänskliga öde, men framför allt hans tänkaröde har fascinerat minnestecknaren. Uppgiften att ge Höijers för nutiden svårtillgängliga tankesystem begriplighet och konkretion har fånglat den nutide författaren just genom sin svårighetsgrad. Bakom Gierows fascination för Höijer ligger en insikt i att det förment förlegade tänkesätt som han representerar kanske innehåller ett viktigt komplement till våra dagars analytiska filosofi. Liksom de romantiska filosoferna i Tyskland utgick Höijer från insikten i tillvarons och tankarnas motsatsspel. Han byggde på denna grund en egen historiefilosofi; han ser den historiska processen bestämd av lagar, av för oss omedvetna syften, styrd av en »världsande». Det är märkligt att konstatera, skriver Gierow, att världsanden gör sin entré på historiens fält i Uppsala ett helt årtionde innan Hegel gav ut sin *Phänomenologie des Geistes*. Det finns en av Gierow uppmärksammas tänkbar möjlighet, att Hegel kan ha läst Höijer i tysk översättning. Eller, med Gierows egen suveräna formulering: »De vägar på vilka världsanden förverkligar sina syften var enligt Höijer omöjliga att förutse. Kanske tog han vägen över Uppsala till Jena».

Hade Gierow i boken om uppsaliensaren Höijer återvänt till sin ungdoms filosofiska intressesfär, så har han i den sista av de tre monografierna beträtt en väg, som förde tillbaka till Lund. Den bok han författade om Lundabiskopen Thomander är något av en skönlitterär *tour de force*, med inslag av både kriminalreportage, kärleksroman och lundsisk miljöhistoria. Kompositionen är episodisk; Gierow koncentrerar framställningen kring några symbolmättade ögonblick i den motsägelsefyllda Thomanders livshistoria. Det längsta kapitlet i sin bok ägnar han, med valfrändskapens rätt, åt Thomanders litterära övningar, främst åt hans fem översättningar av Shakespearedramer. De har tidigare oftast blivit bortglömda, av det enkla skälet att Carl August Hagberg i sina mer berömda tolkningar, med få justeringar, övertagit och smält in dem i sin text.

I bokstavig bemärkelse återvände Karl Ragnar Gierow vid åtskilliga tillfällen till Thomanders, Carl August Hagbergs och Hans Larssons stad. Han kom som studentaftontalare, en gång vid Frans G. Bengtssons sida. Han kallades att hålla högtidsanförandet vid Tegnérfesten den 4 oktober 1957, medan den gamla traditionen med ett hälsningsgille för novitierna ännu bestod. Han vandrade genom Lundagård till domkyrkan vid doktorspromotionen 1964 – då hans licentiatexamen i filosofi

Carl Fehrman

kröntes med ett hedersdoktorat. Vid detta tillfälle skrev han, stilenligt, en dikt, vars första strofer får avsluta denna minnesteckning över en man, som var både doktor och diktare:

Alla de minnen jag flydde från
när skuggorna än var korta,
alla de löften som grydde från
tornen, där klockorna skalv –
återbördad ur rymningen,
följd av dem som är borta
går jag ånyo i skymningen
av Lundagårdskronornas valv.

Vi hänfördes, häcklade, klankade,
så som de unga plägar.
Många var stegen vi vankade
längs månbelysta kvarter.
Stegen dog bort, och fötterna
trampar nu långa vägar,
medan i Lundagård rötterna
gräver sig längre ner.

Vetenskaps societeten i Lund 1982

Bortgångna hedersledamöter

- Montelius, Gustaf Oscar Augustin*, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.
Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.

Hedersledamöter

- Gjerstad, Erik Einar*, professor, Lund, f. 30/10 1897, 67.
Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.

Styrelse

- Praeses: *Birger Bergh* (1980)
Vice praeses: *Carl-Gustaf Undhagen* (1976)
Sekreterare: *Bo Westerhult* (1978)
Vice sekreterare: *Bengt Hansson* (1981)

Vetenskaps societeten i Lund

Skattmästare: *Axel Roos* (1967).

Medlemmar: *Jörgen Faxe* (1977), *Gustaf Trolle-Bonde* (1982), *Sten-Åke Nilsson* (1980), *Eva Österberg* (1981), *Carl Martin Roos* (1982).

Suppleanter: *Bengt Hansson* (1981), *Ingmar Brohed* (1982), *Inger Haskå* (1982).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Jan Svartvik* (1978), *Curt Kihlstedt* (1980), *Louise Vinge* (1981), *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1982).

Suppleanter: *Folke Bohlin* (1975), *Pär Göran Gierow* (1980).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Sven Tägil* (1974), *Jan Svartvik* (1975), *Göran Hermerén* (1980), *Louise Vinge* (1981).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*, *Bengt Pamp*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Sven Ekbo* (1967).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Gunnar Törnqvist* (1969).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. *Kempe*, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundahl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

- Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm*, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.
- Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie*, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.
- Montelin, Adolf Fredrik*, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.
- Sahlin, Carl Andreas*, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.
- Jacobsen, Helge*, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.
- Lundberg, Sven Emil*, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.
- Lundblad, Nils Waldemar*, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.
- Munksgaard, Ejnar Johannes*, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.
- Thott, Gustaf Otto Tage Stig*, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948
- Sahlin, Bo Carl Henrik*, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
- Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira*, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.
- Roos, Axel Bernhard*, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
- v. Schmiterlöv, Adelheid Emma Otburgis*, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
- Edstrand, Karin Thekla Eleonora*, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
- Sandberg, Ivar Nils Gotthard*, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
- Berger, Svante Edwin Larsson*, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
- Dunker, Henry Christian Louis*, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
- Lundequist, Gösta Evald Andreas*, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
- Neusten, Andreas Edvard*, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
- Sahlin, Stig Erik Gunnar*, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
- Wiberg, John Ake Truls*, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
- Berger, Carl Magnus*, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
- Bergh, Thorsten Christian Howard*, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
- Wigstrand, Gunnar*, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
- Palmstierna, Carl Otto*, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
- Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild*, fil. dr, assuransdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
- Jensen, Arthur Marinus*, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
- Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia*, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
- Trolle-Bonde, Carl*, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
- Hjelme-Lundberg, John*, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
- Wehtje, Ernst Jonas*, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
- Bergengren, Axel Göran Magnus*, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
- Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda*, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
- Bendz, Olof Gregor Mortimer*, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
- Thomasson, Tage Emanuel*, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.

Vetenskaps societeten i Lund

Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
Mörck, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 2/5 1982.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr., författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.

Stiftande ledamöter

Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
Hammarškiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, Malmö, f. 14/12 01, 54
Sandblom, Grace, f. *Schaefer*, fru, Pully Vand, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wihlgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Eklblom, Sven Gustav Ingemar, konsul, Helsingborg, f. 17/3 03, 62.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, Lund, f. 19/5 22, 62.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63
Rausing, Hans Anders, direktör, Lund, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Boon*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, Helsingborg, f. 15/6 00, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Lauritzson, Tore, civilingenjör, Antwerpen, Belgien, f. 19/4 13, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Ake E., direktör, Trelleborg, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Vedbæk, Danmark, f. 30/3 26, 69.
Lindh, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., Genève, f. 30/10 98, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lilliehöök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Malmö, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.

- Trolle-Bonde, Gustaf*, greve, London, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.

Seniorer

- Kjellin, Tor Helge*, professor, Filipstad, f. 24/4 85, 20.
Liljegren, Sten Bodvar, professor, Stockholm f. 8/5 85, 20.
Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Rooth, Erik Gustaf Theodor, professor, Lund, f. 22/4 89, 33.
Galster, Georg, fil. dr, museumsinspektör, Köpenhamn, f. 17/5 89, 44.
Pleijel, Hilding Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
Collinder, Erik Alfred Torbjörn (Björn), professor, Uppsala, f. 22/7 94, 36
Lindquist, Ivar Artur, professor, Lund, f. 31/5 95, 25.
Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97
28.
Elovsen, John Harald, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
Dedering, Sven Emanuel, professor, Lund, f. 10/12 97, 38.
Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
Steen, Sverre, professor, Oslo, f. 1/8 98, 46.
Helgason, Jón, professor, Köpenhamn, f. 30/6 99, 38.
Sveinsson, Einar Olafur, professor, Reykjavik, f. 12/12 99, 45.
Frisk, Jöns Ivan Hjalmar, professor, Göteborg, f. 4/8 00, 44.
Wieselgren, Per Väinö, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Moltke, Erik, dr. phil., Köpenhamn, f. 4/4 01, 43.
Svensson, Sigfrid Oskar, professor, Lund, f. 1/6 01, 47.
Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
L'Orange, Hans Peter, professor, Oslo, f. 2/3 03, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Clark, Sir Kenneth McKenzie, museidirektör, London, f. 13/7 03, 42.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Hafström, Adolf Gerhard G:son, professor, Stockholm, f. 27/3 04, 55.
Svendsen, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Lund, f. 17/5 04, 52.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Christensen, Aksel Erhard, professor, Köpenhamn, f. 11/9 06, 50.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie,
Stockholm, f. 11/11 06, 44.

Vetenskaps societeten i Lund

- Axelson, Bertil Folke Bonde*, professor, Lund, f. 22/12 06, 38.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Frederik Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Stockholm, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, Emil, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Wikander, Oscar Stig, professor, Uppsala, f. 27/8 08, 48.
Bendz, Claës Gerhard Mortimer, professor, f.d. praeses, Lund, f. 16/10 08, 43
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Neumann, Sven Gösta, docent, Lund, f. 10/3 09, 62.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Bouard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Nilsson-Ehle, Hans Gregor Gunnar, professor, Göteborg, f. 17/7 10, 49.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer-Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Glob, Peter Wilhelm, riksantikvar, Köpenhamn, f. 20/2 11, 54.
Ahlbäck, Torvald Olav Otto, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.
Jensen, Poul Johannes, professor, Köpenhamn, f. 3/5 11, 62.
Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Normann, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4
12, 55.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, docent, Malmö, f. 27/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.

Vetenskaps societeten i Lund

- Gabrieli, Mario*, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ējder, Gustaf Ake Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Dravina, Velta Tatjana, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Hartman, Sven Samuel, professor, Lund, f. 22/6 17, 69.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lunds universitets rektor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Carlsson, Sten Carl Oscar, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Asdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Oberholzer, Otto, professor, Kiel, f. 11/12 19, 64.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Pettersson, Hans Olof, professor, lektor, Lund, f. 17/4 20, 63.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Thors, Carl-Eric, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.
Cinthio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Fenger, Henning, professor, Århus, f. 9/8 21, 66.

Vetenskapssocieteten i Lund

- Hagen, Anders*, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, universitetskansler, Stockholm, f. 1/7 22, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, Bengt Ragnar Carl, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Gustafsson, Stig Gunnar Valdemar, professor, Lund, f. 10/8 23, 69.
Österlin, Lars Gustaf, domprost, professor, Linköping, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Petersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, docent, Lund, f. 15/5 25, 61.
Wallén, Per-Edwin Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Lagerroth, Lars Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurovič, Ľubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Bohlin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.

- Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Strängnäs, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f. d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Aström, Paul Fredrik Karl*, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Svarthvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Landskrona, f. 10/6 31, 71.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, docent, universitetslektor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, Lund, f. 3/11 28, 72.
Rhenman, Erik Axel, professor, Lund, f. 18/12 32, 72.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Nilsson, Sten Åke, professor, Lund, f. 9/4 36, 73.
Bohlin, Folke Bernhard, docent, universitetslektor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Bornäs, Nils Göran Gudmund, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/7 35, 74.
Jonsson, Hans Erling, docent, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/4 38, 75.

Vetenskaps societeten i Lund

- Bramstång, Nils Ake Gunnar*, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Håkanson, Lennart Ake, professor, Uppsala, f. 14/10 39, 75.
Kieffer, René Jean Joseph, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Österberg, Eva Birgitta, docent, Lund, f. 25/10 42, 75.
Bäckman, Sven Arvid, docent, Lund, f. 14/11 30, 76.
Eckerdal, Lars Hugo, docent, Lund, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, Carl Martin, professor, Lund, f. 15/5 41, 76.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Lund, f. 11/4 33, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Wärneryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Bergh, Nils Anders Birger, professor, Lund, f. 25/6 35, 77.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Gustavsson, Anders Karl Gustav, docent, Lund, f. 7/12 40, 78.
Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Patterson, Göte Christer, docent, Lund, f. 27/2 45, 78.
Pettersson, Thore Wilhelm, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Sjöbäck, Hans Robert, docent, Lund, f. 2/2 29, 78.
Wieselgren, Anne Marie Inga, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, docent, Lund, f. 9/12 35, 79.
Bondeson, Ulla Viveka, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Hemberg, Bengt Jarl Olof, professor, Lund, f. 25/11 35, 79.
Östenberg, Carl Eric, docent, Lund, f. 14/8 28, 79
Bjerke, Björn Vidar, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Christensen, Anna Barbro, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, Bengt Anders, docent, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, Inger Maria, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Lindberg, Bo Haraldsson, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Björling, Ann Fiona, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brohed, Nils Ingmar, professor, Lund, f. 3/1 40, 81.
Lindell, Ulla Marta Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Löfgren, Orvar Sigurd, docent, Lund, f. 2/10 43, 81.
Modéer, Kjell Ake Otto, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Thavenius, Jan Erik, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Peczenik, Aleksander Henryk, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Piltz, Anders Edvard Gottlieb, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Rydén, Per, docent, Lund, f. 4/8 37, 82.
Swahn, Sigbrit Margareta, docent, Lund, f. 12/11 33, 82.
Wrede, Claes Gösta Julius, docent, Lund, f. 18/8 28, 82.

B. UTLÄNDSKA

- Christensen, Johnny*, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Wrede, Johan Otto Wilhelm, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
- Zettersten, Sven Arne Paul*, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Olsen, Olaf, professor, Århus, f. 7/6 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelingsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, Californien, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Ritte, Hans, Universitätslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.
Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.
Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Brückner, Wolfgang, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.
Hasselmo, Nils, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, Joseph B., professor, Schenectady, f. 5/3 31, 80.
Johansson, Karl Albert Stig, dosent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.
Steene, Kerstin Birgitta, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.

Vetenskaps societetens verksamhet 1982

Som *inländska arbetande ledamöter* har invalts professor Aleksander Peczenik, docent Anders Piltz, docent Per Rydén, docent Sigbrit Swahn och docent Gösta Wrede.

Den 6 maj hölls ett *sammanträde*, varvid professor Leif Furhammar, Stockholm, höll ett föredrag under rubriken »Filmprofessorns vedermodor – en akademisk fråga?»

Vid *högtidssammanträdet* den 19 november höll professor Stig Jägerskiöld, Stockholm, en föreläsning över ämnet »Mannerheim-myten – dikt eller verklighet?»

Den 18 september gjordes en *utflykt* med besök på Höganäs museum, Krapperups slott, Ladarp och S:t Petri kyrka i Klippan. I anslutning till Ladarp berättade docent Erland Lagerroth om Fredrik Böök och Kullen och gjorde en exposé över utvecklingen inom natur och kultur på Kullahalvön under efterkrigstiden. I anslutning till besöket i Klippan redogjorde professor Carl-Axel Acking för Sigurd Lewerentz' kyrkobyggnadsverksamhet.

Styrelsen har sammanträtt 18/3, 2/6, 30/9 och 7/12.

Av trycket har utgivits *Årsbok 1982* och i skriftserien nr 76, Alf Lombard-Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*.

Harry Karlssons pris för humanistisk forskning, 1.000 kr, har tilldelats fil.dr. Siegrun Fernlund för hennes avhandling »*ett Herranom värdigt Tempel*» *Kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812–1912*.

Kockska belöningen, 2.200 kr, har tilldelats fil.dr. Lars Wollin, för hans avhandling *Svensk latinöversättning I. Processen*.

Resestipendier har tilldelats fil.dr. Milan Bílý, 1.500 kr, docent Folke Bohlin, 1.000 kr, docent Staffan Fogelmark, 1.000 kr, docent Peter Gårdenfors, 2.000 kr, arkivchefen, docent Bengt Pamp, 1.000 kr, och docent Nils Lewan, 1.500 kr.

Smärre och tillfälliga bidrag till vetenskaplig forskning har tilldelats

docent Staffan Fogelmark, 911 kr, docent Bernt Olsson, 353 kr, docent Sigbrit Swahn, 400 kr, och docent Gösta Wrede, 300 kr.

Lund i april 1983

Bo Westerhult

Balanskonto den 31 december 1982

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	622.500:—	Grundfond	447.000:—
Förlagsbevis	30.000:—	Dispositionsfond	168.748:58
Aktier	115.756:—	Resestipendiefond	30.232:—
Bank	672.623:—	»Skånsk senmedeltid och renässans»	444.498:06
Postgiro	28.364:22	Olga och Thorild Dahlgrens fond	47.156:—
		AB CWK Gleerups fond	22.133:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000:—
		Harry Karlssons fond	11.875:—
		50-årsfonden	98.065:—
		Tegnérfonden	114.263:—
		Ada och Lars Werins fond	38.309:58
		Axel Kocks fond	15.462:—
		Mattias Olofssons fond	16.501:—
	Kronor 1.469.243:22	Kronor	1.469.243:22

Lund den 31 december 1982

Axel Roos

Specifikation av obligationer, förlagsbevis och aktier den 31 december 1982

Obligationer	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3,0	01.02.1937	2.000:—	1.500:—
Svenska Staten	3,5	15.03.1943	10.000:—	10.000:—
Svenska Staten	3,5	15.04.1943	20.000:—	20.000:—
Svenska Staten	3,5	01.11.1943	25.000:—	25.000:—
Svenska Staten	3,5	15.12.1944	10.000:—	10.000:—
Svenska Staten	9,5	10.11.1976	25.000:—	25.000:—
Svenska Staten	9,5	10.07.1977	50.000:—	50.000:—
Svenska Staten	10,0	10.06.1978	100.000:—	100.000:—
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3,0	01.06.1937	5.000:—	4.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.11.1937	35.000:—	35.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,5	15.01.1944	10.000:—	10.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.04.1945	15.000:—	15.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.04.1946	2.000:—	2.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	9,0	10.05.1976	25.000:—	25.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.01.1960	5.000:—	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.10.1960	5.000:—	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.07.1961	5.000:—	5.000:—
Svenska Intecknings Garanti AB	5,0	01.12.1934	5.000:—	5.000:—
Stockholms kommun	5,5	18.12.1963	10.000:—	10.000:—
Göteborgs kommun	6,0	20.02.1962	5.000:—	5.000:—
Gullspångs Kraft AB	6,0	28.12.1960	5.000:—	5.000:—
Sydkraft AB	6,0	05.06.1961	5.000:—	5.000:—
Muncksjö AB	9,7/8	10.05.1977	30.000:—	30.000:—
Norrköpings Kraft AB	6,0	12.02.1962	5.000:—	5.000:—
Edsele Kraft AB	5,5	15.01.1964	5.000:-	5.000:—
Sångkällforsen AB	5,5	07.01.1964	5.000:—	5.000:—
Sparbankernas Inteckning AB	12,5	15.01.1971	10.000:—	10.000:—
Stockholms läns landsting	10,0	10.11.1978	100.000:—	100.000:—
Mölnlycke AB	13,625	10.02.1981	40.000:—	40.000:—
Svenska Handelsbanken	13,0	10.02.1981	50.000:—	50.000:—
Kronor				622.500:—

Förlagsbevis	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Skånska Banken	5,25	20.02.1963	5.000:—	5.000:—
Skånska Banken	10,25	10.11.1978	25.000:—	25.000:—
Kronor				30.000:—

Aktier	Nom. värde	Bokfört värde
335 st. AB Bofors	16.750:—	10.000:—
210 st. Boliden AB, serie A	21.000:—	12.000:—
1.355 st. AB Cardo	67.750:—	17.000:—
225 st. Industri AB Euroc	22.500:—	19.600:—
180 st. Höganäs AB, stam – efter split	9.000:—	9.400:—
264 st. Skånska Banken	13.200:—	16.131:—
231 st. AB Skånska Cementgjuteriet	11.550:—	3.500:—
1.000 st. Svenska Handelsbanken, stam – efter split	20.000:—	25.000:—
125 st. Svenska Handelsbanken, indexaktier – efter split	2.500:—	3.125:—
Kronor		115.756:—

Revisionsberättelse

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskapssocietetens räkenskaper för år 1982, har fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrker full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i april månad 1983.

Sven Ekbo

Olof Nordström

Stadgar för

Vetenskaps societeten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971 och den 19 nov. 1982.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket, att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar, för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts, att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill komma hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamöter skola företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kunna endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äga delta i val samt sådana överläggningar och beslut som angå ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal må ej överstiga 70, de utländska arbetande ledamöternas ej 35, de stiftande ledamöternas ej 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår. Han övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som ådagalagt intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 2.000 kronor samt under vartdera av de 8 efter valet närmast följande åren en avgift av 1.000 kronor. Han äger alltid och i alla samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavdrag å icke förfallna avgifter, räknat efter en räntefot som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kunna väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga 7.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av 9 ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skola minst 3 vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna skola ersättare väljas till ett antal av 3.

§ 8

Societetens styrelse väljes för en tid av 3 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 3 styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst 5 av dessa äro närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Förslag till inval ingives i särskild motiverad skrivelse, undertecknad av minst 2 Societetens arbetande eller stiftande ledamöter, till en valnämnd, bestående av Societetens praeses jämte 4 ledamöter med 2 ersättare. Societetens praeses är nämndens ordförande.

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljas av Societeten med $\frac{3}{4}$ majoritet på förslag av valnämnden; dock skall sådant förslag först underställas styrelsens prövning. Valnämndens förslag upprättas med $\frac{4}{5}$ majoritet. Valnämnden är beslutför endast då den är fulltalig.

Stiftande ledamöter väljas med $\frac{4}{5}$ majoritet av styrelsen förstärkt med valnämnden.

Endast beslut om inval införas i Societetens protokoll, ej förslag därom.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en nämnd, bestående av sekreteraren jämte 4 arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsgrenar.

§ 12

Societetens nämnder väljas för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 2 medlemmar och en ersättare i valnämnden samt 2 medlemmar i granskningsnämnden.

ÄMBETSMÄN

§ 13

Societetens ämbetsmän äro sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren. Till ämbetsmän kunna endast ledamöter boende i Lund och dess omnejd väljas.

§ 14

Sekreteraren och vid förfall för honom vice sekreteraren åligger:
att hålla förteckning över Societetens ledamöter,
att föra protokoll vid Societetens sammanträden, ävensom förbereda och föredraga de ärenden som där skola förekomma,
att befordra till verkställighet de vid sammanträdena fattade besluten,
att ombesörja Societetens brevväxling och handhava vården av dess handlingar,
att till varje högtidssammanträde uppsätta styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under sistförflutna år samt
att omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 15

Skattmästaren, som ansvarar för Societetens medel, åligger att närmast handha Societetens ekonomiska angelägenheter,
att föra Societetens räkenskaper, vilka avslutas med kalenderår, samt
att före den 15 maj avlämna föregående års räkenskaper till revisorerna.
Societetens värdehandlingar förvaras under två olika lås i bankfack, till vilket praeses har den ena nyckeln, skattmästaren den andra, eller också överlämnas de av praeses och skattmästaren till förvaltning av en banks notariatavdelning.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 16

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära 10 ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålles årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning annorlunda bestämmer.

§ 17

Societeten är beslutför, om minst 10 av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare äro närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 18

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och nämnder förättas med slutna sedlar om varje namn för sig, därest ej Societeten vid varje

särskilt tillfälle enhälligt besluter företaga omröstningen i annan ordning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 19

Ärende, som ej angivits i kallelse till sammanträde, får ej å detta företagas till avgörande, om det ej enligt stadgarna där skall förekomma.

EKONOMI

§ 20

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.

Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast räntan må disponeras.

§ 21

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av ett år 2 revisorer med 2 ersättare, och skola revisorerna äga tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 1 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 22

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie («Skrifter») ingående skrifter utsändas kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 23

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten kan finna skäl att antaga.

§ 24

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden, och skola dessa beslut fattas med minst $\frac{2}{3}$ majoritet. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 4 eller av bestämmelserna i § 20 angående grundfonden icke fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegen*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. *Gudmundi Olaui Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Akerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Akerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I *Jesper Swedbergs* Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundralet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomst-historia. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Abomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Abo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.

- 38 *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275-1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275-1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526-1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klosterns medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Funderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Funderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elever skolemnad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksförästandaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512-1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560-1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekticism mot färdneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önerfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971
65. *Jan Mogren*. Tegners översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731-1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.

Vetenskaps societeten i Lund

72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppborädsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531. 1983
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983

Årsbok 1920–1982

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Esaias Tegnér: Om skrattets orsaker. Översättning från latin, jämte inledning och anmärkningar, av

Arvid G:son Elg

Bengt Löfstedt: Notizen eines Latinisten zu Luthers Briefen und Tischreden

Christian Callmer: Samlingar av tryckta böcker i Lund före universitetsbibliotekets tillkomst

Hans Sjöbäck: Villfarelsers bevekelsegrunder.

Tänkares åsikter från antiken till upplysningen

Torsten Weimarck: »Konst är det som håller gudabilden levande när den är död som gudabild». Om idoler och bilder, gudabilder och avgudabilder

Minnesord

Michael Postan av Oscar Bjurling

Gunnar Carlsson av Sven Lundström

Einar Mörck av Åke Ståhlbrandt

Johan Åkerman av Björn Thalberg

Kristján Eldjárn av Gösta Holm

Jan Pinborg av Birger Bergh

Gunnar Hedström av Sven Benson

Karl Ragnar Gierow av Carl Fehrman

Liber

ISBN 91-40-04887-X